
Срето З. Танасић

**Синтакса пасива
у савременом српском језику**

Библиотека
Пуџ у речи
Књига 20

Уредник
Милош Јевџић

Рецензенти
Живојин Сџанојчић
Предрај Пијер
Владислава Ружић

Ова књига се не сме без дозволе аутора, ни у целини ни у деловима, умножавати, прештампавати нити преносити ни у једном облику нити икаквим средством. Она се без одобрења издавача не сме ни на који други начин нити икаквим другим средствима дистрибуирати нити пак умножавати. Сва права на објављивање ове књиге задржавају аутор и издавач према одредбама Закона о ауторским и сродним правима.

Срето З. Танасић

**СИНТАКСА ПАСИВА
У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Београдска књига
Институт за српски језик САНУ

Београд, 2014

Copyright © Београдска књига
Copyright © Срето Танасић

УВОДНА РЕЧ

У ову књигу ушао је један број мојих радова о синтакси и семантици пасива у српском језику, који су објављивани у дужем временском периоду, и два рада који се сада први пут штампају. Проблематика пасивне дијатезе јесте научна област којом се дуго бавим. Сматрао сам да је дошло вријеме да се највећи број мојих радова из те области сабере и објави у књизи. Неки од њих су, као први у овој књизи, с обзиром на вријеме и мјесто објављивања, данас тешко доступни читалачкој публици. И није само то разлог што сам сматрао да је дошло вријеме за објављивање ове књиге. Одавно ме на то подстиче и један број мојих колега. Наиме, проблем пасива као врсте глаголске дијатезе, проблем његовога исказивања у српском језику, представља једно од најкомплекснијих питања српске синтаксе, као и уопште словенске синтаксе. Ова семантичка категорија није граматикализована, па је начин њеног исказивања у језику комплексан, у томе имају улогу и лексичкосемантички ниво, и не само слој глагола у њему, и граматички и синтаксички ниво. Вјероватно је и то разлог што је та тема у србистичкој и сербокroatистичкој синтаксичкој науци подобро „заобилажена“. Зато се и данас у граматицима о пасиву и начину његовог исказивању у српском језику најчешће мало говори, то што се говори почесто се заснива на тумачења пасива старим готово цио вијек, у неким приликама се заснивају без потпунијег или без довољног увида у језичку стварност. Дуго смо могли прочитати и да за српски језик пасив, мада постоје пасивни глаголски облици, није карактеристичан. Та оцјена је врло условна, зависи од тога какав су увид у језичку стварност имали они који су је давали, на каквом језичком корпусу су свој закључак изводили, и када су

је давали. Како год да ову оцјену да прихватимо, чињеница је да је једна од карактеристика савременог српског језика управо повећавање фреквенције пасивних конструкција, што је у више наврата истакао и Милорад Радовановић кад говори о садашњем тренутку српског стандардног језика.

Моја проучавања пасива у српском језику заснивају се на теорији пасива као врсте глаголске дијатезе коју су седамдесетих година двадесетог вијека, на увиду у стање словенских и многих несловенских језика, изградили представници такозване лењинградске школе, сарадници лењинградског одјељења Института за лингвистику АН СССР, у оквиру пројекта на коме је било ангажовано преко педесет сарадника из различитих научних центара СССР-а. Та теорија се показала веома успјелом, примјењивана је и примјењује се у славиистици без битних замјерки и корекција. Тридесет година од њеног објављивања један од њених водећих аутора, В. С. Храковски, осврнуо се на њен пријем у лингвистичким круговима и констатовао да она није доживјела критику, да није помјерена неким другим приступом проблематици глаголске дијатезе и пасива (ХРАКОВСКИ 2000). Током времена у проучавању ове проблематике прихватио сам и примјењивао и друге теоријске поставке за које сам сматрао да су и у овој области синтаксе корисне, као што је, на примјер, теорија о референцијалности/нереференцијалности глаголске радње. Тако се у том погледу може уочити извјесна разлика међу старијим и новијим радовима.

Предајем ову књигу читацима с надом да ће им у овом тренутку бити од користи, да ће и оним успелијим и мање успелим дијеловима бити и подстицајна за даља проучавања проблематике којом се бави.

С. Т.

Београд, децембра 2014.

I

**ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ
СА ТРПНИМ ПРИДЈЕВОМ**

СИМБОЛИ КОЈИ СЕ УПОТРЕБЉАВАЈУ У РАДУ

Аг – агенс

Пц – пацијенс

Д – динамичка компонента КОП конструкције

С – синтаксички субјекат

КОП – конструкција Коп + трпни придјев

Коп₁ – конструкција презент глагола бити + трпни-gridјев

Коп₂ – конструкција перфекат/имперфекат глагола бити +
трпни придјев

СЕ – рефлексивна конструкција

А – копулативно-адјективна вриједност КОП конструкције

Б – пасивна вриједност КОП конструкције

АБ – обје значењске компоненте КОП конструкције су при-
сутне

Б – прелазни глагол

Все – неправи повратни глагол

в – се₁ – прави повратни глагол

Тип А I – КОП/А конструкција кад трпни придјев није изве-
ден од прелазног

глагола или се више не осјећа веза између трпног придјева и
прелазног глагола

Тип А II – КОП/А конструкција у којој трпни придјев стоји
напоредо са придјевом, прилогом или радним придјевом
у адјективној функцији

Тип А III – КОП/А конструкција у којој се А значење одређу-
је на основу прилошке одредбе времена

Тип A_1 – КОП/А конструкција са другим предикатима представља елементе неке ситуације који припадају истом времену

Тип A_2 – КОП/А конструкција представља ситуацију паралелну некој имперфективној радњи или ситуацији

Тип A_3 – КОП/А конструкција представља неку ситуацију за вријеме које се врши нека перфективна радња

Тип A_4 – КОП/А конструкција се комбинује са предикатом у чијем саставу има нека неглаголска ријеч

Тип B_1 – КОП/Б конструкција исказује прошлу (перфективну или имперфективну) радњу директно оријентисану према садашњости

Тип B_2 – КОП/Б конструкција исказује антериорну прошлу (перфективну или имперфективну) радњу директно оријентисану према прошлој перфективној радњи

Тип B_3 – КОП/Б конструкција исказује антериорну прошлу (перфективну или имперфективну) радњу директно оријентисану према прошлој имперфективној радњи или ситуацији

Тип B_4 – ЦОП/Б конструкција исказује (перфективну) радњу која се догађа за вријеме прошле имперфективне радње или ситуације

* – Неовјерен облик

УВОД

1. Пасив и начин његовог исказивања у српском језику недовољно су проучавани. Разлог за то је што се сматрало да пасивне реченице нису у духу нашег језика.¹ Тако се на овај проблем и гледало као на проблем глаголске парадигме и о пасиву се говорило једино у морфологији када се говори о глаголској парадигми. То је, опет, доприносило да се и не уоче сва питања која се намећу у вези са пасивом. С друге стране, зато није било могуће ни давати тачне судове и о ономе о чему се говорило.

Прије него што се пријеђе на разматрање проблема везаних за пасив у нашем језику треба дефинисати пасив. У овом раду ја ћу пасив схватати онако како га је схватала и дефинисала Ксенија Милошевић. Пасив је врста глаголске дијатезе која се остварује, као опозиција активу, у оквиру категорије прелазних глагола. Пасив као дијатезу карактерише следеће. 1) Позицију субјекта реченице заузима пацијенс. Та

¹ Тако је А. Белић тврдио да „народни језик наш зна за глаголско трпно стање, али не зна за трпне реченице“ због тога што се у тим реченицама обично не исказује агенс. Према њему, пасивне реченице нису употребљаване у народном језику, али му нису супротне јер су у њему глаголски облици трпног стања добро развијени (Белић 1933: 264). У Граматици хрватскосрпског језика (БРАБЕЦ и др. 1968) тврди се да дух нашег језика тражи избегавање пасивних реченица кад се исказује агенс (стр. 261). М. Стевановић тврди да се глаголска радња у нашем језику најчешће исказује облицима радњог стања. Само кад се не жели истаћи агенс, него пацијенс, употребљавају се пасивни облици (СТЕВАНОВИЋ 1970: 354). С. Марковић тврди да је употреба пасива у нашем језику доста ограничена – обично на случајеве кад се не зна или не исказује вршилац радње (МАРКОВИЋ 1970: 230).

особина може се представити симболички: $C = \Pi_{\alpha}$.² У активној форми реченице пацијенс заузима синтаксичку позицију правог објекта. 2) Агенс не може заузимати синтаксичку позицију субјекта, дакле $A_i \neq C$. У пасивној реченици није обавезно исказивање агенса, али он обавезно учествује у ситуацији која се представља пасивном дијатезом. 3) Пасивна конструкција карактерише се компонентом динамичности (D)), тј. вршење радње је актуелно у моменту о коме реферише пасивна реченица.³

2. У српскохрватском језику пасивно значење се исказује на два начина – конструкцијама са трпним придјевом у саставу предиката и рефлексивним конструкцијама. Међутим, ни једна ни друга конструкција нема увијек функцију исказивања пасивног значења. На основу елемената ове дефиниције пасива може се диференцирати пасивно значење тих конструкција од других значења која оне могу имати.

3. Већ сам рекао да код нас није доста писано о пасиву. Али у граматицама пасив није заобилажен. Обично су у оквиру глаголске парадигме давани и облици пасива.

Међутим, у тим граматицама има доста нетачности о вриједности појединих пасивних облика. Скоро у сваком граматичком уџбенику има нешто посебно у вези са пасивним облицима. Те разлике су најчешће у вези са временском вриједношћу облика *йрезентй љајола бији (јесам) + йрйни йридјев* и *йерфекатй љајола бији + йрйни йридјев*. Тако Стојан Новаковић у својој граматици облик *хваљен сам* узима као презент, а облик *хваљен сам био* као перфект. Према њему плусквамперфекат није уобичајен (103). Томо Маретић и облике *чужан сам, сачужан си* узима као презентске. За исказивање прошлости он, између осталих, узима и облике: *био сам чужан, били су сачужани, чужан сам, сачужан сам* (291). Мирко Дивковић облик *звани су* узима као перфекат, а облике *бија-ше сазидан, била је исйрошена* као плусквамперфекат (218).

² Списак симбола са објашњењима њиховог значења налази се на почетку рада.

³ Милошевић 1972: 64–66.

Он истиче да се партицип употребљава као придјев и наводи примјер за такву употребу трпног придјева у атрибутивној функцији (219). Никола Симић *ѝрезенѝ* глагола *биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев* од имперфективног глагола узима као облик за исказивање презента: *хваљен сам* (35). Исти облик са трпним придјевом од перфективног глагола он узима за исказивање перфекта. Перфекат имперфективних глагола исказује се обликом *ѝерфекаѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев*: *ѝохваљен сам* (36). Према овом граматичару нема облика за плусквамперфекат (36). Александар Белић у својој средњошколској граматици наводи да се „према облицима помоћних глагола одређује ... и значење трпног стања“, али да „ја сам хваљен може значити и трпни презент, ја сам ѝохваљен значи перфекат свршеног глагола; ја сам био хваљен – перфекат, али ја сам био ѝохваљен или ја бејах ѝохваљен може значити и давно прошло време“ (65). М. С. Лалевић за исказивање перфекта узима облике *ѝрезенѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев* и *ѝерфекаѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев*: *хваљен сам*, *био сам хваљен*. За облик плусквамперфекта он узима *имѝерфекѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев*: *бејах био хваљен* (109–110). Брабец, Храсте и Живковић у својој граматици тврде да облик *ѝрезенѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝарѝициѝ ѝасивни* служи за исказивање презента: *Ливаде су урешене* бијелим и црвеним цвијећем (261). Према овој граматици на исти начин исказује се и прошлост: *уѝоворено је* и то. Али прошлост се може исказивати и обликом *ѝерфекаѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝарѝициѝ ѝасивни*: *Хрватска је била раздијелена* на неколико дијелова (262). И ови аутори истичу да трпни придјев некад има значење правог придјева: *крштени кум*, *рођена мати* (262).⁴

4. Како се види из наведеног прегледа, облик *ѝрезенѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев* може да има значење презента и перфекта, облик *ѝерфекаѝ ѝлаѝола биѝи* + *ѝрѝни ѝридјев* може да има значење перфекта и плусквамперфекта. Неки граматичари једном глаголском облику са трпним придјевом

⁴ Новаковић 1882, Маретић 1899, Дивковић 1908, Симић 1916, Белић 1933, Лалевић 1938, Брабец и др. 1968.

од несвршеног глагола приписују једно значење, а истом том облику са трпним придјевом од свршеног глагола приписују друго значење. Неки, опет, тврде да се у српском језику не употребљава облик за плусквамперфекат. Нико од наведених граматичара не истиче да трпни придјев у овим конструкцијама може имати значење правог придјева.

Обиман рад о пасиву објавио је Петар Ђорђевић.⁵ Као што се види и из наслова, он се у овом раду првенствено бави трпним придјевима у старословенском језику. Али ситуацију у старословенском језику он пореди са српском ситуацијом.

Већи дио рада посвећен је разматрању облика партиципа презента и претерита изван сложених глаголских облика (стр. 83–162). У трпном придјеву П. Ђорђевић види двојност значења: овај глаголски облик говори о прошлој радњи и о особини која настаје као резултат вршења радње. У овом дијелу рада аутор наводи примјере за једно и друго значење трпног придјева. У овом раду П. Ђорђевић се бавио и питањем трпних придјева од непрелазних и повратних глагола. Његов закључак је да „сви облици трпних придева који нису образовани од прелазних глагола (са директним објектом у акузативу) приближују се мање или више обичним придевима“ (149).

Посљедње поглавље овог рада посветио је П. Ђорђевић конструкцијама *јомоћни глагол биџи + џрџни џридјев* („сложени пасив“). Он истиче да у саставу предиката трпни придјев може имати и придјевско значење (162). Поједина прошла времена распознају се по помоћном глаголу (165). Перфекатско значење исказује се кад је уз трпни придјев презент помоћног глагола *биџи* (163). Понекад није јасно да ли трпни придјев у овим конструкцијама има придјевско или глаголско значење (166). Кад ова конструкција представља стање које је резултат неке радње, онда она има временску вриједност презента – „То стање стоји у вези са садашњошћу“ (165). Примјере које Т. Маретић узима као илустрацију употребе ових конструкција са значењем презента П. Ђорђевић узима

⁵ П. Ђорђевић 1932.

као примјере за „неправу садашњост“ и ту трпни придјев „значи стање које може да пређе у сталну особину и тиме постане обичан придјев“ (166). Чињеницу да Т. Маретић не наводи овакве примјере и са трпним придјевима од имперфективних глагола, мада их има у парадигми, П. Ђорђевић објашњава тиме што се такви облици у српскохрватском не употребљавају (166).

Иако се из наведених тврдњи из рада П. Ђорђевића види да он показује значајан напредак у односу на ранија тумачења пасива и његових облика за исказивање појединих времена, може се рећи да је питање „сложеног пасива“ и њему задавало много проблема. То се може лако закључити кад се чита његов рад и могли би се навести примјери у којим се он враћа својим претходницима. Тако он, коментаришући примјере Т. Маретића за пасив презента, у којим нема потврде за тај облик са имперфективним глаголима типа *чуван сам*, пише: „Тај начин образовања пасивног презента не употребљава се у простонародном говору“ (166). Из овог произилази да се такав пасив презента (са трпним придјевом од имперфективног глагола) може образовати. Ипак се мора признати да овај рад значи корак напријед у рјешавању овог сложеног питања нашег језика, можда не толико цјеловитим рјешењима колико покретањем неких питања везаних за пасив – двоструко значење трпних придјева, непрелазни глаголи и трпни придјеви, повратни глаголи и трпни придјеви, глаголски вид и трпни придјеви.

Питању пасива у српском језику посветио је посебан рад Михаило Стевановић.⁶ У том раду он је прво дао кратак преглед ранијих мишљења о пасиву и указао на нетачности које се о пасиву износе. Он истиче да се при разматрању пасивних облика мора имати у виду да трпни придјев у конструкцијама са помоћним глаголом може имати двојачко значење: глаголско и придјевско. Кад трпни придјев има значење обичног придјева, конструкција *јомоћни глагол + трпни придјев* нема пасивно значење. У том случају ова конструкција

⁶ СТЕВАНОВИЋ 1956.

не исказује радњу, већ особину или стање. Ова конструкција има пасивно значење кад је трпни придјев употријебљен са глаголским значењем. Понекад се не може утврдити које значење има ова конструкција (209). Полазећи од ових чињеница, М. Стевановић одређује и временску вриједност појединих конструкција са трпним придјевом. Кад ове конструкције имају пасивно значење, оне су паралелне са активним конструкцијама у погледу временске вриједности. Не може, дакле, пасивна конструкција *йрезенїй глагола биїи (јесам) + йрїни йридјев* имати значење пасива презента. Кад ова конструкција има временску вриједност презента, онда она нема пасивно значење. Пасив презента се исказује рефлексивним конструкцијама (208). У овом раду М. Стевановић истиче да је лакше одредити значење ових конструкција са трпним придјевом од перфективних глагола (210). Он је, дакле, учео да глаголски вид игра улогу у формирању значења ових конструкција, али се овим није детаљније позабавио. Овакво мишљење у вези са пасивом М. Стевановић износи и у *Савременом српскохрватском језику I* (§393–396) и *II* (§676–679).

Ксенија Милошевић је објавила неколико радова о пасиву у српском језику. Она је дала дефиницију пасива. На основу ове дефиниције показала је да све конструкције са трпним придјевом немају функцију исказивања пасивног значења. Ксенија Милошевић је прва код нас почела да изучава пасив паралелним посматрањем обију конструкција којим се исказује пасивно значење у српском језику – рефлексивне и конструкције са трпним придјевом.⁷

У својим разматрањима пасива у српском језику К. Милошевић је покушала да одговори на два централна, међусобно повезана питања: 1. временска вриједност појединих конструкција са трпним придјевом, 2. елементи значења и средства идентификације конструкција са трпним придјевом.⁸

Одговарајући на прво питање, К. Милошевић је ревидирала ранија мишљења у вези с њим. Она је пошла од чињенице

⁷ Милошевић 1972, Милошевић 1973а.

⁸ Милошевић 1973, Милошевић 1974, Милошевић 1978.

да конструкције са трпним придјевом могу имати двојако значење. Кад трпни придјев има значење правог придјева, КОП конструкција има временску вриједност коју имају и други адекватни именски предикати. Кад конструкција има пасивно значење, она се у погледу временске вриједности не разликује од паралелних активних глаголских облика.

Другим питањем није се нико детаљније ни бавио у нашој лингвистичкој литератури прије К. Милошевић. Она је показала да се значење КОП конструкција најчешће мора одређивати посредно – одређујући временску вриједност њихову. На основу анализа издвојила је средства у оквиру реченице и ширег контекста која говоре о временској вриједности КОП конструкција. Она је показала да и глаголска семантика има битну улогу у формирању значења ових конструкција. Такође, К. Милошевић је у својим радовима показала да и глаголски вид игра улогу у формирању значења КОП конструкција. Закључујући, може се рећи да је она указала на најзначајнија питања у вези са пасивом у нашем језику и на пут у њиховом рјешавању.

5. Ја ћу у овом раду на грађи из штампе посматрати конструкцију: *презентī глагола бити + трпни придјев*. Ову конструкцију обиљежаваћу скраћено $КОП_1$.⁹ Циљ рада јесте да се утврди карактер употребе те конструкције у новинарском стилу и да се провјере поставке и резултати досадашњих истраживања. Досад ове конструкције нису изучаване на корпусу који припада овом стилу. При анализи грађе обратићу пажњу на то која средства у овом језичком стилу играју улогу у формирању значења КОП конструкција. Такође ћу покушати да покажем улогу коју имају у формирању значења ових конструкција глаголски вид и семантика глаголске лексеме. Овим питањима се једино бавила систематски К. Милошевић.

⁹ Ове и већину симбола преузео сам из радова К. Милошевић. Неке сам створио сам у духу преузетих. Уз симболе преузете од других аутора наведено је од кога су преузети. У току припреме рада за штампу проф. К. Милошевић ми је указала да је симбол КОП условно узет за све конструкције. Јер, о копули се ради само онда кад конструкција нема пасивно значење, а кад је у питању пасивно значење, ради се о помоћном глаголу.

Пошто је она изучавала КОП конструкције готово искључиво на корпусу једног функционалног стила, књижевноумјетничког, сматрам да овим питањима треба посветити пажњу и у овом раду. Рад треба да покаже какву улогу имају ове конструкције у новинарском стилу и да ли се у њему подједнако могу остваривати значења за чије исказивање служи КОП конструкција.

6. Грађа за овај рад ексцерпирана је првенствено из дневне штампе. Одабрано је по неколико листова из свих културних центара српскохрватског подручја. Ова појава први пут се истражује на овоме корпусу. Уз дневну штампу појава је истраживана и у неколико периодичних листова. Ово се показало и оправданим. Анализе су показале да се, нпр., КОП конструкције без помоћног глагола различито понашају у дневној и периодичној штампи. Списак листова из којих је града ексцерпирана, налази се на почетку рада.

У оквиру Коп_1 конструкција грађа је подијељена и у вези са видом глагола од кога је настао трпни придјев. Коп_1 конструкције са трпним придјевом од перфективних глагола разврстане су и у вези са семантичком класом глагола од којих је трпни придјев. У другим случајевима, због мањег броја примјера, ова подјела није вршена, мада се овај моменат при анализи не занемарује. Грађа је овако разврстана како би се потпуније сагледала улога појединих елемената (семантика глагола, глаголски вид итд.) у формирању значења КОП конструкција.

Рад се првенствено бави питањем како се КОП конструкције понашају у језику штампе и, у вези с тим, како се утврђује њихова временска и семантичка вриједност и који моменти утичу на формирање значења овин конструкција. Свјестан сам да је новинарски стил врло разнолик и да се овим радом не може описати понашање ових конструкција у свим врстама новинских текстова. Пошто је у уводу дат и кратак преглед раније литературе о КОП конструкцијама, у раду се не пореде сви резултати анализе са тврдњама ранијих граматичара о појединим питањима, поготово не са оним тврдњама које су већ у науци оповргнуте.

7. Рад има сљедеће дијелове: Ко_{п1} конструкције – а) Ко_{п1} конструкције перфективних глагола, б) Ко_{п1} конструкције имперфективних глагола, в) Ко_{п1} конструкције двовидских глагола; Агенс у пасивним конструкцијама; Закључак.

У овом прегледу литературе нису коментарисани радови који су настали после првог објављивања овог рада; то би подразумијевало и интервенције у самом раду, што аутор није желио. Они ће се, према захтјевима ситуације, коментарисати у новијим радовима који се објављују у овој књизи.

I. Коџ₁ КОНСТРУКЦИЈЕ

A. Коџ₁ КОНСТРУКЦИЈЕ ПЕРФЕКТИВНИХ ГЛАГОЛА

8. У анализираној грађи има највише примјера ових конструкција – од близу девет стотина примјера које сам анализирао, око седам стотина односи се на Коп₁ конструкције са трпним придјевом од перфективних глагола. Ове конструкције ћу анализирати по одређеним класама глагола. То је потребно зато што се поједине класе глагола различито понашају у погледу односа радње према њеном објекту. Неке класе подразумевају промјену на (у) објекту, што погодује формирању копулативно-адјективног (А) значења конструкције. Друге класе не подразумевају такве промјене, што погодује формирању пасивног (Б) значења КОП конструкције. Такође ћу посебно анализирати КОП конструкције глагола који не именују радње физичке нарави.

9. За остваривање пасивног значења КОП конструкција потребно је да постоји неки од услова:

1) лексичкосемантичка категорија глагола – која не подразумева битну промјену објекта радње,

2) присуство чланова предикатске синтагме који указују на то да компонента динамичности није одстрањена из конструкције,

3) вријеме и вид корелативног глагола у сложеној реченици,

4) логичкосадржајни моменти.¹⁰

Дјеловање свих ових показатеља своди се на указивање на присуство компоненте динамичности у КОП конструкцијама. Када су у питању конструкције перфективних глагола,

¹⁰ Милошевић 1973: 430.

то се види на основу видско-временске вриједности КОП предиката. Када КОП предикат има *B* значење, трпни придјев задржава перфективну видску вриједност, Kop_1 предикат има претериталну временску вриједност, а Kop_2 предикат, по правилу, означава претпрошлу радњу.¹¹

Пасивно значење КОП конструкција остварује се у реченицама у којим те конструкције изражавају једну од радњи:

1) антериорну перфективну радњу директно оријентисану према садашњости (B_1 тип),

2) антериорну перфективну радњу директно оријентисану према прошлој перфективној радњи (B_2 тип),

3) антериорну перфективну радњу директно оријентисану према прошлој имперфективној радњи или ситуацији (B_3 тип),

4) перфективну радњу која се догађа за вријеме прошле имперфективне радње или ситуације (B_4 тип).¹²

10. Када трпни придјев има адјективну вриједност у КОП конструкцији, темпорална вриједност конструкције идентична је темпоралној вриједности помоћног глагола. На видском плану долази до колизије вида основног глагола (перфективни вид) и видске вриједности КОП предиката (имперфективна вриједност). Ово је карактеристично само за КОП конструкције перфективних глагола. Та колизија говори о одсуству *D* компоненте у конструкцији.¹³

У простим реченицама КОП конструкције имају *A* вриједност ако постоји неки од услова:

1) лексичко-граматички – партицип пасивни није настао од прелазног глагола или се не осјећа веза са глаголом од којег је изведен (*A I* тип),

2) синтагматска констелација у предикату у којој уз партицип пасивни стоји придјев, именица, прилог или радни придјев у адјективној функцији (*A II* тип),

3) прилошка одредба времена која указује на имперфективни вид КОП предикада са партиципом пасивним од пер-

¹¹ Милошевић 1973: 425.

¹² Милошевић 1973: 431–432.

¹³ Милошевић 1973: 425.

фективног глагола (у функцији одредбе може бити лексема, синтагма или реченица) (А III тип).

У сложеним реченицама овакву вриједност имају КОП конструкције у сљедећим случајевима:

1) у независним реченицама у којим се простим реченицама представљају елементи неке ситуације који припадају истом времену или у низу простих независних реченица (А₁ тип),

2) у сложеним реченицама зависног или независног типа у којим се манифестује временски паралелизам радњи које износе просте реченице (А₂ тип),

3) у зависним реченицама у којим реченице са КОП предикатима представљају временски оквир неке перфективне радње (А₃ тип),

4) у зависним и у независним сложеним реченицама када се при опису сложене ситуације која припада истом времену напореда употребљавају КОП предикати и предикати са именским дијелом (А₄ тип).¹⁴

Трансформативни глаголи

11. У овом раду разматрају се такви трансформативни глаголи који именују радње чијом се реализацијом у неком смислу врши одређена промјена на објекту глаголске радње. У анализираној грађи нашао сам примјере за све типове пасивних конструкција.

12. Б₁ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости):

1. Генерал Серм, међутим, тврди да су герилци у јужним провинцијама у току недавне заједничке офанзиве тајландских и малезијских оружаних снага *разбијени* у мале групе и тако *онесљособљени* за озбиљније нападе. (ПТ, 11. XII, 77, 7)
2. А ако овоме додамо и податке да је у склопу склопу васпитно-образовних установа и на просторима у

¹⁴ Милошевић 1973: 426–429.

основним организацијама удруженог рада *засађено* 12300 комада живе оgrade, 173 украсна грма, 241 младо стабло, 465 ружа и *озелењено* 980 квадратних метара слободних површина, онда је слика о томе шта се урадило и уредило у Новом Сарајеву у прошлој години комплетна. (СаН, 25. I 78, 6)

3. Многе ствари кренуле су набоље – *йодигиушо је и реконструисано* неколико угоститељско-туристичких објеката, а ООУР „Гранд хотел“ почео је да послује позитивно. (ПТ, 11. XII 77, 5)
4. Постигнути су завидни резултати: 1 бојни брод *је йошйойен*, два бојна брода тешко *ошйећена*, такође су *ошйећени* још једна крстарица и два разарача. (ПТ, 11. XII 77, 15)
5. *Обновљени* (макадам) сви сеоски путеви, *изйраћено* неколико нових. (П, 11. XII 77, 11)
6. *Реновиран* Дом културе. (П, 11. XII 77, 11)

На пасивно значење КОП предиката у првом примјеру овог типа конструкција, указује прилошка одредба времена. Ова одредба показује да радње тих предиката припадају прошлости, што је доказ за Коц₁ конструкције да је *Д* компонента присутна, односно да се ради о *Б* значењу конструкције. Сми-сао ове прилошке конструкције јесте у томе да она успоставља границу између времена КОП предиката и актуелне садашњости. И сви други показатељи *Б* значења КОП предиката имају исту функцију. Кад би у реченици – Генерал Серм, међутим, тврди да су герилци у јужним провинцијама у току недавне заједничке офанзиве тајландских и малезијских оружаних снага разбијени у мале групе – умјесто постојеће прилошке одредбе времена била одредба – послје недавне заједничке офанзиве тајландских и малезијских оружаних снага – КОП предикат временски не би био експлиците дистанциран од садашњег тренутка. У том случају КОП конструкција не би имала *Б* значење. Она би имала временску вриједност презента, компонента *Д* не би била присутна. То би говорило да конструкција има *А* значење. Наравно, ова

прилошка одредба не може увијек обезбиједити *A* вриједност КОП конструкције – ако би у реченици била нека друга одредба времена која би лоцирала КОП предикат у прошлост, прилошка одредба – послије недавне заједничке офанзиве – била би прелевантна.

У овој реченици интересантно је и то што други КОП предикат нема свога помоћног глагола. Ова је појава позната у нашем језику, али у овом случају изостављање помоћног глагола утиче и на семантичку вриједност овог предиката. Кад би овај предикат имао помоћни глагол у свом саставу, он би био удаљенији од првог КОП предиката. У том случају не би било ни чврсте везе између овог предиката и прилошке одредбе времена, која и одредује значење оба КОП предиката. Значи, овај предикат би се осамоталио. Пошто у том случају *B* значење не би било ничим истакнуто, ни *A* значење не би било потиснуто. Кад је у питању ова категорија глагола, *A* компонента би могла постати и доминантна.

У примјерима 3 и 4 овога типа *B* значење КОП предиката се формира у оквиру сложене реченице. Претеритална временска вриједност глагола подигнуто и реконструисано у првој реченици говори да и КОП предикати у њој имају претериталну временску вриједност. Исто је и у другом примјеру.

У примјерима 5 и 6 у оквиру реченице нема посебних средстава која би истицала *B* значење КОП предиката. То значење се остварује у оквиру ширег контекста. Оба ова примјера су из истог текста. У том тексту – репортажи говори се о изградњи једног села, о промјенама које су се одиграле у њему. Дакле, цио текст карактерише присуство *D* компоненте. Зато је то карактеристично и за КОП конструкције у оквиру тог текста.¹⁵

13. B_2 тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи):

1. Кад су *ошворена* врата, у соби су пронађене мртве Јела Чатић и њена сусједа Аница Дундовић. (*A*, 22. XII 77, 37)

¹⁵ На овом мјесту не говорим о томе да се у оба случаја ради о крњем перфекту. О овоме ћу говорити и касније.

2. Ни прст пред оком, се не види, али јединица је *йосиројена*, а командир је прочитао два најдража документа. (А, 22. XII 77, 12)

У наведеним примјерима овог типа пасивно значење КОП предиката се остварује у оквиру сложене реченице. У првом примјеру *Б* значење се одређује на основу временске припадности корелативног глагола. У оваквим реченицама не може један предикат имати претериталну временску вриједност а други временску вриједност презента. Тако реченица – *Кад су ойворена (Б) врата, у соби није било тихо* – не може преносити овакво значење: *Кад су ойворена (А) врата, у соби није било тихо*.¹⁶ У другом примјеру *Б* значење КОП предиката одређује се на основу временске вриједности предиката у посљедњој реченици. Ако би се ова реченица изоставила, промијенило би се и временско значење КОП предиката, а тиме и његова семантичка вриједност: Ни прст пред оком се не види, али јединица је *йосиројена*. У оваквој реченици КОП предикат би ван контекста имао *А* вриједност.

14. Б₃ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи или ситуацији):

1. *Кад су, тако рећи, неочекивано границе Југославије ойворене у највећој могућој мјери, догматици и заробљеници негативне критике тврдили су ...* (БЗ, 31. XII 77, 4)
2. *А ако је ипак у неком ООУР-у листа йромијењена, Настасијевић је налазио да су избори били незаконити па их је поништавао.* (А, 22. XII 77, 10)
3. *Све четири ћелије сйојене су у једну која је имала три ћелијска одјељења.* (О, 11. XII 77, 10)

У примјерима овог типа пасивна вриједност КОП предиката се одређује на основу временске вриједности корелативних глагола. Пошто у овим реченицама корелативни глаголи

¹⁶ Ознаке *А* или *Б* у загради послје трпног придјева служе умјесто одређених показатеља *А* или *Б* значења КОП предиката.

имају претериталну временску вриједност, и КОП предикати имају исту временску вриједност, што је показатељ да имају *B* значење. Кад се ради о КОП₁ конструкцијама, ово има универзалну вриједност. У овим случајевима за остваривање *B* значења КОП предиката нису потребне прилошке одредбе времена јер корелативни глагол одређује вриједност КОП предиката.

15. Б₄ тип (перфективна радња која се догађа за вријеме прошле имперфективне радње или ситуације):

1. У бијегу је рањен у руку. (НД, 11. XII 77, 8)

У анализираној грађи нашао сам само један примјер у коме КОП предикат припада овом типу. Пошто нисам нашао тип сложене реченице, послужио сам се кондензатом сложене реченице. Пасивно значење конструкција овог типа утврђује се на основу оријентационе радње или ситуације. Увијек кад оријентациона радња или ситуација за време којих се догађа радња КОП предиката имају претериталну временску вриједност КОП предикат има *B* значење. Другим ријечима, да би КОП предикат имао *B* значење, оријентациона радња или ситуација морају имати претериталну временску вриједност. Ако би се прилошка одредба у реченици – У бијегу је рањен у руку – развила у временску реченицу, њен предикат би морао бити исказан глаголским обликом који има временску вриједност перфекта да би КОП предикат задржао исто значење: Док је бјежао, рањен је у руку. Облик презента могао би у релативној употреби исказивати радњу за вријеме које се догађа радња КОП предиката.

16. У грађи сам нашао и примјере у којим КОП предикати имају *A* значење.

A III тип (присутна прилошка одредба времена која указује да конструкција има *A* значење):

1. А како су врата често зашворена, присутан је бравар. (НД, 11. XII 77, 13)
2. То је један дуготрајан процес који није једноставан – чак је понекад и *прошкан* противречностима. (БЗ, 31. XII 77, 5)
3. У улици Илије Милачића број 37 одавно је *ошворена* нова обућарска радња. (ПТ, 11. XII 77, 9)

A₁ тип (конструкција са другим предикатима у независним реченицама представља елементе неке ситуације који припадају истом времену):

1. Ето, прошло је више од шест мјесеци да је „Рамона“ *ури-везана* у луци и чека своју судбину. (С, 5–11. XI 77, 76)
2. Село је *уријорођено*. Из њега се више не одлази у свијет... (БЗ, 31. XII 77, 6)

A₂ тип (КОП конструкција у сложеној реченици представља ситуацију паралелну некој имперфективној радњи или ситуацији):

1. Грађани су се питали зашто су врата на фотографским радњама *зайворена*. (А, 22. XII 77, 9)
2. *Сџејнуџи* је загрљајем леда који ријетко попушта. (С, 2–8. VII 77, 70)

A₃ тип (КОП конструкција представља оквирно временско значење за вријеме којег се врши нека перфективна радња):

1. Вјероватно управо стога у хумористичким емисијама са села свиње и изволијевају побјећи у оном најнезгоднијем транутку кад су ножеви већ *наошћирени*... (НД, 11. XII 77, 10)

A₄ тип (опис сложене ситуације која припада једном временском плану гдје се напоредо употребљавају КОП предикати и предикати са неглаголском ријечи):

1. Продавнице и у најзабаченијим селима пуне су различите робе, а врата стручних служби у опћинама ... широм су *ошворена*. (ВЛ, 13. XII 77, 6)
2. Чак је и сплитски Маријан *зайушћен*, а то је ипак најбоља пејзажна цјелина у Далмацији. (ВУС, 31. XII 77, 25).

Како се види, А значење КОП конструкција остварује се у оквиру простих и сложених реченица. У анализираној грађи нашао сам више примјера за овакво значење КОП конструкција у оквиру сложене реченице.

17. Све КОП конструкције у простој реченици припадају типу А III. У оквиру предикатских синтагми присутне су прилошке одредбе времена које су карактеристичне за имперфективни вид. То указује на колизију вида трпног придјева и вида предиката. КОП предикат има имперфективну видску вриједност и временску вриједност презента. То говори о одсуству *Д* компоненте у овим конструкцијама. Са таквим значењем ове КОП конструкције у прва два примјера уклапају се у видско-временски контекст сложене реченице.

18. У оквиру сложених реченица одсуство *Д* компоненте утврђује се на основу вида и времена корелативних глагола. Налазећи се у корелативном односу са реченицама чији предикати имају имперфективну видску вриједност и временску вриједност презента, и КОП предикати у оваквим сложеним реченицама имају исту вриједност. Кад се ради о Коп_1 конструкцијама, онда се овакво њихово значење готово једино и може остваривати у оквиру сложених реченица чији корелативни предикати имају временску вриједност садашњости.

Овако се не понаша једино реченица један у A_2 типу: Грађани су се питали зашто су врата на фотографским радњама *затворена*. Ту корелативни предикат има претериталну временску вриједност. Такву временску вриједности има и КОП предикат па опет има *А* значење. У овом случају Коп_1 предикат треба посматрати из перспективе прошлог времена. Једино се тако може објаснити његова *А* вриједност. Ако би се тај предикат посматрао из перспективе садашњег времена, онда би се *А* значење могло представити једино Коп_2 конструкцијом. Овакви случајеви употребе Коп_1 конструкција веома су ријетки – ово је једини примјер у анализираној грађи. Можда се ово практично и може остварити једино у случајевима кад је Коп_1 конструкција од трансформативног глагола, чија семантика највише погодује остваривању *А* значења у КОП конструкцијама уопште.

19. У анализираној грађи нашао сам два примјера у којим се не може утврдити да ли КОП конструкције имају *А* или *Б* значење. То је у реченицама:

1. А људи, јер и пјешаци су људи, хоће да се очисте и ногоступи, да се да проћи. Па, *очишћени су*, кажу. (В, 13. XII 77, 6)
2. Постојала је нада да је свемирска летилица *ојремље-на* сигурносним системом... (НИН, 5. II 78, 56)

Ни у једном од ова два случаја не може се утврдити да ли је нека од компоненти КОП предиката неутралисана. У првом примјеру чињеница да предикати у непосредној околини КОП предиката имају временску вриједност презента не говори убједљиво да такву вриједност има и овај предикат. У овом случају КОП предикат се понаша независно и може да има једно или друго значење. Уобичајена употреба придјева чист умјесто КОП предиката доприноси, такође, сумњи у адјективну вриједност трпног придјева у овој конструкцији. С друге стране, склоност трпних придјева од трансформативних глагола адјективној употреби у КОП конструкцијама не дозвољава да се тврди да је ријеч о пасивном значењу КОП предиката. Ни у другом случају није ничим одстрањена нека од значењских компоненти КОП конструкције. Не може се утврдити да ли ова конструкција информише о чину опремања летилице или о особини те летилице у тренутку говорења. Кад би у овим реченицама била нека прилошка одредба која би указала на присуство *Д* компоненте, КОП конструкције би имале *Б* значење. Тако би у првом примјеру било ако би се унијела прилошка одредба *јуче*: Па *очишћени су јуче*, кажу. У другом примјеру са одредбом *преди* *полијетање*: Постојала је нада да је свемирска летилица *ојремљења* пред полијетање сигурносним системом. Могла би се, такође, језичким средствима елиминисати *Д* компонента.

20. Како се види, Коп_1 конструкције са трпним придјевом од трансформативних глагола употребљавају се са једним и другим значењем. Од деведесет шест конструкција од ових глагола четрдесет осам има *А* значење, четрдесет шест има *Б* значење и двије конструкције имају AB^{17} значење. Дакле,

¹⁷ Симболом AB означавају се оне конструкције код којих није одстрањена ниједна значењска компонента.

ове конструкције подједнако често имају једно и друго значење. Значење ових конструкција утврђује се посредно, на основу одређених показатеља (§ 9 и 10). Семантичка карактеристика ових глагола, трансформативност, нема апсолутан утицај на формирање значања КОП конструкције. То се види и на основу тога што има случајева у којим КОП конструкција са трпним придјевом од ових глагола има, поред *A*, *B* и *AB* значење. Све ово говори да се значење КОП конструкција формира у зависности од контекста у коме се јављају.

Креативни глаголи

21. То су глаголи који именују радње чијом реализацијом настаје објекат. У анализираној грађи сви КОП предикати са овим глаголима имају пасивно значење.

B₁ тип: (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости):

1. Чини се, међутим, да је канал и *завршен* управо у тренутку који његово постојање чини најактуелнијим. (БЗ, 31. XII 77, 9)
2. Обновљени (макадам) сви сеоски путеви, *изјарађено* неколико нових. (П, 11. XII 77, 11)
3. У селу Цапарима под Пелистером особним средствима становника *изјарађена је* текстилна творница. (БЗ, 31. XII 77, 6)
4. Све постаје јасније кад се сиђе готово до мора, на сеоско гробље: најлепша пирамида од белог мермера *јо-дигићуша је* у спомен овог морнара. (П, 11. XII 77, 14)
5. Ти ниси старац као ја, напротив, *створен си* тек недавно, са циљем да припадеш новом раздобљу... (ВУС, 31. XII 77, 28)

B₂ тип: (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи):

1. Билић је даље говорио о младој генерацији која је већ умногоме закорачила у Партију и самоуправљање,

која је рођена и стварана у социјализму ... (БЗ, 31. XII 77, 3)

2. ... коју сам први пут заиграла у карловачком казалишту, у граду у којем сам и рођена. (С, 5–11. XI 77, 73)

У овим КОП конструкцијама пасивно значење се лакше остварује и у случајевима кад нема конкретизатора који указују на динамичност радње. То говори да се ово значење остварује захваљујући семантичкој вриједности ове класе глагола. Овдје се више инсистира на глаголској радњи, а мање на некој особини објекта. Код КОП конструкција са трпним придјевом од глагола из ове класе *Б* значење се најчешће остварује као резултат утицаја семантичке вриједности глагола и контекста у коме се налази конструкција. Прилошке одредбе времена су много рјеђе, а и кад су присутне у овим конструкцијама, не показује се да су увијек неопходне.

22. Иако сам у анализираној грађи нашао само примјере за B_1 и B_2 тип, ове конструкције могу се реализовати и у друга два типа. Овдје бих указао на временску локацију радње у другом примјеру B_2 типа. У том примјеру КОП конструкција исказује радњу која се догодила прије друге прошле радње (сам заиграла), али на томе се не инсистира.

22. Иако у анализираној грађи нисам нашао примјере са КОП конструкцијама ових глагола које би имале *А* значење, не значи да се такво значење не остварује. Конструкције у којим би била одстрањена компонента динамичности говориле би о постојању у тренутку говора објекта који је настао реализацијом радње креативног глагола. Да би се такво значење остварило, потребно је да у оквиру реченице са КОП предикатом постоји неко средство које би говорило о одсуству *Д* компоненте или да се шири контекст одликује одсуством ове компоненте.

Деструктивни глаголи

23. То су глаголи који именују радње чијом реализацијом се уништава објекат. И КОП конструкције са овим глаголима

чешће имају пасивно значење. Навешћу неколико примјера за такво значење.

Б₁ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости):

1. У првим послеријатним годинама, данас то не бисте дозволили, *унишћена је* фонтана на сплитској риви ... (ВУС, 31. XII 77, 25)
2. Том приликом су на аеродрому *убијена* тројица терориста ... (НИН, 25. XII 77, 18)
3. Љубо Лунава *је убијен* у концентрационом логору. (О, 11. XII 77, 10)

Б₂ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи):

1. Ја сам у књизи записао да *је сћрљано* 24 мештана ... (НИН, 25. XII 77, 29)
2. ... и после једномјесечног заточења *Schleyer је убијен*, тијело му је нађено у неком мјесту источне Француске. (ВУС, 31. XII 77, 18)

И у овим конструкцијама пасивно значење се лакше остварује него код трансформативних глагола. КОП предикати ових глагола информишу о радњама које значе уништавање објекта. Да би ти предикати имали такво значење, потребно је да се на неки начин огледа присуство *Д* компоненте у њима. И сама чињеница да већина КОП предиката у анализираној грађи има ово значење говори да семантика ових глагола погодује таквом значењу тих предиката. Међутим, не смије се заборавити ни то да одређени контекст најчешће дозвољава само КОП предикате са *Б* значењем. Ово се нарочито односи на новинарски стил. Наравно, КОП предикати одређених класа глагола лакше се уклапају у овај стил. Тако би се могло рећи да у овом случају сви фактори који утичу на формирање пасивног значења КОП конструкција (§ 9) дјелују заједно.

24. У анализираној грађи нашао сам само један примјер са адјективним значењем трпног придјева у КОП предикату.

1. Унишћена је, веле Грачанове скулптуре, сама супстанција људског бића, па више нема разлога да ликовњак у не знам каквој форми скулптуром посвећује чело, образе ... (ВУС, 31. XII 77, 29)

У овом случају контекст упућује на то да се КОП предикатом не жели информисати о процесу уништавања супстанције у неком прошлом тренутку, већ се говори да она не постоји у садашњем тренутку. Дакле, компонента динамичности је одсутна. Смисао оваквих конструкција јесте саопштавање да објекат радње више не постоји, тј. негација егзистенције предмета.¹⁸

У овој класи разни глаголи различито исказују радњу у погледу обиљежја деструктивности. Неки глаголи подразумевају потпуно уништење предмета, други дјелимично.¹⁹ Примјер за ове друге могао би бити глагол срушити у реченици – *Мост је срушен*. И послје рушења обично остаје нешто што се зове мост, мост се препознаје у томе остатку. Могло би се рећи да је он претрпио велику промјену, а није уништен, а то би се овај глагол могао схватити као трансформативни. Тако би се могло рећи да и у овом случају КОП/А конструкција има смисао у исказивању особине предмета која је настала као резултат вршења радње. Слично значење имају и КОП/А конструкције са трпним придјевом од глагола разорити, разбити. Тако ћемо рећи: *Чаша је разбијена (А)* и онда када није уништена као посуда, кад се још њом служимо. КОП конструкције са трпним придјевом од оваквих деструктивних глагола често се употребљавају са А значењем.

Други глаголи ове класе подразумевају увијек апсолутно уништење објекта. Тако се понашају и КОП конструкције од тих глагола: кад имају А значење, не говоре о особини предмета, већ негирају егзистенцију његову. Тако је у реченици: *Љубо Лунава је убијен (А)*. Глагол *сјалии* може имати и једно и друго значење. *Село је сјаљено (А)* – не значи негирање постојања, него да је знатно промијењено. *Трава је сјаљена*

¹⁸ Милошевић 1978: 8.

¹⁹ Израз „потпуно уништење објекта“ употријебљен је условно.

(А) – може значити да трава више не постоји или да је само промијењена, ако ју сунце сувише осуши.

Глаголи кретања

25. Овдје се ради о прелазним глаголима чијом реализацијом долази до промјене мјеста објекта глаголске радње. К. Милошевић их означава као објектно-мотивне.²⁰ У анализираној грађи нашао сам више примјера за пасивно значење КОП конструкција са трпним придјевом од ових глагола.

Б₁ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости):

1. Јер прочуло се било да су четници све заробљенике стријељали. То је прва његова смрт. А Коста је, заправо, *интерниран* у Италију. (А, 22. XII 77, 31)
2. *Прошјеран је* због ширења напредних идеја... (НД, 11. XII 77, 8)
3. У Неум је *ујућен* на бесплатни петнаестодневни одмор. (А, 22. XII 77, 20)
4. Ту је Омер остао до оздрављења, а затим је *ујућен* на слободну територију. (О, 11. XII 77, 10)
5. Затим је из „црне марице“ *изјурана* висока фигура одјевена у женско сељачко одијело. (НД, 11. XII 77, 8)

Б₂ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи):

1. Најприје је *одведен* у Јајце, па у Травник, затим упућен у злогласну сарајевску тамницу. (А, 22. XII 77, 31)
2. На примјер док је прошле године *увезено* нафте у вриједности од 31,39 милијарди, у истом раздобљу ове године увезено је нафте ... (В, 13. XII 77, 8)
3. Но, свеједно, поуздано се зна да је из тог села *стражарно ироведен* у истражни затвор, а након истраге *прогјеран* у свој завичај. (НД, 11. XII 77, 8)

²⁰ Милошевић 1978: 8.

4. Анте Видан *није њрошјеран* из родног краја, али је случај хтио да путем огласа добије упражњено мјесто учитеља ... (НД, 11. XII 77, 8)

Б₃ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи или ситуацији):

1. Али у слободарској Пољичкој републици се знало све о Брнчевићима: и то да су у 13. или 14. вијеку *досељени* из Босне ... (П, 11. II 77, 14)

Пасивно значење КОП предиката остварује се најчешће уз учешће неког конкретизатора. У оквиру просте реченице најсигурнији показатељ овог значења је прилошка одредба времена која указује на претериталну временску вриједност КОП предиката. И у сложеној реченици то се опет остварује указивањем на претериталну временску вриједност КОП предиката. То се постиже на основу темпоралне вриједности других предиката. У другом и трећем примјеру Б₂ типа у одређивању пасивног значења КОП предиката учествује шири контекст: говори се о догађајима, што обезбјеђује присуство *Д* компоненте у КОП предикатима. Прилошка одредба узрока у првом примјеру и одредбе мјеста и циља у другом не обезбјеђују овакво значење. Са истим овим одредбама у другом контексту ове конструкције би могле имати и *А* вриједност.

26. КОП конструкције са адјективном вриједношћу трпног придјева су знатно рјеђе. У грађи сам нашао неколико примјера.

А I тип (партицип пасивни није настао од прелазног глагола или се не осјећа веза са глаголом од којег је изведен):

1. Вјероватно и зато што су избори већ прошли, вјероватно и зато што су погођена подручја *смјешћена* тако да их од водене стихије не би могла сачувати ни најбоља водоводна мрежа. (В, 13. XII 77, 3)
2. Раштркане међу голим клисурама, *скривене су* долине без леда које су антарктички истраживачи називали сухим. (С, 2–8. VII 77, 70)

3. ... мјеста су удаљена од комуникација, нема услова за допуну норме у другој школи ... (ПТ, 11. XII 77, 2)

A₁ тип (просте реченице представљају елементе ситуације који припадају истом времену):

1. У дому културе *смештен је* и ради биоскоп, библиотека и читаоница ... (П, 11. XII 777, 11)

У свим примјерима А I типа А значење КОП предиката се остварује на исти начин. Трпни придјев у овим конструкцијама нема везу са глаголом од којег је настао. Ове КОП конструкције су употријебљене за представљање одређеног географског положаја у садашњем тренутку и никада не говоре о радњи која је извршена (радња, у ствари, и није никада извршена). И активни облик географског перфекта информише о садашњем стању неког географског појма. Тако реченица – Требевић се уздигао изнад Сарајева – не информише о прошлој радњи, већ о садашњем стању, односно положају Требевића.

Примјер А₁ типа говори да се А значење КОП конструкција са овим глаголима може остваривати и у другим случајевима. Овдје се КОП предикатом описује дио ситуације која припада широј ситуацији са истом временском вриједношћу.

27. У грађи сам нашао и један примјер у коме се не може утврдити да ли КОП предикат има А или Б значење.

1. Из дворане се чује плесак. *Скинућ је* ореол с главе најмоћнијег човјека у ЦИК-у ... (А, 22. XII 77, 10)

Иако претходна реченица има предикат у презенту, не може се тврдити да такву временску вриједност има и КОП предикат. У овом случају не зна се да ли ова два предиката припадају истом временском плану.

28. У анализираној грађи је било двадесет шест примјера са Б значењем КОП предиката, седам са А значењем и један примјер са АБ значењем. Треба напоменути да је међу КОП предикатима са А значењем шест оних који одговарају активним облицима географског перфекта. Зато се они не могу узимати у обзир кад се говори о понашању глагола кретања у КОП конструкцијама.

Иако већина КОП конструкција у анализираној грађи има *B* значење, то не значи да оне не могу имати и *A* значење у другој ситуацији. Свака од ових конструкција лако би се могла уклопити у контекст у коме би имала такво значење. Када Коп_1 конструкције са трпним придјевом од ових глагола имају *B* значење, онда оне информишу да су радње које се именују одређеним глаголима извршене у прошлости. Када ове конструкције имају *A* значење, оне информишу о присуству или одсуству у тренутку говорења предмета или лица на одређеном мјесту, кад се ради о глаголима кретања, или говоре у каквом се положају налази предмет или лице, кад се ради о глаголима који значе промјену положаја.²¹

Неки глаголи из ове категорије имају додирних тачака са интерперсоналним глаголима. То су глаголи чији је објекат радње лице. КОП конструкције са трпним придјевом од таквих глагола кад имају *B* значење, поред информације о томе да је извршено одређено помјерање лица информишу и о томе у какво је стање доведено лице. При адјективној употреби трпног придјева ове конструкције уз информацију о присуству или одсуству лица на одређеном мјесту информишу и о томе у каквом је стању лице. Тако би било у реченици: Он је *ишојеран* (*A*).

Глаголи опажања, интелектуалних радњи и говорења

29. Заједничка карактеристика глагола свих ових категорија је та да сви они именују радње које нису физичке природе.²² Како се понашају глаголи ових категорија у КОП конструкцијама и има ли у том погледу разлика између појединих категорија, видјећемо на основу анализе КОП конструкција са овим глаголима.²³

²¹ Милошевић 1978: 8–9.

²² За глаголе говорења ово не важи у потпуности, мада ни за њих физичка страна бије битна.

²³ У овом раду држао сам се класификације ових глагола коју је дао Л. М. Васиљев у раду Васиљев 1971.

Глаголи ојажања

30. Ову категорију представљају глаголи који означавају одразе у свијести биолошки условљених сигнала о унутрашњем стању организма.²⁴ У ексцерпираној грађи нашао сам КОП конструкције са овим глаголима са једним и другим значењем. Прво ћу навести примјере за конструкције са пасивним значењем.

1. Задњи пут је *виђен* у једној болници покрај Граца. (А, 22. XII 77, 23)
2. *Саслушано је* у току 47 радних дана 47 сведока, *прегледано је* на претресима седамдесет хиљада докумената ... (П, 13. XII 77, 10)
3. Нова перспектива чистог тонског простора јавља се већ средином 16. стољећа, када је *уочена* разлика између орнамента и фундамента. (С, 22–28, X 77, 23)
4. Први јесенски мразеви већ су *ојажени* у неким вишим крајевима. (ВЛ, 22. XI 77, 8)
5. Те године је *зајажен* као дописник листа Нова ријеч ... (НД, 11. XII 77, 8)
6. Извештачи из ових градова ... јављају да су у последње време *примећени* очигледни знаци попуштања. (НИН, 17. VIII 75, 38)

Ово би били сви примјери које сам нашао у ексцерпираној грађи. Види се да је то ипак мали број. Све ове конструкције припадају типу Б₁ (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости), али могуће су и конструкције које припадају другим типовима. Пасивно значење ових конструкција утврђује се на основу прилошке одредбе времена, у прва три примјера, или на основу контекста, као у осталим примјерима. И на основу видско-временске вриједности корелативног глагола могло би се утврдити ово значење КОП предиката. Семантика ових глагола, такође, погодудје остваривању пасивног значења КОП предиката. То се може

²⁴ Васиљев 1971: 58.

закључити на основу тога што се и конструкције без прилошке одредбе времена могу идентификовати као пасивне: *Виђење* у једној болници покрај Граца. Довољна је и прилошка одредба мјеста да конструкција има овакво значење. Кад су у питању трансформативни глаголи, чија семантика не погодује остваривању пасивног значења у КОП конструкцијама, ова прилошка одредба не може имати већи утицај на значење конструкција.

31. Иако у грађи нисам нашао примјере са *A* значењем ових конструкција, не може се рећи да се такво значење не може остваривати у њима. Може се тврдити само да је *B* значење чешће у овим конструкцијама. У одређеном контексту те конструкције могле би имати *A* вриједност са значењем да је нешто опажено чулима, познато, односно да је присутна информација о њему. Оваква ситуација, међутим, има ограничено трајање. Она постоји само непосредно по завршетку радње коју именује глагол. Ако ове конструкције информишу о нечему што је мало раније било, оне обично имају *B* значење. Да би конструкција са трпним придјевом од глагола из ове категорије имала *A* вриједност, потребно је да се она налази у контексту који представља ситуацију која је настала по извршењу радње тог глагола.

Неки глаголи из ове категорије имају посебно значење у контексту друштвеног живота. КОП конструкције са трпним придјевима од ових глагола у овом контексту најчешће имају *A* значење. Такви су глаголи *зајазити*, *примијетити* и сл.

32. Непостојање већег броја примјера КОП конструкција са трпним придјевом од ових глагола наводи на тврдњу да оне нису уобичајене са неким глаголима ове категорије. Тако се може тврдити да у нашем језику КОП конструкција са трпним придјевом од глагола *чути* и не постоји: *На састанку је чувено више приједлога. Трпни придјев од овог глагола изгубио је своје глаголско значење и уклопио се у праве придјеве. Пасивно значење овог глагола исказује се рефлексивном конструкцијом: Тако се и у дискусији приликом разматрања извјештаја о раду Савеза од 1975. до априла ове године чуло више приједлога (О, 9. IV 78, 11). И глагол осјетити није

уобичајен у КОП конструкцијама: **Осјећен је мирис – Осје­
­шио се мирис.*²⁵

33. Чешће су КОП конструкције са глаголима емоцио­
­налних стања и доживљаја. Ево неколико примјера таквих
­конструкција.

1. Уверени смо да је народ *йрејлашен*. (П, 25. XII 77, 16)
2. Видите, црнци су у Јужној Африци *йрејлашени*, а ја се не могу обуздати да у својим пјесмама не пишем о томе. (ВУС, 9. IV 75, 11)
3. Одиста, вође демократске већине у Представничком дому веома су *узнемирени*. (П, 7. VII 75. 3)
4. Кад вам их казује професор на часовима историје или филозофије, ви *сйе изненађени* и некако тихо, поиз­далека *узбуђени*. (НИН, 25. XII 77, 12)
5. Мислим да гледаоци *нису расйоложени* за озбиљне проблеме. (С, 22–28. X 77, 14)
6. Миле је *смирен* и у свему одмјерен. (А, 22. XII 77, 16)
7. Друго, *заљубљен сам* у једну девојку али не смем да јој приђем ... (ИП, 228. И 75, 57)

У свим наведеним примјерима КОП предикати имају А значење. Смисао ових КОП конструкција је информисање о томе у каквом стању се налази лице именовано ријечју у функцији субјекта реченице. У утврђивању А вриједности ових конструкција није потребно ослањање на посредне показатеље. Напротив, *Б* значење КОП конструкција са овим, глаголима остварује се само онда кад је посебно наглашено присуство *Д* компоненте.

34. Да би се утврдило зашто КОП конструкције са овим глаголима имају чешће А вриједност, потребно је задржати се на глаголима од којих настају трпни придјиви ових кон­струкција. У ствари, ови трпни придјиви могу имати двојако поријекло: од трансформативних глагола (*В*)²⁶ или од непра-

²⁵ За ову класу глагола утврдила је исто и К. Милошевић у раду Ми­лошевић 1972: 78.

²⁶ Симболе *В* и *Все* у нешто друкчијој функцији употребљава М. Ивић: *В* – сваки предикат у личном глаголском облику без *се*, – сваки пре­дикат у личном глаголском облику са *се*. В. Ивић 1961/62: 139.

вих повратних глагола (*Все*). Емоционална стања и доживљаји могу се исказивати транзитивним каузативним глаголима: *ћрејлашићи* (кога), *узнемирићи* (кога), *узбудући* (кога) итд. или повратним глаголима: *ћрејлашићи се*, *узнемирићи се*, *узбудући се* итд. Најчешће глаголи типа *В* имају корелативне парове у глаголима типа *Все*. Међутим, има глагола типа *Все* који немају корелативне глаголе типа *В*. Такав је глагол: *заљубићи се*. КОП конструкције од транзитивних глагола могу имати *А* или *Б* значење, а од рефлексивних глагола, као интранзитивних, само *А* значење.

Пошто између већине глагола ова два типа постоји корелација, то се одражава на КОП конструкције. Ова сложена ситуација могла би се упрошћено представити на следећи начин. Каузативни глагол именује радњу која побуђује одређене емоционалне процесе у лицу. Ти процеси се именују рефлексивним глаголима. Стање лица је резултат радње рефлексивног глагола, а посредно и каузативног глагола. Зато КОП конструкције најчешће имају *А* значење. Ако се КОП конструкцијом жели истаћи радња, мора се нагласити неким средством.

Не може се рећи да се КОП конструкцијама од глагола типа *В* не исказује никад пасивно значење. Све конструкције у првих шест примјера могле би се употријебити и са таквим значењем. Такво значење се ријетко остварује управо због утицаја рефлексивних глагола на ове конструкције.

Тврдња да рефлексивни глаголи утичу на значење КОП конструкција заснива се на следећим чињеницама.

1) Постојање примјера да су КОП предикати настали од других непрелазних глагола дозвољава такву могућност и за рефлексивне глаголе. Ова могућност је већ запажена.²⁷ У анализираној грађи сам нашао примјер у коме је КОП предикат настао од глагола типа *Все* који нема свој корелативни пар у глаголу типа *В*. То је у реченици: Друго, *заљубљен сам*

²⁷ Тако је П. Ђорђић у наведеној студији тврдио да „Трпни придеви од повратних глагола губе, дакле, своје временско значење...“ (стр. 164); Милошевић 1973: 426 – наводи да КОП конструкције имају *А* вриједност кад трпни придјев није изведен од прелазног глагола и наводи и конструкције у којим је трпни придјев настао од глагола типа *Все*.

у једну девојку ... Глагол *заљубићи се* нема корелативног пара у глаголу типа *В*: **заљубићи некога*.

2) Семантика глагола типа *Все* веома погодује „довођењу“ лица у стање које се представља КОП/А конструкцијом.

3) И сама чињеница да у ексцерпираној грађи нисам нашао примјере са *Б* значењем КОП конструкција говори да се не може занемарити утицај рефлексивних глагола на ове конструкције. Само је подједнак број КОП/А и КОП/Б конструкција са трпним придјевом од трансформативних глагола, код свих осталих класа глагола знатно је више КОП/Б конструкција.

Глаголи интелектуалних радњи

35. Поједини глаголи ове категорије су фреквентнији у КОП конструкцијама. Такви су глаголи предвидјети, схватити, замислити, оцијенити. Сада ћу навести неколико примјера са овим глаголима.

1. *Предвиђено је*, међутим, оснивање специјалног комитета само за муслиманска светишта. (ВУС, 31. XII 77, 21)
2. Током зиме припреме ће се обавити на Златибору и касније у Макарској, за вељачу *је предвиђено* судјеловање на неким од традиционалних турнира ... (В, 13. XII 77, 9)
3. УЕФА није за стварање Европске лиге, нити за модификацију Купа УЕФА, који *је замишљен* као нагјецање за све јаке европске момчади ... (В, 13. XII 77, 9)
4. Позитивно *је оцењена* производна ангажованост колектива... (П, 11. XII 77, 8)
5. Тајна *је убрзо разријешена*. (А, 22. XII 77, 22)
6. Побуна у Адис Абеби *је схваћена* у свету као унутрашња ствар Етиопије ... (НИН, 22. IX 74, 44)

Од седамнаест КОП конструкција само једна је са прилошком одредбом времена – у примјеру пет. Изгледа да у конструкцијама са овим глаголима нису уобичајене прилошке

одредбе времена. То важи бар за неке глаголе ове класе. Иако нису неправилне, реченице – Јуче је Куп *замисљен* као натјечање; Побуна у Адис Абеби је јуче (недавно, прошле године) *схваћена* као унутрашња ствар Етиопије – нису уобичајене са прилошким одредбама. Ово нема апсолутну вриједност – у неким ситуацијама прилошке одредбе могу доћи без обзира који је глагол у питању. А за неке глаголе (оцијенити, разријешити, нпр.) ово уопште не важи. У случајевима када нема прилошких ознака времена синтаксичка-категоријална вриједност ових конструкција одређује се на основу других показатеља. У анализираној грађи то је најчешће био контекст. Све конструкције које сам нашао у грађи имају *B* значење. То произилази из семантичке вриједности глагола. Наравно, важну улогу има и сам новинарски стил – највише информација односи се на прошле догађаје.

36. У анализираној грађи нисам нашао примјере у којим је компонента *D* елиминисана, али то не значи да такве конструкције са овим глаголима нису могуће. И ове глаголе карактерише резултативност, што погодује остваривању таквог значења конструкција. Тако би се у реченици – За вељачу је *ћредвиђено* судјеловање на турниру – у одређеном контексту могло остварити и *A* значење КОП предиката. Глаголи *ћредвидјети*, *замислити* и слични у КОП/А конструкцијама имају исту функцију – те конструкције информишу да постоји појам који је настао у процесу који се именује тим глаголима. Глаголи: *разријешити*, *оцијенити* и слични исказују радње чији резултат није настанак неког појма, него спознаја тог појма. Код ових глагола је истакнута компонента резултативности. Зато би у реченицама – Позитивно је *оцијењена* производна ангажованост; Тајна је *разријешена* – КОП предикати без присуства конкретизатора пасивног значења имали *A* значење. КОП/А конструкције са трпним придјевом од ових глагола информишу да је појам који означава именица у функцији субјекта реченице такав – разријешен, оцијењен, дакле, има особину која настаје реализацијом радње одређеног глагола.

Карактер КОП/А конструкција зависи и од значења именица које су у служби субјекта реченица са овим конструкцијама. Често ове именице означавају одређене активности или

манифестације људи које имају ограничено трајање. Какав утицај ово има на остваривање A значења КОП конструкција, видјећемо поређењем конструкција у сљедећим реченицама.

1. *Укупно је предвиђена градња десет таквих редуccionих станица ... (В, 13. XII 77, 6)*
2. *Опатија 77 је замишљена као смотра естрадне музике.*
3. *Фестивал Опатија је замишљен као смотра естрадне умјетности.*

Конструкција $\text{Коп}_1 / A$ има смисла као информација док постоји као актуелан појам који се обиљежава именицом у функцији субјекта реченице. Ако градња редуccionих станица и Опатија 77 нису више актуелни, о њима не можемо исказивати информације $\text{Коп}_1 A$ конструкцијама. Ако желимо да кажемо каква је била Опатија 77, употребићемо $\text{Коп}_2 / A$ конструкцију. У трећој реченици је друга ситуација. Појам Фестивал Опатија није временски ограничен. Зато нема ни ограничења у односу на $\text{Коп}_1 / A$ конструкцију.

37. И у овој класи глагола постоје и повратни глаголи. И они обично имају прелазне глаголе као своје корелативне парове: увјерити се – *увјериџи* (кога), *заинџересоваџи се* – *заинџересоваџи* (кога), *убиједиџи се* – *убиједиџи* (кога). КОП конструкције са трпним придјевом од ових глагола понашају се исто као и од глагола претходне класе.

1. *Сазнали смо да су радници, осим осталог, увјерени да иноземство није више обећана земља. (А, 22. XII 77, 26)*
2. *Да је град заинџересован за рјешавање овог проблема, неоспорна је чињеница. (СаН, 25. И 78, 6)*
3. *Амерички Федерални истражни биро (ФБИ) је забрињуџи због могућности да се талас политичког насиља ... прошири и на САД. (О, 9. IV 78, 6)*
4. *Иако су у Бонну као у мало којем главном граду свијета навикнуџи на шпијунске афере, у понедељак откривени случај ... одјекнуо је снагом ... (В, 13. XII 77, 1)*
5. *С овим пројектом уџознаџи је и главни тајник УЕФА Ханс Бангертер. Међутим, он је иницијаторима дао негативан одговор. (В, 13. XII 77, 10)*

Како се види из наведених примјера, глаголи типа *Все* имају доминантну улогу у формирању значења ових КОП конструкција. У анализираној грађи нашао сам само један примјер (број пет) у коме КОП конструкција има *Б* значење. У ширем контексту јасно се види да ову конструкцију карактерише присуство *Д* компоненте: говори се о неким акцијама које су спортски радници предузимали у протеклом времену, с тим акцијама су упознали и секретара УЕФА. Дакле, КОП конструкција има претериталну временску вриједност. То је доказ да је *Д* компонента присутна, односно да конструкција има *Б* значење. У овом случају КОП конструкција нема везе са рефлексивним глаголом упознати се.

И у овој класи постоје глаголи типа *Все* који немају корелативне парове у глаголима типа *В*. Такав је глагол замишлити се. Трпни придјев од овог глагола има увијек придјевско значење у КОП конструкцији: На састанку је данас (увијек) замишљен.

Глаголи говорења

38. Ови глаголи могу означавати усмену или писану ријеч. Многи од њих не праве дистинкцију у том погледу. Неки глаголи који су раније били искључиво глаголи говорења данас су изгубили ту карактеристику. Такви су глаголи: *назваиши*, *проћласиши*, *именоваиши*. Ово је последица тога што се данас све више комуницира писаном ријечи.

39. КОП конструкције које сам нашао у анализираној грађи најчешће имају пасивно значење. Ево неколико примјера за такво значење ових конструкција.

*Б*₁ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости):

1. Ни о једном градитељском подухвату изграђеном у Југославији *није изговорено и написано* толико ријечи ... (БЗ, 31. XII 77, 9)
2. На крају сједнице *проћишан је* текст повеље коју ће Савјет академија знаности и умјетности СФРЈ предати другу Титу. (В, 13. XII 77, 1)

3. Петог јануара 1834. године ... у Србији је *одшћамѿан* први број листа „Новине Србске“ ... (ИП, 4. II 75, 46)
4. У Салону „Цимоса“ у сарајевској „Скендерији“ *смо обавијешћени* да се тренутно примају уплате ... (6, 10. II 78, 6)
5. Кунг фу је *ѿроѿлашен* вјештином којој је циљ послати противника у болницу ... (С, 2–8. VIII 77, 31)
6. Учитељ који је дозволио да овај грађанин остане неписмен *ѿозван је* на одговорност. (НИН, 17. XI 74, 21)

Б₂ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи):

1. Пошто је текст *ѿрочийћан*, сви смо га потписали. (НИН, 25. XII 77, 66)

Б₃ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи или ситуацији):

1. На календару НАТО за 1978. годину, који је дијељен новинарима, *исћисана је* парола ... (В, 13. XII 77, 3)

КОП конструкције најчешће припадају типу Б₁, исказују антериорне перфективне радње директно оријентисане према садашњости. Међутим, нашао сам један примјер за Б₂ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи) и један примјер за Б₃ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи). То говори да се и ове радње исказују овим конструкцијама.

Пасивно значење ових конструкција утврђује се на исти начин као и код других типова глагола. Ова глаголска категорија својим лексичкосемантичким особинама погодује остварењу Б значења. То се види на основу тога што се овакво значење конструкција може утврдити и на основу прилошке одредбе мјеста. Тако је у четвртом примјеру Б₁ типа.

40. У анализираној грађи сам нашао и један примјер у коме се не може утврдити које значење има КОП предикат. То је:

1. Највећи дио одмора „иноземаца“, како смо обавијештени, искористит ће се за то ... (ВЛ, 13. XII 77, 6)

Често се не може одредити вриједност КОП предиката у уметнутим реченицама. То је увијек када у таквим реченицама нема прилошке одредбе времена или другог показатеља једног одређеног (од два могућа) значења КОП предиката. Понекад се ни помоћу ширег контекста не може одредити значење КОП предиката у оваквим реченицама.

Мада у анализираној грађи КОП конструкције имају *B* значење, не може се тврдити да ове конструкције не могу имати и друго значење. Карактер КОП/А конструкција зависи од односа глаголске радње према њеном објекту, који је у овим конструкцијама синтаксички субјекат. Неки глаголи означавају радње чији објекат настаје у процесу реализације радње. Такви су глаголи: *изјовориџи*, *саоџиџиџи*, *наџисаџи*. КОП/А конструкције са трпним придјевом од ових глагола информишу да постоји појам настао вршењем радње коју именује одређени глагол. Други глаголи не значе да објекат настаје као резултат вршења радње. Такви глаголи су: обавијестити, упитати. КОП/А конструкције са трпним придјевом од ових глагола исказују одређену особину субјекта реченице коју он нема прије него што се изврши радња глагола од ког је трпни придјев настао.

42. У класи глагола говорења мање је рефлексивних глагола. Ови глаголи имају као своје корелате прелазне глаголе: *џредсџавиџи се* – *џредсџавиџи* (кога), *именоваџи се* – *именоваџи* (кога), *назваџи се* – *назваџи* (кога), *џохвалиџи се* – *џохвалиџи* (кога). Ови рефлексивни глаголи немају већи утицај на значење КОП конструкције. Видјели смо да конструкције са глаголима из претходне двије класе подлијежу утицају рефлексивних глагола типа *Все*. Увијек кад постоји могућност да је трпни придјев настао од рефлексивних глагола кцнструкција има *A* значење. Кад се ради о рефлексивним глаголима који припадају категорији глагола говорења, не види се њихов утицај на КОП конструкције. То се може видјети ако се упореде сљедећи примјери.

1. Одиста, вође демократске већине у Представничком дому веома су узнемирени.
2. Сазнали смо да су радници, осим осталог, увјерени да инозмество није више обећана земља.
3. Нови директор је *ѝредсѝављен* радницима.

У прва два примјера КОП конструкције имају *A* значење увијек кад се посебно не истиче присуство *D* компоненте. У трећем примјеру није потребно постојање посебних показатеља за утврђивање *B* значења КОП конструкције.

Все глаголи из категорија глагола интелектуалних радњи и глагола опажања припадају тзв. неправим повратним глаголима, а глаголи из категорије глагола говорења припадају правим повратним глаголима.²⁸ Неправи повратни глаголи исказују медијалне радње, а прави повратни глаголи исказују радње што их вршилац сам на себи врши.²⁹ Ови други су по значењу прелазни *B + се*, гдје симбол означава двије синтаксичке јединице: глагол + објекат *се* (себе). Глаголи о којим је ријеч у овом раду припадају једном типу: *B + се₁* (други тип: *B + се₂* – бије се = бије некога; трећи тип: *B + се₃* – воле се = воле један другог).³⁰

Глаголи типа *B + се₁*, који се традиционално називају прави повратни глаголи, у ствари су прелазни глаголи. Код њих је *се* енклитички облик замјенице *себе*, у реченици у функцији синтаксичког објекта: Милан *се* чешља – Милан чешља *себе*. Енклитички облик *се* са неенклитичким обликом *себе* ступа у опозицију по критерију емфатичког удара: *чешља се* / *чешља себе* као *чешља ме* / *чешља мене*; *ѝредсѝавља се* / *ѝредсѝавља себе* као *ѝредсѝавља ме* / *ѝредсѝавља мене*.³¹ Из разних глаголских облика замјеница *се*, као објекат глаголске радње, почела је да се веже и уз глагол у инфинитиву као да је саставни дио глаголске лексеме.³²

²⁸ БРАБЕЦ и др. 1968: 114.

²⁹ СТЕВАНОВИЋ 1970: 326.

³⁰ ИВИЋ 1961/62: 141–145.

³¹ ИВИЋ 1961/62: 142.

³² Овоме су допринијели и глаголи типа *Все*, код којих је *се* саставни дио лексеме.

Дакле, глаголи типа $V + se_1$ су глаголи који са енклитичким обликом замјенице себе граде конструкцију $V + se_1$ (глагол + објекат). Ова се конструкција карактерише тиме да је на семантичком плану $A\bar{i} = Пц$, дакле, вршилац радње је и објекат радње. У реченици се агенс и пацијенс представљају одвојено: агенс именицом, која у активној реченици заузима позицију синтаксичког субјекта, пацијенс замјеницом *се*, која у активној реченици заузима синтаксичку позицију објекта. У реченици са КОП предикатом и израженим агенсом ова конструкција би изгледала: *Милан је њочешљан собом. У нашем језику агенс се у КОП конструкцијама ријетко исказује, па је обичнија конструкција: Милан је њочешљан.³³ Ипак, у оваквим КОП/Б конструкцијама тешко се може замислити дијатеза $A\bar{i} = Пц$.³⁴ О овоме питању изгледа доста убједљиво мишљење П. Ђорђића: „Двојаки извор радње може да се јавља само у атрибутивној употреби...“.³⁵

43. Након разматрања КОП конструкција са трпним придјевима од глагола опажања, интелектуалних радњи и говорења може се рећи следеће.

1) КОП конструкције се образују од глагола свих ових категорија. У ексцерпираној грађи најмање је примјера са конструкцијама опажања. Неки од ових глагола и не образују КОП конструкције. Такви су глаголи чути, осјетити (§ 32). За КОП конструкције са трпним придјевима од глагола интелектуалних радњи карактеристично је то да не подносе увијек прилошку одредбу времена (§ 35).

2) КОП конструкције са трпним придјевима од прелазних глагола ових класа много чешће имају *Б* значење. Међутим, то не значи да се њима не може исказивати и *А* значење. Смисао КОП/А конструкција зависи од семантике глагола и именице која је објекат глаголске радње (§ 31, 36 и 41).

³³ Шире, глаголи типа $V + се$ су глаголи који са енклитичким обликом замјенице *себе* граде конструкцију $V + се$.

³⁴ У анализираној грађи нашао сам један такав примјер: „како ли ће тек изгледати Сајам намештаја, кад је Сајам књига овако самим собом претрпан и *зашрпан*. (НИН, 4. XII. 77, 29)

³⁵ Ђорђић 1932: 163.

3) У оквиру категорија глагола опажања и интелектуалних радњи има глагола који припадају типу *Все*. То су непрелазни глаголи и КОП конструкције са трпним придјевима од ових глагола увијек имају *A* значење. Пошто ови глаголи често имају прелазне глаголе као своје корелате, њихов утицај на КОП конструкције прелазних глагола је очиг. То се огледа у томе што конструкције са трпним придјевима који могу водити поријекло и од глагола типа *Все* и од прелазних глагола – имају најчешће *A* значење. *B* значење се може остварити једино ако се посебно нагласи присуство *D* компоненте (§ 34 и 37).

У оквиру глагола говорења има и глагола типа *B + се₁*. Ови глаголи су прелазни, од осталих прелазних глагола разликују се по томе што је $A\bar{i} = Пц$. Ови глаголи не врше утицај, на КОП конструкције (§ 42).

Глаголи интерперсоналних односа

44. У ову класу у ширем смислу ушли би и глаголи емоционалних односа, интелектуалних радњи и говорења. Пошто су ови глаголи већ разматрани, овдје је издвојена само једна група глагола интерперсоналних односа. Ради се о глаголима који говоре о односима чији учесници могу бити људи, друштвене асоцијације и друштвено-политичке институције. У језику штампе ови глаголи су доста фреквентни.

У анализираној грађи нашао сам примјере за *A* и *B* значење КОП конструкција. Ево неколико примјера за конструкције које имају *B* значење.

B_1 тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости):

1. Представник Београда *кажњен је* ... опоменом јер је одбио да потпише протокол... (П, 11. XII 77, 21)
2. Двадесет другог јуна *ухайшени су* Милутин Ђурашковић и Васо Мискин. (О, 11. XII 77, 10)
3. Послије једанаест година – колико је била на челу владе Индије – Индира Ганди је *йоражена* на изборима одржаним у ожују. (ВУС, 31. XII 77, 17)

4. Лазар Мојсов *је*, као први представник Југославије, *изабран* за председника засједања ... (ВУС, 31. XII 77, 16)
5. Сви судионици добили су књиге о Титу, а појединци *су наирађени* са 1000 динара. (ВЛ, 13. XII 77, 7)
6. У улцињској гимназији *је* 1975. године *ѝримљена* у СКЈ ... (ПТ, 11. XII 77, 8)

Б₂ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој перфективној радњи):

1. То је историја записала. И како *су кажњене* у Школа-рима коловође... (П, 11, XII 77, 14)

Б₃ тип (антериорна перфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи или ситуацији):

1. Када *је* прошле године у Министарству одбране *ухайшена* обавјештајна тројка, сматрало се да се ради ... (В, 13. XII 77, 1)

Највише примјера је управо са *Б* значењем КОП конструкција. Ово значење утврђује се посредно, уз помоћ показатеља у оквиру реченице или ослањањем на шири контекст. У анализираној грађи нисам нашао примјере у којим би се *Б* значење могло утврдити у минималној структури. У таквим структурама не зна се да ли се ради о *А* или *Б* значењу КОП конструкције.

45. Много мање је примера са конструкцијама у којима је компонента *Д* одсутна. Ево неколико таквих примјера.

А I тип:

1. Комунистичка партија Србије тада се не формира јер то не траже радне масе Србије, што је и разумљиво јер српски народ *није* национално *ујњешен*. (В, 13. XII 77, 5)
2. Од оних који се нису одазвали ни Садаму ни Гадафију најзначајнији је Јордан, јер *је* уз Египат и Сирију најизравније *зарађен* с Израелом ... (НД, 11. XII 77, 9)

A₂ тип:

1. Читав век успомена: Рубинштајн чује клавир чак и *кад је њрисиљен* да седи и разговара. (НИН, 1. И 78, 36)

Карактеристика ових глагола је да реализација њихових радњи оставља јаке трагове на лицима у улози објекта тих радњи. То погодује остваривању А значења КОП конструкција. Ипак, у језику штампе ово значење се рјеђе остварује. Међутим, све КОП/Б конструкције са трпним придјевом од ових глагола могле би у другим условима имати А значење. Значи, непостојање КОП/А конструкција са трпним од ових глагола није у вези са глаголском семантиком, већ са природом текста из ког потичу.

Ови глаголи захтијевају објекат са значењем лица или неке асоцијације лица. Они означавају или додјељивање неке функције лицу (или асоцијацији) или исказују неки став лица (асоцијације или институције) у функцији агенса према лицу у функцији пацијенса означавају. На основу овога формира се и смисао КОП/А конструкције. КОП/А конструкције са трпним придјевом од глагола који значе додјелу функције лицу информишу да је лице носилац те функције: Мојсов је *изабран* (А) за предсједника засједања има смисао: Лазар Мојсов је предсједник засједања. Логички тип исказа је идентификациони. У овом случају може се говорити да трпни придјев има адјективно значење у КОП/А конструкцији. КОП/А конструкције са трпним придјевом од глагола чење у КОП/А који значе неки став агенса према пацијенсу информишу да лице носи трагове радње која је на њему извршена.

46. У анализираној грађи нашао сам и један примјер у коме КОП предикат има АБ вриједност, тј. обје значењске компоненте су присутне. То је примјер:

1. Ови земљорадници су, како је речено на саветовању, *обесјрављени* у највиталнијим самоуправним правима... (П, 16. X 75, 7)

У овом случају ни на основу ширег контекста не може се утврдити значење КОП предиката. Није јасно да ли се ин-

формише о извршењу радње или о постојању обесправљених земљорадника.

47. Од 94 КОП конструкције са трпним придјевима, од ових глагола пет има *A* значење, једна *AB* значење, а остале имају *B* значење. Семантика глагола, која у овом случају погодује *A* остваривању значења КОП конструкција, не утиче знатније на понашање конструкција у контексту. У овом случају ријеч је о контексту који се ствара у штампи, а тај контекст најчешће условљава присуство *D* компоненте у КОП конструкцијама.

*Кoй*₁ конструкције са декомпонованим предикатом

48. О појави декомпоновања предиката више се говори тек у новије вријеме.³⁶ Ја ћу посматрати само један модел декомпонованог предиката. Тај модел у активној форми је: десемантизован глагол + девербативна именица у акузативу.³⁷ Овај модел остварује се и у КОП конструкцијама. Може се рећи да је доста фреквентан и у овим конструкцијама – у анализираној грађи нашао сам око сто примјера са овим моделом.

У грађи коју сам анализирао налази се више семикопулативних глагола у позицији вербалног дијела декомпонованог предиката. Навешћу примјер за сваки глагол у тој улози.

³⁶ Термин декомпонован предикат преузео сам од М. Радовановића, из рада: Декомпоновање предиката на примерима из српскохрватског језика), ЈФ XXXIII. То је први рад код нас који се опширније бави овом проблематиком – уз теоретски приступ проблему, са исцрпном литературом, у раду се даје и преглед варијација реализације ове појаве у српскохрватском језику. Треба поменути и рад З. Тополињске Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама (објављен после одбране овог рада), ЈФ XXXVIII. Уз теоретско одређивање овог проблема она даје нацрт рјечника декомпонованих предиката у српскохрватском, македонском и пољском језику на примјеру одреднице пажња /внимание/ uwaga.

³⁷ Више о моделима декомпоновања предиката у српском језику види у поменутом раду М. Радовановића. Овдје се држим терминологије коју употребљава М. Радовановић, иако З. Тополињска умјесто термина *девербативна именица* у своме раду оперише термином *номинализован израз* и за то наводи прихватљиве разлоге (Тополињска 1982: 36).

1. Први покушај *учињен је* неколико дана пре примопредаје председничке дужности ... (НИН, 24. XII 78, 50)
2. Умрли су и филмски умјетници ... и Петар Финцх, којем је постхумно *додијељена* награда Оскар. (ВУС, 31. XII 77, 18)
3. *Договор је њосћивнућ* после прошлогодишњих преговора ... (П, 13. XII 77, 2)
4. То највеће признање *додијељено му је* за дјеловање на два блиска подручја (ВУС, 31. XII 77, 24)
5. *Остварен је* висок раст производње ... (БЗ, 31. XII 77, 1)
6. ... данас је у Београду *одржана* сједница Савјета за народну одбрану. (О, 13. XII 77, 1)
7. У Шпањолској су први пут послѣ 40 година *одржани* опћи избори. (ВУС, 31. XII 77, 17)
8. У граду револуционарних традиција *дан је* отпор монархофашистичкој диктатури ... (ВЛ, 13. XII 77, 7)
9. Један дио одговора на ово питање је већ *дан*. (БЗ, 31. XII 77, 7)
10. На свечаној матинеји 11. и 12. у дворани ХГЗ-а *извршене су* подјеле награда ... (ВЛ, 13. XII 77, 11)
11. Онда је *извршен* темељити претрес брода. (С, 5–11. XI 77, 77)
12. У Мостару, Читлуку ... *обављене су* припреме за што организованији дочек наших радника ... (ВЛ, 13. XII 77, 6)
13. Сада, кад су традиционални новогодишњи сусрети са њима завршени и разговори *обављени*, све се може сажети у три-четири ријечи ... (СаН, 25. I 78, 5)
14. ... али је тада *донеша* одлука да се тамо не интервенише оружаном него политички. (НИН, 4. XII 77, 24)
15. На сједници је *донијеша* одлука о изградњи објекта политичке школе СКЈ ... (О, 24. XII 77, 1)
16. Египатском амбасадору је *изражено* „изненађење и жаљење због неоснованих и неоправданих мера“ египатске владе. (П, 13. XII 77, 1)

17. Бројни приговори *ујућени су*, међутим, Републичком СИЗ-у за цесте ... (ВЛ, 22. XII 77, 9)
18. На истој сједници Политичко-консултативне конференције *ујућен је* и благонаклон позив тајванском лидеру ... (О, 29. XII 78, 7)
19. *Посићинуи* је договор о основним правцима рада. (НИН, 11. XII 77, 7)
20. О тренутно најважнијем питању – судбини 180.000 избеглица – *није посићинуио* никакво решење. (НИН, 17. VIII 78, 38)
21. Носилац главне улоге није пјевач појединац, већ је тај задатак *годијељен* збору. (С, 5-11. XI 77, 23)
22. Воренова комисија је *сшављена* на удар критике. (О, 11. XII 77, 7)

Иако овим нису представљени сви предикати који се декомпонују по овом моделу, види се и на основу овог броја примјера да велики број предиката подлијеже декомпоновању. Најфреквентнији глаголи у позицији глаголског дијела декомпонованог предиката су *одржаши*, *обавиши*, *извршиши*, *донијети*, *даши*. Као што је у своме раду о декомпоновању предиката истакао М. Радовановић (стр. 65), уз поједине глаголе вежу се одређене девербативне именице. Уз глагол *одржаши* најчешће су именице *саштанак*, *сједница*, *товор*; уз глагол *донијети* најчешће је именица *одлука*; уз глагол *изразиши* – *жеља*, *жаљење*, *нада*. Декомпоновани предикат *посевиши* њажњу готово да се фразеологизирао. Уз глагол *извршиши*, који је најфреквентнији у овом моделу декомпонованог предиката,³⁸ долази највећи број девербативних именица: *прешрес*, *контрајуриш*, *појела*, *размјена*, *корекција* и др.

50. У анализираној грађи већина ових КОП конструкција има *Б* значење. КОП/Б конструкције карактеришу се присуством *Д* компоненте. Овакво значење КОП конструкције најчешће се одређује на основу прилошке одредбе времена или ширег контекста. Постојање примјера са КОП/А конструкцијама говори да ни овдје није искључена хомонимија

³⁸ Радовановић 1977: 71.

КОП конструкције. Примјер за КОП/А конструкцију наведен је под бројем 13 – Сада, кад су традиционални новогодишњи сусрети завршени и *разјовори обављени*, све се може сажети у три–четири ријечи. Карактеристика КОП/А предиката је одсуство *Д* компоненте и временска вриједност презента – за Коп_1 . КОП/А предикат информисе да у вријеме коме припада овај предикат постоји резултат извршења радње која се именује девербативном именицом.

51. Појава декомпонованог предиката тумачи се као дио општих процеса номинализације у језицима.³⁹ Та појава карактеристична је и за српски језик, посебно за поједине његове стилове – и за новинарски стил.⁴⁰ Појаву декомпоновања подржава и све већа употреба девербативних именица и ван декомпонованог предиката. Ове именице долазе у све позиције које заузимају и друге именице. Тако оне долазе и у позицију објекта глаголске радње подмета пасивне реченице: Предлог је одмах *огбијен*. (НИН, 14. I 79, 59)

У српскохрватском језику пасивне КОП конструкције се карактеришу тиме да се агенс врло ријетко исказује.⁴¹ Једна од карактеристика декомпонованих предиката је то да се они јављају у безличним исказима.⁴² Тако се у том погледу подударају карактеристике КОП/Б конструкција и овог модела декомпонованог предиката, који се у њима реализује. У анализираној грађи нисам нашао примјере КОП конструкција са декомпонованим предикатом у којим је именован експлиците агенс. Неистицање агенса у КОП конструкцијама, анонимизација радње која се овим конструкцијама исказује, карактеристика је новинарског стила. Тако радње које се исказују овим конструкцијама добијају карактер институционализованости. И за декомпоноване предикате је карактеристично да се јављају онда кад је потребно радњи дати овај вид.⁴³

³⁹ Радовановић 1977: 62.

⁴⁰ Радовановић 1977: 64.

⁴¹ О овоме ће бити говора касније.

⁴² Радовановић 1977: 61.

⁴³ Радовановић 1977: 69.

Примјери које сам нашао у анализираној грађи иду у прилог тврдњи да се декомпоновање предиката најчешће јавља кад се ради о исказивању апстрактних радњи и таквих радњи за које не постоји адекватан глагол.⁴⁴ Међутим, декомпонованим предикатом исказују се и конкретне радње: *Онда је извршен темељити претрес брода.*

52. Употребу декомпонованог предиката подржавају и неке могућности које он има у односу на недекомпоновани предикат, на што није досада указивано.⁴⁵ Једна од тих могућности је употреба девербативне именице у једнини или множини. Тиме се дају одређене карактеристике радње коју представља девербативна које се не би дати глаголском лексемом. Ево неколико примјера из којих се то види.

1. ... а *извршене су* и неке (незнатне) корекције у календару такмичења ... (О, 11. XII 77, 15)
2. У Мостару, Читлуку ... *обављене су* припреме за што организованији дочек наших радника ...
3. Ријеч је доиста о големом послу за који ... *нису обављене* све потребне припреме. (ВУС, 31. XII 77, 14)
4. Потписивање споразума обављено је након референдума на којима су одлуке *донесене* великом већином гласова. (БЗ, 31. XII 77, 2)

Да у првом случају није употријебљен декомпоновани предикат, тешко би се могло указати на то да је било више корекција у календару. Исто тако је и у другим примјерима кад је девербативна именица у множини: у другом примјеру наглашава се да је сваки град обавио припреме, не ради се о припреми једној заједничкој у свим мјестима; у трећем примјеру истиче се да је било потребно обавити више припрема и да су неке обављене. Четврти примјер је нарочито рјечит — у овом случају глаголска лексема не би могла указати на то да је донесено више одлука.

⁴⁴ Радовановић 1977: 59.

⁴⁵ З. Тополињска, такође, истиче извјесне предности декомпонованих предиката у односу на друге (в. Тополињска 1982: 36 и даље).

Разлагање глаголске лексеме на двије омогућује одређивање радње и у случајевима кад се то не би могло постићи употребом недекомпонованог предиката. Понекад уз девербативну именицу може доћи нека одредба која не би могла да стоји уз глагол од којег је настала та именица. Тако је у сљедећем примјеру: У цик зоре, 23. маја, *извршен је очајнички контрајуриш* на јединицу 14. бригаде... (НИН, 8. VI 75, 62) У овом случају не само да је придјев *очајнички* лакше употребљив уз именицу него прилог уз одговарајући глагол већ је именица омогућила да се јуриш још више одреди – контрајуриш. Такође, глагол не би могао ни временски да одреди акцију како се то може постићи употребом девербативне именице. Глагол би ту акцију представио или као трајну или би истицао почетак акције (јурнути). Ни једна ни друга тако исказана акција не одговарају ситуацији коју представља девербативна именица.

Понекад, опет, уз семикопулативни глагол може доћи одредба која карактерише радњу, а теже би могла доћи уз глагол од кога је настала девербативна именица. Тако је у реченици: Сахрана је *обављена тихо* (Радио Београд, 3. I 79, Вечерњи дневник). Прилог *тихо* није уобичајен уз глагол сахранити.

53. Грађа показује да се декомпонују и прелазни и непрелазни глаголи. Тако појава декомпоновања проширује домен употребе пасивних конструкција. Према примјерима којим располажемо могу се дати неке карактеристике декомпонованих предиката од непрелазних и прелазних глагола.

Сви непрелазни глаголи декомпонују се на исти начин: десемантизован глагол + девербативна именица која је настала од непрелазног глагола. Ако је недекомпоновани предикат у реченици имао адресат, он остаје и у реченици са декомпонованим предикатом: Бројни приговори чланова Одбора *ујућени су*, међутим, Републичком СИЗ-у... (← Чланови одбора су, међутим, много приговарали Републичком СИЗ-у ...). У декомпонованом предикату адресат је везан и за девербативну именицу и за десемантизовани глагол. У реченици са декомпонованим предикатом обично остају и други чланови глаголске синтагме који су били у реченици са

недекомпонованим предикатом. Они се обично вежу за девербативну именицу: *Постийнуи је* договор о основним правцима рада. (← Договорили су се о основним правцима рада).

Декомпоновани предикати од прелазних глагола могу се различито понашати.

а) Објекат недекомпонованог глагола остаје (формално) објекат десемантизованог глагола, а девербативна именица се на различите начине веже за десемантизовани глагол. Примјери:

1. Воренова комисија је, такође, *стављена* на удар критике. (О, 11. XII 77, 7)
2. На саслушању је *подрвинуи* мучењу.

б) Објекат недекомпонованог глагола постаје адресат, а девербативна именица је (формално) објекат семикопулативног глагола. Ови декомпоновани предикати идентични су оним који су настали декомпоновањем предиката од непрелазних глагола који траже адресат. Примери:

1. *Ућућен* је позив свим изравно заинтересираним странама...

в) Девербативна именица је (формално) објекат семикопулативног глагола, а објекат недекомпонованог глагола се веже за девербативну именицу, као у примјерима:

1. На свечаној матинеји ... *извршене* су подјеле награда...
2. Опис и попис радних обавеза и задатака различито је *обављен*. (О, 13. XII 77, 2)

г) Девербативна именица је (формално) објекат семикопулативног глагола, а објекат недекомпонованог глагола изостаје, моменат транзитивности се неутралише. Примјер:

1. Нима је јасно ... да ово није суђење него политички погром и да је осуда унапред *донета*. (ИД, 12. III 75, 10)

У првом случају субјекат реченице са декомпонованим предикатом остаје исти као и у реченици са недекомпонова-

ним КОП предикатом. У осталим случајевима девербативна именица је у функцији реченичног субјекта.

54. Овдје је разматран само један модел декомпоновања предиката – модел који се остварује у КОП конструкцијама. Зато ни карактеристике које су изнесене у вези са декомпонованим предикатом не морају имати вриједност кад су у питању други модели.

Из анализиране грађе произилази да су КОП конструкције погодне за декомпоновање предиката. Та погодност се огледа у могућности да се у овим конструкцијама најбоље оствари анонимизација радње. Такође, ове конструкције су погодне за представљање институционализованих радњи. Декомпоновање предиката не јавља се само као израз тежње језика за номинализацијом. То је и стварање нових могућности изражавања. Управо декомпоновањем предиката могу се изразити неке карактеристике радње које се не би могле остварити у оквиру недекомпонованог предиката.

Велики број примјера са декомпованим предикатом наводи на закључак да је новинарски стил језичка област у којој је декомпоновање предиката уобичајена појава. То је условљено дјелом основним карактеристикама декомпованог предиката – анонимност радње и моменат институционализованости. Управо ове особине карактеристичне су за новинарски стил.

Коп₁ конструкције без помоћног глагола

55. У штампи су доста ријетке Коп₁ конструкције без помоћног глагола. У анализираној грађи нашао сам свега неколико конструкција у текстовима које субез помоћног глагола. И у овом случају КОП конструкције чешће имају Б значење. Ево примјера са КОП/Б значењем без помоћног глагола.

1. *Обновљени* (макадам) сви сеоски путеви, *изјрађено* неколико нових. (П, 11. XII 77, 11)
2. *Реновиран* Дом културе. (П, 11. XII 77, 11)
3. *Враћен* у првобитно стање. (П, 11. XII 77, 11)
4. *Зайочеша* изградња зграде гимназије. (П, 11. XII 77, 11)

5. Осам учитеља и наставника, сви рођени у Круши, школовани у Приштини, Скопљу Београду. (П, 11. XII 77, 11)

Сви примјери су из истог текста. То је репортажа о једном селу. Писана је у виду извјештаја. И у наслову је истакнуто да је то извјештај (Село Велика Круша, општина Ђаковица – извештај). У чланку се телеграфски сажето говори о промјенама које су се десиле у том селу у последње вријеме. У описивању промјена често се употребљавају пасивне конструкције. За такве текстове у цјелини обично је карактеристично присуство *Д* компоненте. То је карактеристика и овог чланка.

Други разлог што ове конструкције имају *Б* значење налази се у карактеру самих крњих КОП конструкција, односно крњег перфекта. Карактеристика крњег перфекта јесте саопштавање појава које представљају новост. Такав перфекат карактерише се моментом изненађења, који се и заснива на новости догађаја о коме се информише. Дакле, крњи перфекат, уопште, па и пасивни облик, инсистира на догађају који се недавно десио.⁴⁶ Пошто КОП предикат који информише о догађају који се непосредно десио може имати само *Б* значење, сасвим је природно да крњи КОП предикати имају чешће *Б* значење јер информишу о таквим догађајима.

Такође, диференцијална вриједност овог облика према пуном облику послужила је за наглашавање новости промјене. У истом чланку употријебљен је три пута пуни облик КОП предиката. У два случаја ти предикати имају *А* значење. Међутим, чињеница да сам нашао врло мало примјера за крње КОП предикате, и то све у једном чланку, не дозвољава нека поређења на плану: краћа форма – дужа форма.

Могло би се рећи да је у овом чланку крњи облик КОП предиката послужио и као средство стилизације – тај облик употријебљен је у изградњи телеграфског стила ове репортаже.

56. Само један примјер нашао сам са крњим КОП предикатом који има *А* значење. То је:

⁴⁶ Вуковић 1938/39: 91–92; Вуковић 1967: 383–384; Грицкат 1954: 62 – као једна од функција крњег перфекта јесте и истицање новине.

1. Свратио је у кућу сестре Марије у Велом Доцу. Кућа *закључана*. Упутио се према кући Марина Видана. (НД, 11. XII 77, 8)

И овај примјер је из чланка који има црте приповједачког стила. Крњи облик се не може у овом случају замијенити пуним, а да се сачува исто значење и не умањи ефекат постигнут употребом крњег облика. Најважније је из перспективе бјегунца то да он наилази на затворена врата. Та ситуација, за њега пресудна, доноси му и највеће изненађење. Отуд и произилази адекватност крњег облика за представљање те ситуације.⁴⁷ Карактер ситуације одређује и семантичку вриједност ове КОП конструкције. За бјегунца је битна ситуација у моменту кад он долази пред кућу, а то је да су врата затворена. За њега није важан сам чин затварања врата.

Разлог што су ове конструкције ријетке у језику штампе треба тражити и у односу између карактера новинарског стила и вриједности овог облика. Као стилски обојен,⁴⁸ овај облик је чест у приповједачком стилу. У штампи је врло мало чланака чији је стил близак приповједачком. Употреба крњих КОП предиката може се сматрати покушајем да се нађе мјесто овим облицима и у штампи.

57. Ако у текстовима новинских чланака нема мјеста за КОП предикате без помоћног глагола, зато у насловима веома често стоје овакви предикати. Истицање момента новости, неочекиваности и изненађења, који карактеришу КОП предикате, главни су разлози за њихову честу употребу у новинским насловима.⁴⁹

⁴⁷ И. Грицкат у поменутом раду истиче као једну функцију перфекта без помоћног глагола и представљање слике која изненађује (Грицкат 1954: 62).

⁴⁸ Вуковић 1967: 83–84.

⁴⁹ И. Грицкат у својој студији о перфекту, на 65. страни, говори о непотпуном перфекту: „Можда се нигде не може него у анализи наслова осетити онај специфични моменат који карактерише српскохрватски непотпуни перфекат, моменат новине, непознатости...“ Мало даље И. Грицкат говори да је и за пасивне конструкције у насловима ово исто карактеристично.

Значење ових КОП предиката (*A* или *B*) у насловима одређује се на два начина: на основу глаголске семантике и према карактеру чланка. Врло ријетко се у овим конструкцијама налази прилошка одредба времена која би указивала на значење конструкције. Недостатак ових одредби још више повећава значај контекста у одређивању семантичке вриједности КОП предиката.

58. У грађи су много чешће КОП конструкције са пасивним значењем. Ево неколико таквих примјера.

1. *Откривене* тајне Бундесвера и НАТО (В, 13. XII 77, 1)
2. *Лансиран* шпијунски сателит (В, 13. XII 77, 1)
3. *Поражена* сва три завојевача. (В, 3. VI 78, 44)
4. *Осуђен* пословођа „Инех-Динаре“ (ВЛ, 22. IX 77, 15)
5. *Сусјендиран* амбасадор (ВЛ, 21. VI 78, 22)
6. *Отворена* изложба о Титу (О, 13. XII 77, 20)
7. Нето *изабран* за предсједника МПЛА (О, 11. XII 77, 1)
8. *Осуђене* Бутове присталице (П, 31. XII 77, 4)

Ове КОП конструкције имају *B* значење увијек када се у тексту говори о неким промјенама, догађајима, тј. кад се цио текст карактерише присуством *D* компоненте. У дневној штампи је и највише таквих текстова.

59. У насловима сам нашао и примјере са адјективним значењем трпних придјева. Ево неколико таквих примјера.

1. *Обесправљено* Градишће (П, 11. XII 77, 3)
2. Врата још *отворена* (В, 13. XII 77, 1)
3. *Разочарана* Мариел (Вик, 2. XII 77, 28)
4. *Изненађена* Зденка (Вик, 2. XII 77, 23)
5. *Збуњени* бирачи (НИН, 22. II 78, 46)
6. *Омеђена* љубав (НИН, 22. I 78, 39)
7. *Заустављено* време (НИН, 22. I 78, 36)
8. *Отрцане* копије (В, 3. VI 78, 7)

Карактеристично је да се наслови са *A* значењем трпног придјева односе обично на чланке који се не карактеришу присуством *D* компоненте. Ови наслови указују на новост неке

ситуације. Понекад је то и истакнуто, као у другом примјеру – ту има наднслов: Средњи исток уочи каирског састанка. Чланци оваквог карактера су рјеђи у дневној штампи. Већи број наслова са адјективним значењем трпног придјева је из недјељне штампе. Ова штампа карактерише се тиме да је у њој мање наслова са трпним придјевима и они чешће имају *A* него *B* значење – 15 примјера са *A* значењем и 6 примјера са *B* значењем трпног придјева, према 52 примјера са *B* значењем и 5 примјера са *A* значењем у дневној штампи.

60. За ове конструкције је карактеристично да се трпни придјев најчешће налази испред именице. Ово је посебно значајно за оне конструкције у којим трпни придјев има *A* значење. У таквим случајевима конструкција може да губи предикативност и да се не ради о реченицама са КОП предикатом, већ о синтагми. Предикативност се чува у случајевима кад у КОП конструкцији постоји неки додатак предикату. Тако је у примјеру два (§ 59), гдје прилошка одредба времена разбија синтагматски карактер наслова: Врата још *ошворена*. У овом случају могло би се говорити о КОП конструкцији и да је трпни придјев испред именице. Кад је трпни придјев иза именице, конструкција не губи предикативни карактер: Етиопија добро *наоружана*. Како у српскохрватском језику није уобичајен овакав поредак чланова атрибутске синтагме, то се у овим случајевима не осјећа синтагматски карактер чланова.

61. На крају, може се рећи сљедеће о Коп_1 конструкцијама *без йомоћној* глагола (копуле).

1) У језику штампе овакве су конструкције врло ријетке у самим текстовима. То је условљено карактером новинарског стила.

2) Ове су конструкције врло честе у новинским насловима. Основна карактеристика крњих КОП конструкција, моменти новости, неочекиваности и изненађења, подудара се са функцијом новинских наслова.

3) И у насловима и у тексту крње КОП конструкције могу имати *A* или *B* значење. У оба случаја те конструкције се карактеришу моментима новости и изненађења.

4) У насловима КОП/А конструкције могу да губе предикативни карактер и постају синтагме.

62. На крају овог разматрања могле би се дати неке карактеристике Коп_1 конструкција са трпним придјевом од перфективних глагола.

Коп_1 конструкције са трпним придјевом од перфективних глагола могу имати *А* или *Б* значење или су обје значењске компоненте присутне (КОП/АБ). $\text{Коп}_1/Б$ конструкције информишу о радњама које су се догодиле прије момента говора. $\text{Коп}_1/А$ конструкције карактеришу се одсуством *Д* компоненте и временском вриједношћу презента (најчешће). Смисао ових конструкција зависи од семантичке вриједности глагола од кога је начињен трпни придјев и – именице у служби синтаксичког субјекта.

У језику штампе ове конструкције много чешће имају *Б* значење. Једино конструкције са трпним придјевом од трансформативних глагола подједнако често имају *А* и *Б* значење. Чак и конструкције од глагола који по својој семантици погодују остваривању *А* значења (глаголи интерперсоналних односа, нпр.) имају чешће *Б* значење. Ово говори да од ширег контекста зависи које ће се КОП конструкције јављати. И податак да је уједначен однос $\text{Коп}_1/А$ и $\text{Коп}_1/Б$ конструкција од трансформативних глагола може се објаснити на тај начин: иако семантика ових глагола погодује остваривању *А* значења КОП конструкција, контекст је условио и већи број конструкција са *Б* значењем. Контекст најчешће дозвољава КОП конструкције са једним или другим значењем. Зато је врло мало конструкција које имају *АБ* вриједност.

Глаголи типа *Все* су непрелазни и КОП конструкције са трпним придјевом од тих глагола увијек имају *А* значење. Глаголи типа *В + се₁* су прелазни и КОП конструкције од њих понашају се као и конструкције од других прелазних глагола, тј. не врше утицај на КОП конструкције.

КОП конструкције су погодне за декомпоновање предиката. Неке особине декомпонованих предиката (анонимност и моменат институционализованости радње) добро се истичу КОП конструкцијама јер и ове конструкције се одликују истим особинама.

Новинарски стил не погодује употреби КОП конструкција без помоћног глагола (копуле). Ове конструкције често се јављају једино у насловима. И оне могу имати А и Б значење. У одређеним случајевима конструкције са А значењем прелазе у атрибушке синтагме.

КОП₁ конструкције перфективних глагола

Класа глагола	Свега	КОП/А	КОП/Б	КОП/АБ	Напомена
Трансформативни	96	48	46	2	
Креативни	38	–	38	–	
Деструктивни	44	1	43	–	
Кретања	34	7	26	1	
Опажања					
Тип В	6	–	6	–	
Тип Све	41	41	–	–	
Интел. радњи					
Тип В	17	–	17	–	
Тип Све	29	28	1	–	
Говорења					
Тип В	69	–	68	1	
Тип Све	19	2	17	–	
Интерперсоналних односа	94	5	88	1	
КОП ₁ са декомпонованим предикатом	84	6	78	–	глаголи разних категорија
КОП ₁ без помоћног глагола	78	20	58	–	глаголи разних категорија
Остали	32	3	29	–	
Свега	681	161	515	5	

Б. Ко₁ КОНСТРУКЦИЈЕ ИМПЕРФЕКТИВНИХ ГЛАГОЛА

63. У анализираној грађи нашао сам много мање примјера са Ко₁ конструкцијама имперфективних глагола. Док је у грађи било око седам стотина конструкција са трпним придевом од перфективних глагола, свега је било 65 примјера конструкција од имперфективних глагола. Пошто је овако мали број примјера, нећу их разматрати по одређеним глаголским класама.

64. Највећи број ових конструкција има *Б* значење. Ево неколико примјера.

1. Све моје књиге ено стоје у текама, ни једна *није њре- њисивана, до њјеривана*, ја то ником не препоручујем. (С, 22 – 28, X 77, 11)
2. Наш саговорник Стојан Динић је руководио радовима кад *је* прије 18 година *ѡрађен* мост на Дунаву... (БЗ, 31. XII 1977, 9)
3. Канал *је ѡрађен* пуних двадесет година. (БЗ, 31. XII 77, 9)
4. Билић је даље говорио о младој генерацији која је већ умногоме закорачила у Партију и самоуправљање, која *је рођена и сѡварана* у социјализму, која унаша свјеже мисли и идеје ... (БЗ, 31. XII 77, 3)
5. У Шумадији ... *није* било Хрвата ни Муслимана, *нису убијана* нека друга, већ српска деца ... (НИН, 11. XII 77, 13)
6. Због релативно скромне површине изграђених заливних поља ... *најчешће су и даване* супротне оцјене о корисности изградње. (БЗ, 31. XII 77, 9)
7. Ова изјава садржана је у заједничком америчко-со- вјетском саопштењу објављеном у Берну, гдје су и *во- ѡђени* разговори. (О, 13. XII 77, 1)
8. Покушаји у том правцу *чињени су* у свим републикама и покрајинама. (О, 13. XII 77, 2)
9. Павле Савић поред осталог каже: „... У Немачкој и у САД *одржавани су* састанци метеоролога посвећени

баш проблему утицаја нуклеарних експлозија...“
(НИН, 25. XII 77, 66)

10. У „Герилцу“ су изношени и објашњавани ставови КПЈ о устанку... (НИН, 4. XII 77, 22)
11. Кад су добијени подаци *сређивани*, као дозвољене границе за јачину дневне буке узети су критеријуми из Закона о буци... (П, 11. XII 77, 11)
12. Титова мисао и дјело теоријски су *ипроучавани* на различитим степенима научне анализе... (БЗ, 31. XII 77, 4)

Ове конструкције најчешће припадају типу 5 (антериорна имперфективна радња директно оријентисана према садашњости). Наравно, и ове *КОП* конструкције могу припадати и другим типовима. Тако у примјеру четири конструкција припада типу B_3 (антериорна имперфективна радња директно оријентисана према прошлој имперфективној радњи). Видска вриједност ових глагола не дозвољава исказивање радњи које се исказују конструкцијама перфективних глагола у оквиру типа B_4 (перфективна радња која се догађа за вријеме имперфективне прошле радње или ситуације). Али *Кой₁* конструкције имперфективних глагола могу исказивати друге радње:

а) прошле имперфективне радње за вријеме којих се догађају неке перфективне прошле радње, тако је у примјеру једанаест;

б) прошле имперфективне радње које се догађају паралелно са другим прошлим имперфективним радњама, тако је у примјеру два.

Карактеристично је за ове *КОП* конструкције да се *B* значење одређује много лакше него код конструкција са трпним придјевом од перфективних глагола. Такво значење се често може утврдити и у случајевима кад нема прилошких одредби времена које указују на претериталност радње *КОП* предиката. Кад се ради о конструкцијама перфективних глагола, ове прилошке одредбе нису потребне једино у случајевима кад се на основу других елемената контекста може утврдити да се ради о *B* значењима. Сама чињеница да има

доста случајева да КОП конструкције имперфективних глагола имају *Б* значење и изван ширег контекста, а да нема ни прилошких одредби времена говори да ти моменти немају пресудну улогу у формирању значења ових конструкција.

65. У ексерпираној грађи нашао сам само један примјер са *А* значењем КОП конструкције:

1. *Нисмо толико учени, па ћемо сами.* (П, 11. XII 77, 11)

Ако се посебно не истиче присуство *Д* компоненте, КОП конструкција са трпним придјевом од овог глагола имаће увијек *А* значење. Исто то важи и за примјер: *Школован си, мораш да га знаш.*⁵⁰ У оба случаја ради се о устаљеним изразима са *А* значењем КОП предиката.

Уз наведени примјер са КОП/А конструкцијом Ксенија Милошевић наводи још неколико примјера за које нема потврде, али који су обични у свакодневном говору.

1. Ово месо је кувано.
2. Хљеб није добро печен.
3. Он је високо образован.⁵¹

Нешто даље она каже: „Како се *промјена* коју подразумева вршење радње најчешће остварује без обзира на аспекатску пројекцију у којој се радња даје, разлика видског значења може при адјективној употреби партиципа пасивног и да губи значај и да долази до могућности супституције једног вида другим, нпр.: хљеб је печен – хљеб је испечен; месо је скувано – месо је кувано; и сл.“⁵²

Ово важи и за примјер који сам ја нашао. Може се рећи да је у овим случајевима трпни придјев од имперфективних глагола скоро потпуно преузео улогу трпног придјева перфективних глагола и овај други се и не појављује кад се исказује ова особина субјекта. Тако је у овим случајевима КОП/Б конструкција са трпним придјевом од перфективног

⁵⁰ Милошевић 1974: 143.

⁵¹ Исто: 143. Како су други граматичари гледали на КОП конструкције имперфективних глагола, може се видјети у уводу (стр. 2–9).

⁵² Милошевић 1974: 155.

глагола обичнија, адјективна вриједност трпног придјева морала би се посебно наглашавати. КОП конструкције са трпним придјевом од имперфективних глагола обично исказују *A* значење. Ако би се жељело истаћи *B* значење, морало би се нагласити присуство *D* компоненте.

66. Из свега што је речено произлази да у ексцерпираној грађи није пронађен примјер да у КОП конструкцији трпни придјев од имперфективног глагола има „своју“ адјективну функцију. Ипак ова чињеница не говори да у нашем језику нису могуће такве КОП конструкције. Такво значење КОП конструкција могло би се остварити у сљедећим примјерима.

1. Ова књига је *доијеривана* (A).
2. Село је *џаљено* (A).
3. Ријека је *џрејрађивана* (A).
4. Њива је *орана* (A).
5. Зграда је *кречена* (A).
6. Кућа је *зидана* (A).

Такво значење има $\text{Коп}_2/A$ конструкција у сљедећем примјеру: Кућа *није била зидана*, па су немци шишали кроз дувар (Д. Ђосић, *Далеко је сунце*, Просвета, 1963, стр. 268).

Ако се КОП конструкције у овим примјерима одликују одсуством *D* компоненте, онда трпни придјеви имају адјективно значење. Ове конструкције исказују одређене особине субјеката. Та особина није идентична особини коју исказују КОП/A конструкције са трпним придјевом од перфективних глагола у примјерима:

- 1'. Ова књига је *доијерана* (A).
- 2'. Село је *сиаљено* (A).
- 3'. Ријека је *џрејрађена* (A).
- 4'. Њива је *узорана* (A).

Ако ове примјере упоредимо са одговарајућим примјерима са трпним придјевом од имперфективних глагола, доћи ћемо до одговора на питање какву особину субјекта износи КОП/A предикат са трпним придјевом од имперфек-

тивног глагола у случају кад се чува разлика у аспекатском погледу.

Заједничко за оба КОП/А предиката јесте то да они информишу да је на субјекту вршена нека операција (узето најшире, тј. рачунајући и случајеве кад субјекат реченице настаје у процесу вршења радње). По томе се предмети и лица у функцији субјекта реченица са овим КОП предикатима разликују од предмета и лица на којим није вршена таква радња. Ова особина субјекта у КОП/А конструкцијама перфективних глагола не истиче се посебно, али се подразумева. Даље, у оба случаја КОП/А предикатом се истиче каква је операција на субјекту вршена (или извршена). Ово је значајна тачка у формирању значења једног и другог предиката. У КОП/А конструкцијама са трпним придјевом од перфективних глагола још један елеменат учествује у формирању значења. То је особина резултативности. Особина субјекта коју исказује КОП предикат ових глагола формира се на основу свих ових момената, а нарочито важну улогу у томе имају последња два. Кад се ради о КОП/А конструкцијама са трпним придјевом од имперфективних глагола, у формирању значења не учествује моменат резултативности јер имперфективност подразумева одсуство резултативности. Дакле, КОП/А конструкције са трпним придјевом од имперфективног глагола исказује особину субјекта реченице да је на њему вршена радња и прецизира која је радња вршена. Та особина се не повезује са моментом резултативности – тај моменат се уопште нема у виду.

67. У вези са овим важно је видјети како се у КОП конструкцијама са трпним придјевима од имперфективних глагола врши дистанцирање А и Б значења. Најсигурнији показатељ А значења КОП конструкција перфективних глагола – колизија вида основног глагола и видске вриједности КОП предиката – овдје не може помоћи. Пошто је овдје и вид основног глагола имперфективни, овај експеримент се не може примјењивати. Тиме је отежано и разграничавање између КОП/А и КОП/Б конструкција. Мислим да у овом извјесну улогу има контекст. Досадашња анализа је показала да

одређени контекст захтијева и КОП конструкције са одређеним значењем.

Понекад се *A* значење остварује и у оквиру реченице. У простој реченици такво значење има КОП предикат кад трпни придјев стоји напоредо са правим придјевом: *Куће су велике и зидане*. У сложеним реченицама *A* значење КОП конструкција остварује се у истим случајевима у којим се такво значење остварује кад се ради о КОП конструкцијама перфективних глагола. Навешћу по један примјер за такве случајеве.

Тип A_1 (просте реченице представљају елементе ситуације који припадају истом времену): *Кад је кућа зидана и кад се малтерише ручно...*

Тип A_2 (манифестовање временског паралелизма): *Кад је кућа зидана, најбоље ју је малтерисати у прољеће.*

Тип A_3 (оквирно временско значење): *Кад су куће зидане, радници успију да их брзо омалтеришу.*

Тип A_4 (комбиновање КОП предиката и предиката у чијем је саставу нека неглаголска ријеч): *Село је лијепо, куће су зидане.*

67. Овако се понаша већина имперфективних глагола у КОП конструкцијама. Међутим, овим нису обухваћени сви имперфективни глаголи. Остала је класа алимитивних глагола.⁵³ Глаголи ове класе понашају се другачије у КОП конструкцијама. У нашој ранијој литератури о пасивним конструкцијама највише неспоразума о вриједности КОП конструкција имперфективних глагола долазило је управо због посебног понашања ових глагола у тим конструкцијама. Било је и таквих тврђења да $КОП_1$ конструкције са трпним придјевом од имперфективних глагола имају увијек вриједност пасива презента.⁵⁴

⁵³ О класификацији глагола на лимитативне и алимитативне види Милошевић 1974: 148 и даље.

⁵⁴ Ранији граматичари нису посебно разматрали алимитативне глаголе у КОП конструкцијама, али су тврдње о КОП конструкцијама имперфективних глагола поткрепљивали често примјерима у којим је трпни придјев баш од алимитативних глагола (в. у уводу).

У својој раду посвећеном улози имперфективног вида у семантичком конституисању КОП предиката Ксенија Милошевић је посветила доста пажње понашању алимитативних глагола у овим конструкцијама.⁵⁵

На питање да ли се у КОП₁ предикатима са трпним придјевом од алимитативних глагола може остварити пасив презента (уз пасив перфекта) овај аутор одговара да семантика алимитативних глагола омогућава остваривање таквог значења. „Логичка импликација која произлази из лексичко-граматичких својстава глагола, да у КОП₁ конструкцији АЛИМ глагола кад она значи садашњу особину предмета, а то је, по мом мишљењу, претежни дио њене употребе, и вјероватно, примарно значење конструкције, свијест о динамичкој компоненти није одсутна (упор.: неко „је хваљен“ само док га хвале и сл. експликације) – отвара врата те конструкције пасивном презенту.“⁵⁶

Из овога произлази да КОП₁ конструкција са овим глаголима имају могућност да исказују и садашњу особину предмета који је представљен именицом у служби субјекта реченице и пасив презента. На основу тога поставља се питање како се остварује једно и друго значење КОП₁ конструкција са трпним придјевом од ових глагола. Ксенија Милошевић на ово питање одговара да се та значења не остварују у свим случајевима на исти начин. Она цијелу ову ситуацију дијели на два случаја:

а) случајеви кад се ова два значења формално могу разграничити употребом *СЕ* конструкција за исказивање пасива презента и резервисањем КОП₁ конструкција за исказивање садашње особине предмета;

б) случајеви кад не постоји могућност овакве расподеле функција између КОП₁ и *СЕ* конструкција, тј. кад граматичко-лексичка констелација не допушта употребу *СЕ* конструкције за исказивање пасива презента.

Рефлексивне конструкције употребљавају се за исказивање пасива презента кад субјекат реченице није живо: књига је

⁵⁵ То је студија Милошевић 1974.

⁵⁶ Милошевић 1974: 160.

чишана – књига се *чиша*. Обје конструкције имају временску вриједност презента. КОП конструкција изражава садашњу особину предмета, СЕ конструкција изражава пасив презента. Рефлексивне конструкције употребљавају се за обиљежавања пасива презента и кад је субјекат живо или лице а семантика глагола подразумева вршиоца радње изван субјекта рефлексивне реченице: тражи се поштени налазач – такав човјек је *тражен* и *цијењен*. У оваквим случајевима, сматра Ксенија Милошевић, долази до природне подјеле функција између СЕ и Коп_1 конструкција: СЕ конструкције служе за исказивање пасива презента, Коп_1 конструкције служе за исказивање садашње особине субјекта.

Други случај је кад СЕ конструкција не може служити за исказивање пасива презента. То се дешава кад је субјекат СЕ конструкције живо или лице, а глаголска семантика допушта да агенс буде идентичан субјекту или да је ван субјекта реченице. Такав случај је кад се ради о СЕ конструкцијама са глаголима *хвалиши*, *чуваши*, *вољеш*, *његоваши*.⁵⁷ У овом случају Коп_1 конструкције служе и за исказивање пасива презента и за исказивање садашње особине субјекта. У вези с овим поставља се питање како се остварује једно и друго значење, односно како се остварује разлика између ова два значења Коп_1 конструкције. Пасив презента остварује се наглашавањем *Д* компоненте. То се постиже истицањем актуелности радње. Копулативно-адјективно значење ове конструкције постиже се истицањем неактуелности манифестације глаголског садржаја у тренутку говора.⁵⁸

Треба рећи да је ово и први случај да се детаљније разматра понашање ових глагола у КОП конструкцијама. Такође, први пут се упоредо посматра улога СЕ и КОП конструкција у исказивању пасивног значења ових глагола. То и отвара пут ка рјешавању овог проблема.⁵⁹ Ово рјешење је ло-

⁵⁷ Значајно је напоменути да су ове глаголе наводили сви аутори који су тврдили да Коп_1 предикати импективних глаголаима значење пасива презента. В. Милошевић 1974: 148.

⁵⁸ Милошевић 1974: 160–164.

⁵⁹ Ово је један од разлога што сам опширније интерпретирао овај дио рада К. Милошевић: пошто ја имам само примјере са Коп_1 конструкцијама

гички врло добро изведено; ови глаголи се највећим дијелом овако и понашају у пракси. Проблем је једино што за неке тврдње недостају потврде. Управо у тим случајевима тврдње се морају провјеравати.

69. У ексцептираној грађи нашао сам свега десетак примјера са Ко₁ конструкцијама од алимитативних глагола. Навешћу неколико примјера са овим глаголима да би се видјело како се они понашају у Ко₁ конструкцијама.

1. Ванс је у Каиру *прижељкиван* са припремљеним рецептима. Пре свега у домаћим политичким круговима ценило се ... (П, 11. XII 77, 1)
2. Били су једно време код Тасе Петровића, каменоресца, човека који је *смаиран* буржујчињем и имао своју вилу. (НИН, 25. XII 77, 12)
3. У последње две године, посматрајући дела наших савременика, највише су *превођени* Андрић, Булатовић, Селимовић ... (НИН, 25. XII 77, 32)
4. Кад *нису* и други писци у тим земљама *превођени*, свакако да ни ови нису лоши. (НИН, 25. XII 77, 32)
5. Подједнако су лоше *превођене* све наше књижевне генерације. (НИН, 25. XII 77, 33)
6. Горостас речи је *мучен*, опљачкан, *ионижан*. Тако је хтела хунта. (НИН, 25. VII 78. 13)
7. Тијеком посљедња три мјесеца имали су двадесетак наступа – свуда их зову, *ишражени* су, свечаности су њихово подручје рада ... (НД, 11. XII 77, 7)
8. Они који су били прогањани, чији су другови *мучени* и убијани ... (ИП, 22. IV 75, 11)
9. Јадник он, десетак година упорно плаче како је *проиоњен* и како му се стављају брњицу, а за то вријеме пише и шири своју реакционарну идеологију. (Око, 2–16, XI 78, 4)

(не и са СЕ конструкцијама), не бих могао без ослањања на овај рад ни сагледати питање функције Ко₁ конструкције са овим глаголима.

10. Кад су својевремено упитали Милоша Црњанског због чега је ретко *црвеновођен*, он је лаконски одговорио... (НИН, 25. XII 77, 31)

Прво што треба рећи јесте то да се Коп_1 конструкције са алимитативним глаголима понашају исто као и Коп_1 конструкције са другим имперфективним глаголима. Они могу да имају значење пасива перфекта, да исказују садашњу особину субјекта или да имају *АВ* значење. У наведеним примјерима Коп_1 конструкције показују све те могућности: примјерима 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8. Коп_1 конструкције имају значење пасива перфекта, у примјерима девет и десет Коп_1 конструкције имају *АВ* вриједност и у примјеру седам Коп_1 конструкцијом се исказује садашња особина субјекта.

Интересантно је напоменути да се пасивно значење у овим конструкцијама ни у једном случају не утврђује на основу присуства прилошке одредбе времена. У неким случајевима то значење се утврђује у оквиру сложене реченице на основу временске вриједности других предиката те реченице. Тако је у примјерима два и осам. У другим случајевима пасивно значење ових конструкција огледа се на основу ширег контекста.

У примјеру седам Коп_1 конструкција има *А* значење. То значење утврђује се на основу временске вриједности других предиката у сложеној реченици. Мада Коп_1 предикат у овом примјеру има временску вриједност презента, нема сумње да се ради о овом значењу, а не о значењу пасива презента. Ова КОП конструкција припада типу A_1 – заједно са другим предикатима представља ситуацију која припада садашњем времену. У примјерима девет и десет не може се утврдити да ли је нека од значењских компоненти одстрањена.

Ове конструкције у језику штампе понашају се као и све друге КОП конструкције – већи дио конструкција има *Б* значење. То треба повезати са карактеристиком новинског стила: најчешће се информише о реализацији радње. Дакле, контекст условљава и КОП конструкције које се уклапају у тај контекст. Другачије речено, обиљеженост текстова штампе

присуством *Д* компоненте условљава и чешћу употребу Коп/Б конструкција ових глагола.⁶⁰

Једина специфичност везана за ове конструкције односи се на Коп₁/А₁ конструкције. То је специфичност да се особина субјекта коју исказују ове конструлције са трпним придјевом од алимитативних глагола никад не може осамосталити од радње која проузрокује ту особину.⁶¹

У ексцерпираној грађи нисам нашао примјере у којим Коп₁ конструкције алимитативних глагола имају значење пасива презента. Ово је важно напоменути из два разлога. Прво, лексичко-граматичка вриједност ових глагола дозвољава такву могућност.⁶² Друго, многи ранији граматичари тврдили су да сви Коп₁ предикати са трпним придјевом од имперфективних глагола имају значење пасива презента. Као потврду наводили су управо примјере из ове класе глагола.

70. На основу свега овога могу се поставити три питања:

1) зашто се Коп₁ конструкцијама са трпним придјевом од алимитативних глагола не исказује пасив презента иако семантика тих глагола дозвољава и, може се рећи, захтијева то; 2) како се исказује пасив презента ових глагола, нарочито глагола типа *цијениџи*, *хвалиџи*, *вољеџи*, *чуваџи*; 3) зашто су ранији граматичари овој конструкцији са имперфективним глаголима приписивали значење пасива презента кад видимо да се такво значење никад не исказује том конструкцијом.

Одговор на прво питање могао би бити да Коп₁ конструкције нису средство за исказивање пасива презента. У српском језику знатно су фреквентније Коп₁ конструкције перфективних глагола. Ове конструкције увијек исказују пасив перфекта или садашњу особину (стање) субјекта. Тако је и у случајевима кад се особина не може сасвим осамосталити од

⁶⁰ Обилежаване садашње особине предмета може бити примарна функција минималних конструкција изван контекста.

⁶¹ Може се рећи да да ово није карактеристика само алимитативних глагола. Слично је и у конструкцијама: *Он је зайажен*, *Он је ойшерећен*, *Он је радо вићен*. И у овим случајевима особина субјекта не може се потпуно осамосталити од радње.

⁶² Милошевић 1974: 160.

динамичке компоненте: *Он је ошћерећен, Он је зайажен* и сл. Друго, највећи број имперфективних глагола (лимитативни) понаша се исто тако у $Koп_1$ конструкцијама. И за већи број алимитативних глагола важи исто: $Koп_1$ конструкција са временском вриједношћу презента исказује особину субјекта. Из свега овога произилази да је $Koп_1$ конструкција резервисана за исказивање пасива перфекта и садашње особине субјекта реченице. Лексичко-семантичка карактеристика једне класе глагола није могла проширити границу изражајних могућности ове конструкције.

Одговор на друго питање је да се пасив презента алимитативних глагола изражава *СЕ* конструкцијама. Ово важи за све алимитативне глаголе. Већ смо видјели да се већи дио ових глагола тако понаша. Спорна је само група глагола код којих постоји могућност колизије у *СЕ* конструкцијама – код којих у овим конструкцијама агенс може бити унутар субјекта и ван њега. Одмах треба рећи да то није карактеристично само за глаголе из класе алимитативних. Хомонимичност *СЕ* конструкција карактеристична је и кад су у питању други глаголи. Ипак у тим случајевима *СЕ* конструкција служи и за исказивање пасива презента. Узмимо примјер: *Дјеца се њлаше*. И чињеница да се пасив презента и већег дијела алимитативних глагола исказује *СЕ* конструкцијама снажно подржава ове конструкције као средство за исказивање пасива презента.

Да се ови глаголи понашају овако, потврђује и податак да сам нашао неколико примјера у којим је пасив презента тих глагола исказан *СЕ* конструкцијом. Ево тих примјера.

1. Нисте задовољни својим положајем, нисте задовољни колико се *цијенише* Ви и Ваш рад. (Око, 2 – 16, XI 78, 20)
2. Нисам задовољна колико се *ценим* и колико се *цени* мој рад! (Око, 2 – 16, XI 78, 20)
3. Техноменаџерски монополи у области такозваног духовног стваралаштва незванично се *лејишмишу* (сами себе или од стране конкурентских табора) као догмати, љевичари ... (НИН, 23. VII 78, 13)

У прва два примјера *СЕ* конструкција је три пута упо-тријебљена за исказивање пасива презента алимитативног глагола *цијенићи*. Из контекста је јасно да је у питању пасивна дијатеза. Дакле, види се да је агенс ван субјекта реченице.

У трећем примјеру *СЕ* конструкцијом се не исказује пасив презента алимитативног глагола, али сам га навео зато што и у том случају агенс може бити унутар или ван субјекта реченице. Опет контекст рјешава проблем колизије.⁶³

Мислим да се на основу свега овога може тврдити да се пасив презента свих алимитативних глагола исказује *СЕ* конструкцијама. Коп_1 конструкције исказују пасив перфекта и садашњу особину субјекта реченице.

Из семантике алимитативних глагола произлази одређена специфичност $\text{Коп}_1/A$ конструкција – особина предмета никад се не може сасвим осамосталити од динамичке компоненте, то је начин постојања особине предмета.⁶⁴ Истина, понекад се компонента динамичности у $\text{Коп}_1/A$ конструкцијама може више наглашавати или потискивати. Али то не значи да се овом конструкцијом може исказивати пасив презента. Појачавање те компоненте опет говори о стању субјекта, дакле истиче се то стање (или особина). За ово је нарочито карактеристичан примјер: Одбрана Љубљанчана се добро снашла и сада су играчи Црвене звезде добро чувани.⁶⁵ У овом случају

⁶³ Овај примјер наводим и из другог разлога: у овом случају *СЕ* конструкција са додатком у загради истовремено исказује два значења. Овдје није више у питању хомонимија каква је у *КОП* конструкцијама и најчешће у *СЕ* конструкцијама: тамо се увијек исказује једно значење, проблем је само да се утврди о коме се значењу ради. Овдје се истицањем два агенса (један унутар субјекта, други ван њега) истовремено исказују два значења. Наравно, ово није правило за српски језик.

⁶⁴ Манифестација особине која се исказује $\text{Коп}_1/A$ конструкцијом са трпним придјевом алимитативног глагола могла би се упоредити са сљедећом ситуацијом. Иза обојеног стакла налази се сијалица. Кад се сијалица упали, видимо одређену боју. Да бисмо видјели ту боју, услов је да је сијалица упаљена. Или, увијек кад је сијалица упаљена, информишемо се о одређеној боји коју видимо, а сами подразумевамо да је сијалица упаљена.

⁶⁵ Милошевић 1974: 165.

динамичка компонента се више истиче. То је у вези са ситуацијом која се представља овом конструкцијом (пренос фудбалске утакмице). Појачавањем дозе динамичности боље се истиче стање субјекта.

На треће питање одговор се може дати на сљедећи начин. Граматичари који су тврдили да се Коп_1 конструкцијама исказује пасив презента имали су пред собом глаголску парадигму. Они нису посматрали ове глаголе у КОП конструкцијама у текстовима. Осим тога, они су најчешће наводили примјере из класе алимитативних глагола, који се у $\text{Коп}_1/\text{А}$ конструкцијама понашају специфично. Та специфичност их је могла завести па су особину предмета мијешали са начином на који се она остварује.⁶⁶

71. Закључујући разматрање Коп_1 конструкција имперфективних глагола, може се рећи сљедеће.

Коп_1 конструкције имперфективних глагола понашају се као Коп_1 конструкције перфективних глагола – служе за исказивање пасива перфекта и садашње особине субјекта. Конструкције са А значењем су много рјеђе. Ово се може објашњавати и одсуством компоненте резултативности код имперфективних глагола а и утицајем новинског стила уопште. Све $\text{Коп}_1/\text{А}$ конструкције са трпним придјевом од имперфективних глагола не понашају се на исти начин. У неким случајевима ове конструкције замјењују одговарајуће конструкције са трпним придјевом перфективних глагола. Највећи број лимитативних глагола у овим конструкцијама понаша се на један начин – смисао $\text{Коп}_1/\text{А}$ конструкција са овим глаголима састоји се у томе да исказу да је на предмету вршена одређена радња и да прецизирају каква је радња вршена. $\text{Коп}_1/\text{А}$ конструкције са трпним придјевом од алимитативних глагола остварује се на специфичан начин. Лексичко-семантичка вриједност ових глагола условљава да се особина коју исказује Коп_1 конструкција не може осамосталити у односу на радњу чијом реализацијом настаје.

⁶⁶ Особина коју исказују прави придјеви настали од ових трпних придева тако се остварује и у атрибуцијским синтагмама.

Веома је упадљиво да је много мање Ко_{п1} конструкција имперфективних глагола него истих конструкција са глаголима перфективног вида. То се може објаснити сљедећим чињеницама. Прво, пасив перфекта ових глагола се чешће исказује *СЕ* конструкцијама.⁶⁷ Друго, *А* значење ових конструкција теже се остварује. Тако у језику постоји мања потреба за употребом ових конструкција.

В. Ко_{п1} КОНСТРУКЦИЈЕ ДВОВИДСКИХ ГЛАГОЛА

72. У анализираној грађи нашао сам већи број примјера са *КОП* конструкцијама двовидских глагола. (Већином су то Ко_{п1} конструкције.) У *КОП* конструкцијама се ти глаголи понашају као и глаголи са једним видом – имају један вид. У вези са овим важно је утврдити на основу чега се одређује видска вриједност ових глагола и који вид је чешћи у *КОП* конструкцијама са трпним придјевом од ових глагола.

73. Већина ових глагола у *КОП* конструкцијама има перфективни вид. Ево неколико примјера таквих конструкција.

1. Тај Петровић, *који је сирељан* већ 1941. године, био је стриц покојног Душана Петровића Шанета. (НИН, 25. XII 77, 12).
2. Последња реченица у овом досијеу ... гласи: „Александар Игњатовић је 29. септембра 1941. *ејзекућиран*.“ (НИН, 13. X 74, 36)
3. Познато је да је из тих устаничких група ... већ првих дана августа месеца 1941. године *формиран* Јелашиновачки герилски одред ... (НИН, 25. XII 77, 27)
4. ... улога САД у успостављању мира није ништа изгубила него је, напротив, још више *акџуелизована*. (ББ, 11. XII 77, 1)
5. Упућен је у Билећу, гдје је након успјешно положених свих испита *џромовиран* у чин потпоручника. (НД, 11. XII 77, 8)

⁶⁷ Види Милошевић 1974: 81, посебно § 4.1.3.1.2.

6. А Коста је, заправо, *интерниран* у Италију. (А, 22. XII 77, 31)
7. Једна једина особа *идентификована* је као припадник неке од ових група ... (НИН, 25. XII 77, 64)
8. Тхенг Хисао Пинг, човјек који је трећи пут *рехабилитиран*, постао је нови потпредседник КП Кине. (ВУС, 31. XII 77, 17)
9. Комисија је *образована* у јуну ове године. (П, 13. XII 77, 2)
10. Кина је донијела нов устав, *именована* је влада и изазвана поплава разних тумачења. (ВУС, 9. II 75, 9)

Ове конструкције најчешће припадају типу B_1 (антериорна перфективна радња директно оријентисана према садашњости). У разматрању ових глагола нисам обраћао пажњу на то јер се не показује као посебно интересантно. Ако прихватимо тврдњу да у свим примјерима КОП конструкције имају пасивно значење, онда још остаје питање на основу чега се може утврдити видска вриједност глагола од којих су настали трпни придјиви у тим конструкцијама.

Перфективност глагола се најпоузданије може утврдити ако је присутна прилошка одредба времена која указује на перфективни вид. Међутим, у анализираној грађи нисам нашао примјере у којим се видска вриједност глагола у КОП конструкцијама тако може утврдити. У ствари, у нашем језику мало је средстава која могу имати такву функцију. Чешће се јављају прилошке одредбе времена које говоре да глагол има имперфективну вриједност.

Друга могућност утврђивања видске вриједности ових глагола је кад је КОП предикат ових глагола у оквиру сложене реченице у неком односу са другим перфективним предикатима. Тако је у примјерима четири и десет. Међутим, могу се наћи у корелативном односу и глаголи различитог вида: Горостас речи је *мучен, ољачкан, йонизаван*. Тако ни ово нема апсолутну вриједност.⁶⁸

⁶⁸ Као показатељ видске вриједности двовидских глагола ово је узимала и И. Грицкат у раду Грицкат 1957/58: 65.

И шири контекст може да има главну улогу у одређивању видске вриједности ових глагола.⁶⁹

Видска вриједност ових глагола може се одредити и на основу карактера односа између глагола и именице која је објекат радње тог глагола. Кад је именицом представљен појам у једнини, глагол обично има перфективну видску вриједност. На основу овог правила може се утврдити перфективна видска вриједност глагола КОП конструкција у осталим наведеним примјерима. Кад је именицом представљен појам у множини, глагол може да има један или други вид: Људи су *сйријељани*. У овом случају видска вриједност се мора одредивати на други начин. У извјесним случајевима глагол може имати имперфективни вид и кад је именица у једнини. Али то су специјални случајеви па се то посебно и наглашава.

74. У грађи сам нашао и неколико примјера у којим КОП конструкције са овим глаголима имају А значење. У свим тим случајевима трпни придјиви се понашају као други трпни придјиви перфективних глагола у КОП/А конструкцијама. Ево неколико примјера са таквим значењем КОП конструкција.

1. Зато су епски и лирски писци *иншровершовани*, а драмски писац је окренут према спољњем свету ... (НИН, 25. XII 77, 39)
2. Иако су састанци добро *орјанизовани*, а слабо посјећени, они су ипак сигуран узорак ... (СаН, 25. I 78, 5)
3. Без претјеривања се може рећи да су многи програми наших агенција данас *концијирани* према најсавременијим туристичким принципима ... (ПТ, 11. XII 77, 5)
4. Можда *није* све толико *комплицирано* колико је свака бројка индикативна. (ВУС, 31. XII 77, 23)
5. ... који су тврдили да штрајк *није мошвиран* само социјалним захтјевима већ да има политичке циљеве ... (В, 13. XII 77, 4)

⁶⁹ Ово је истакла и И. Грицкат у раду: Грицкат 1957/58: 65.

У првом примјеру ради се о трпном придјеву који је готово постао обичан придјев и служи за исказивање особине лица. Скоро да се у нашем језику и не може наћи реченица у којој би био употријебљен глагол интровертирати. У свим другим случајевима трпни придјеви су настали од перфективних глагола. То се види по томе што особине које се исказују овим КОП конструкцијама подразумевају и моменат резултативности. Пошто се у нашем језику врло ријетко остварује А значење КОП конструкција са имперфективним глаголима, сасвим је природно да се и у овим случајевима не сусреће такво значење. Тим прије што су чешће и КОП/Б конструкције у којим ови глаголи имају перфективну видску вриједност.

75. Ови глаголи у КОП конструкцијама рјеђе имају имперфективну видску вриједност. У грађи сам нашао само четири таква примјера.

1. Статистике су током више деценија систематски *фалсификоване* ... (П, 11. XII 77, 3)
2. Годинама је његов значај *и́резенти́ран* кроз импозантне бројке ... (БЗ, 31. XII 77, 9)
3. На сједници су *разма́йрана* питања даљег изучавања ... (П, 13. XII 77, 9)
4. Често су *фо̀то̀графисане* фасаде тих кућа. (НИН, 25. XII 77, 65)

Имперфективна видска вриједност ових глагола утврђује се на основу прилошке одредбе времена или на основу контекста. Понекад и семантика глагола даје преимућство имперфективном виду. Тако је код глагола *разма́йрати́и* и *ана̀лизира́и*. Сасвим је природно да се ови процеси обично представљају у своме току.

Како сам већ истакао, не може се одређивати имперфективност глаголске радње на основу њеног односа према појму који се представља именицом у вези са бројем – једнина: множина. У том погледу не постоји симетрија између реченица – Човјек је *сти́ријељан* и Људи су *сти́ријељани*. У првом случају увијек се ради о перфективном виду глагола стрије-

љати, у другом случају глагол може имати и један и други вид, зависно од ситуације коју представља.

Мали број примјера КОП конструкција у којим ови глаголи имају имперфективну видску вриједност не значи да неки глаголи у овим конструкцијама не могу имати такву вриједност. Овакво понашање ових глагола у складу је са мањом фреквенцијом имперфективних глагола у КОП конструкцијама уопште.

Како је већ напоменуто, адјективна вриједност трпних придјева са имперфективним значењем ових глагола не остварује се. То је и разумљиво кад се зна да се од имперфективних глагола уопште ријетко остварује такво значење.

76. Има случајева кад се тешко може утврдити да ли глагол у КОП конструкцији има перфективну или имперфективну видску вриједност. Тако је у сљедећим примјерима.

1. ... а нијесу ни акциони програми нити је, пак, *анализирано* стање ... (ПТ, 11. XII 77, 3)
2. Након „Ипаваца“ *емитиован* је „Никола Тесла“ ... (О, 11. XII 77, 12)
3. Осам учитеља и наставника, сви рођени у Круши, *школовани* у Приштини, Скопљу и Београду. (П, 11. XII 77, 11)

У овим случајевима нема неких поузданих показатеља на основу којих би се могло утврдити о коме се виду ради. Ни у оквиру реченица нема сигурних показатеља, а ни шири контекст у овим случајевима не може помоћи.

77. Како се могло видјети, најчешће се у вези са овим глаголима јавља дилема да ли је у КОП/Б конструкцији трпни пријдев од перфективног или имперфективног глагола. Али понекад може да се јавља недоумица да ли се ради о КОП/Б конструкцији са трпним придјевом од имперфективног глагола или о КОП/А конструкцији са трпним придјевом од перфективног глагола. Тако је у сљедећем случају:

1. Но, воља за наставком преговора ипак је *мотивирана* различитим мотивима ... (В, 13. XII 77, 8)

У овом случају не може се утврдити временска вриједност КОП предиката. Зато се не може ни одредити његово значење. Понекад се не може утврдити ни видска вриједност глагола ни семантичка вриједност КОП конструкције, тј. не зна се да ли је у питању КОП/Б конструкција са трпним придевом од перфективног или имперфективног глагола или КОП/А конструкција.

II. АГЕНС У ПАСИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА

78. Већ је раније у литератури забиљежено да је за КОП конструкције у српском језику карактеристично да се агенс ријетко именује.⁷⁰ Од двије најизразитије форме за изражавање агенса у словенским језицима – инструментала и конструкције од + генитив – српски језик данас познаје само другу.

У анализираној грађи нашао сам веома мало примјера да је агенс у КОП конструкцијама исказан. Ево неколико таквих примјера.

1. За предсједника партије изабран је Антонио Агустиньо Нето, који је од конгреса *одликован* орденом народног хероја. (ПТ, 11. XII 77, 20)
2. Но, Кувајт од Гадафија у Триполију *није ни био очекиван*.
3. ... из чије су средине од стране усташа и њихове владавине на најзверскији начин *убијене* на хиљаде синова, браће, очева. (НИН, 25. XII 77, 27)
4. У фудбалској организацији су и искрсавали проблеми зато што су закони *шреширани* овлаш и то од стране оног дела радника који не живе од фудбала. (П, 11. XII 77, 21)

Како се види, два посљедња примјера се разликују од прва два – агенс *од* + генитив је проширен. Ова форма се не јавља рјеђе од форме *од* + генитив. Разлоге за појаву проширене форме треба тражити у тежњи за отклањањем хомонимије која је у одређеним случајевима могућа код форме *од* + гени-

⁷⁰ Белић 1933: 264; Милошевић 1972: 80.

тив. Тако, у реченици која се често чула на радију и телевизији у вријеме мајских свечаности – Данас је код мјеста Н штафета *преузета* од стране младих Зенице – једино оваква форма може пренијети значење агенса. У случајевима кад се не зна да ли форма *од* + генитив има агентивну функцију или какву другу долази до проширивања агентивне форме. Из оваквих случајева почела се јављати проширена форма агенса и у оним случајевима у којим није било потребе. У оба примјера које сам навео нема потребе за проширеном формом агенса.

79. Између КОП конструкција са исказним агенсом и оних са неизказаним нема разлике – у реализацији радње агенс увијек учествује, али се не мора и исказивати при представљању те радње. Валенција за агенс је у пасивним конструкцијама слаба⁷¹ и зато се он у овим конструкцијама и не мора исказивати. Појава да се агенс у српскохрватском језику ријетко лексички представља у КОП конструкцијама има одређени значај. Присуство израженог агенса у свим конструкцијама најчешће говори да се ради о пасивном значењу КОП конструкција. Како се агенс ријетко именује у овим конструкцијама, то отежава идентификацију значења тих конструкција. Практично у нашем језику и не може се рачунати са овим начином идентификације значења КОП конструкција.

Чињеница да се агенс ријетко јавља у КОП конструкцијама могла је допринијети томе да се он престане и осјећати као показатељ пасивног значења и јављати и у случајевима кад је трпни придијев употријебљен у атрибутској служби. Исто тако, агенс се почео јављати и у КОП/А конструкцијама: Он је био родољуб и радо виђен од свих. Тако ово још више умањује улогу агенса у одређивању семантичке вриједности КОП конструкција у српском језику.

80. Именовање агенса не врши се увијек формама које су за то резервисане – у српском језику конструкција *од* + *тенишив*. На агенс се може указати и на други начин, у оквиру реченице са КОП предикатом или ширег контекста. То се може видјети на сљедећим примјерима.

⁷¹ Падучева 1974: 225.

1. Генерал Серм, међутим, тврди да су герилци у јужним провинцијама у току недавне заједничке офанзиве тајландских и малезијских оружаних снага *разбијени* у мале групе ... (ПТ, 11. XII 77, 7)
2. У јавности је афера била *заташкана* изјавама надлежних функционера (НИН, 25. XII 77, 50)
3. У Скупштини Војводине је, управо, *прихваћен* нацрт првог војвођанског закона о естрадној делатности. (ББ, 11. XII 77, 8)
4. Коначно, након три-четири дана реагирани су у општини. Фотографи су *позвани* на разговор. (А, 22. XII 77, 9)
5. Добре игре у Црвеној звезди запазили су и фудбалски стручњаци. Јеликић је *позван* у репрезентацију. (О, 11. XII 77, 15)
6. Осим тога одређени број чланова Партије је *издвојен* и *уцућен* на извршавање других задатака ... (О, 11. XII 77, 10)
7. Но, свеједно, поуздано се зна да је из тога села стражарно *проведен* у истражни затвор, а након истраге *прошјеран* у свој завичај. (НД, 11. XII 77, 8)

Ови примјери су међусобно слични по томе што агенс није представљен ни једном формом која је карактеристична за исказивање агенса. У свим случајевима агенс се може идентификовати у оквиру реченице или ширег контекста. У прва три примјера агенс је, у ствари, истакнут у оквиру реченице са КОП предикатом. То се може видјети ако се ове реченице трансформишу у активне:

- 1'. Генерал Серм, међутим, тврди да су у току недавне офанзиве тајландске и малезијске снаге разбиле герилце у јужним провинцијама у мале групе и тако онеспобиле ...
- 2'. У јавности су надлежни функционери заташкали аферу изјавама ...
- 3'. Скупштина Војводине је, управо, прихватила нацрт првог војвођанског ... закона о естрадној делатности.

Ове трансформације показују да је агенс и у пасивним реченицама истакнут. Али, он не заузима неку од основних позиција. Реалност ове тврдње може се доказати чињеницом да у нашем језику постоје реченице формално идентичне реченицама у које су трансформисане пасивне реченице:

1. Затим, ванкуверски скуп је учинио крупан корак у дефинисању новог светског економског поретка ... (НИН, 12. XI 78, 43)
- 1'. Затим, на ванкуверском скупу учињен је крупан корак у дефинисању новог светског економског поретка...

У четвртном и петом примјеру агенс је истакнут у реченицама које претходе пасивним реченицама. И у овим случајевима именовање агенса у пасивним реченицама било би сувишно. У шестом и седмом примјеру агенс, такође, није истакнут. Међутим, из ширег контекста агенс се може идентификовати и зато је непотребан у овим пасивним реченицама.

У извјесним случајевима агенс није истакнут ни у ширем контексту. Тако је у сљедећим примјерима.

1. Овај посланик вели да је у многим срединама *створена* клима извесног страха ... (П, 11. XII 77, 4)
2. У Сјеверном Јемену *убијен је* предсједник Ибрахим Ал Хамид (ВУС 31 XII 77, 18)
3. У току посљедње двије године, конкурентски положај наше земље на међународном тржишту *није значајније промијењен*. (БЗ, 31. XII 77, 7)
4. Људских жртава *није било а три особе су лакше довријеђене*. (О, 11. XII 77, 11)

У овим случајевима ни у ширем контексту не може се идентификовати агенс. У другом примеру агенс није истакнут зато што се то није жељело. Пажња је усмјерена на догађај, радњу и на објекат те радње. У осталим случајевима радње о којим информишу КОП предикати изазване су одређеним ситуацијама које се теже могу представити у форми којом се исказује агенс.

81. У закључку би се могло рећи сљедеће о агенсу у КОП конструкцијама.

У савременом српском језику агенс се исказује формом *od + ĩenitiv*. Кад је потребно избјећи хомонимију, ова форма се проширује у форму: од стране + генитив. Данас је проширена форма агенса фреквентна као и стандардна форма.

У језику штампе агенс се врло ријетко исказује. Чешће се он истиче посредно у пасивној реченици или у оквиру ширег контекста. Ријетко именовање агенса у КОП конструкцијама отежава одређивање значења КОП конструкција.

Изостављање агенса у пасивним КОП конструкцијама у језику штампе је функционално. КОП конструкције без истакнутог агенса боље се уклапају у новинарски стил. Карактеристика овог стила јесте тежња ка институционализацији радњи које се износе. Услов за то је анонимизација радњи. Пасивне КОП конструкције без исказаног агенса тако и представљају радњу.

III. ЗАКЉУЧАК

82. Проучавање пасивних конструкција у српском језику повезано је са низом синтаксичко-семантичких појава словенске (и српске) синтаксе – са проблемима глаголског вида, глаголског времена, глаголске дијатезе, трпног придјева. Све ове појаве стјечу се у пасивним конструкцијама са трпним придјевом, што је, свакако, учинило да ове конструкције буду доста одбојне за проучавање. С друге стране, поједностављено гледање на пасив у српском језику – тј. као на појаву карактеристичну углавном за глаголску парадигму, а не као на појаву везану за српску реченицу – такође је био разлог што је пасив и начин његовог исказивања у српском језику остао недовољно истражен. Тако се и данас овом крупном и доста сложеном питању српске синтаксе у удбеничкој литератури посвећује врло мало пажње и не указује се ни на најосновније проблеме везане за ову појаву. Зато није ни чудо што се у тим удбеницима јављају и битне разлике у тумачењу појава везаних за пасив у нашем језику.

Тек у новије вријеме јавља се код нас неколико радова о пасиву у српском језику (радови наведени у биљешкама број 7 и 8). У тим радовима даје се дефиниција пасива и описује понашање пасивних конструкција у српском стандардном језику. Ови радови имају углавном теоретски карактер. Поставке су поткрепљиване прилично малим бројем примјера, и то углавном из књижевноумјетничког стила. Досада пасив није уопште изучаван на корпусу новинарског стила. Овај стил даје доста простора за појаву пасивних конструкција.

83. И у овом језичком стилу КОП конструкције се понашају тројако: могу имати пасивну (П), копулативно-адјективну (А) вриједност или су обје значењске компоненте присутне у

КОП конструкцији (АБ значење). КОП/Б конструкције информишу о радњама које су се догодиле/догађале у прошлости. Ове конструкције карактеришу се присуством *Д* компоненте. КОП/А конструкције информишу о особини субјекта која је настала вршењем глаголске радње или о ситуацији у вези са субјектом. Ове конструкције карактеришу се одсуством *Д* компоненте. КОП/АБ конструкције карактерише то да су обје компоненте трпног придјева – адјективна и глаголска – присутне у једнакој мјери.

84. Различито значење КОП конструкција заснива се на различитом значењу трпног придјева у конструкцији: у њему могу бити обје значењске компоненте присутне, може бити елиминисана адјективна компонента – КОП конструкција има *Б* значење, може бити елиминисана глаголска компонента – КОП конструкција има *А* значење. При анализи КОП конструкција неопходно је полазити од ове чињенице. Ово је најбоље уочила Ксенија Милошевић. Збрка и контрадикције што су у вези с пасивним облицима у српском језику владале у нашој ранијој литератури заснивале су се, прије свега, на чињеници да наши ранији граматичари нису разликовали КОП конструкције у којим трпни придјев има право придјевско значење од КОП конструкција чији трпни придјев има глаголско значење.

85. Рад је показао да се значење КОП конструкција може одређивати на начин и средствима утврђеним у новијој србистичкој литератури (в. биљешке 7 и 8). Значење КОП конструкција утврђује се посредно – одређујући њихову временску вриједност. Отуда и најпоузданије средство за одређивање значења ових конструкција јесте прилошка одредба времена. Шири контекст, такође, игра значајну улогу у одређивању вриједности КОП конструкција.

Глаголска семантика има значајну улогу при одређивању значења КОП конструкција, али не пресудну. Улога глаголске семантике мања је кад се ове конструкције посматрају у контексту. И глаголски вид има значајну улогу у формирању и одређивању вриједности КОП конструкција. Глаголски вид има значај и кад се ради о КОП/Б и кад се ради о КОП/А

конструкцијама. У неким случајевима брише се видска опозиција па се имперфективни глаголи у КОП/А конструкцијама понашају као перфективни.

86. Анализа КОП конструкција у језику штампе показала је још неке карактеристике ових конструкција. У језику штампе јављају се много чешће КОП/Б конструкције. То је у вези са карактером штампе: у њој се најчешће информише о догађајима и радњама, а рјеђе се представљају статичне ситуације. Дакле, у новинским текстовима мање је мјеста за КОП/А конструкције. Такође, мало је КОП конструкција у којима су обје значењске компоненте присутне. То је у вези са чињеницом да су конструкције анализирани у оквиру контекста. А контекст обично дозвољава конструкције са једном значењском компонентом. Фреквенција појединих КОП конструкција види се у приложеној табели.

Статистички подаци о КОП конструкцијама

КОП	Гл. вид	Свега	КОП/А	КОП/Б	КОП/Б са <i>А</i> и	КОП/АБ
Коп ₁	Перф.	687	161	515	6	5
Коп ₁	Имперф.	65				
	Лим.	51	1	50	1	–
	Алим.	14	1	11	–	2
Коп ₁	Двовидски	53				
	Перф.	44	13	31	1	–
	Имперф.	6	–	6	–	–
	Неодређено	3				

Већ је истакнуто да глаголска семантика игра значајну улогу у формирању значења КОП конструкција. Али како ове конструкције, без обзира на семантичку вриједност глагола од кога је трпни придјев, могу имати и *А* и *Б* значење, види се да семантика глаголске лексеме не игра одлучујућу улогу у формирању значења ових конструкција. Ниједна ка-

тегорија глагола не подразумјева да КОП конструкције са трпним придјевом од глагола те категорије могу имати само *A* или само *B* значење и смисао информације која се износи КОП/А конструкцијом зависи од семантике глаголске лексе-ме. Треба нагласити да и семантика именице у функцији син-таксичког субјекта игра улогу у формирању значења КОП/А конструкција. То је показано у поглављу о КОП₁ конструкци-јама перфективних глагола (други и трећи пасус § 36).

У језику штампе много су фреквентније КОП конструк-ције са трпним придјевом од перфективних глагола. Такође, КОП/А конструкције са трпни придјевом од перфективних глагола фреквентније су од КОП/А конструкција са трпним придјевом од имперфективних глагола. На основу анализе КОП конструкција у језику штампе може се тврдити да КОП/А конструкције са трпним придјевом од имперфектив-них глагола имају другачији смисао него што имају КОП/А конструкције перфективних глагола. Смисао КОП/А кон-струкција са трпним придјевом од имперфективних глагола (кад се чува видска разлика) састоји се у информацији о свој-ству субјекта да је на њему (или у вези с њим) *вршена радња* која се именује глаголом од ког је трпни придјев и да преци-зира *каква радња* је вршена.

Посебно се понашају алимитативни глаголи у КОП кон-струкцијама, што је већ уочила Ксенија Милошевић. Анализе језика штампе показују да и КОП конструкције алимитатив-них глагола исказују прошлу радњу или особину предмета, тј. да КОП/Б конструкције исказују значење пасива перфек-та, а не и значење пасива презента. Посебност ових глагола највише се очитује у КОП/А конструкцијама: особина субјек-та која се исказује овим конструкцијама не може се потпуно осамосталити од радње која ту особину условљава.

У језику штампе често се јављају КОП конструкције дво-видских глагола. Ти глаголи се у КОП конструкцијама пона-шају као глаголи с једним видом. Већина ових глагола у КОП конструкцијама има перфективни вид. У вези са овим глаго-лима најчешће се јавља дилема да ли се ради о КОП/Б кон-струкцијама од перфективних или имперфективних глагола.

За овај језички стил није карактеристична употреба КОП конструкција без помоћног глагола. Карактер овог стила не даје простор за употребу ове, стилски обојене, конструкције. Кад се јавља у тексту, ова конструкција има најчешће *Б* значење. КОП предикати без помоћног глагола веома се често јављају у новинским насловима. Значење ових конструкција у насловима одређује се на основу глаголске семантике и према карактеру текста. Ове конструкције имају *Б* значење увијек кад се у тексту говори о неким пројенама, догађајима, тј. кад се цио текст катактерише присуством *Д* компоненте. У насловима дневне штампе КОП конструкције имају чешће *Б* значење. КОП/А конструкције најчешће се јављају у насловима периодичне штампе. У вези са КОП/А конструкцијама јавља се посебан проблем утврђивања односа реченица – синтагма.

Карактеристично за језик штампе јесте да се у КОП/Б конструкцијама врло ријетко лексички представља агенс. Понекад је изостављање агенса условљено потребом да се избјегне сувишна информација. КОП/Б конструкције без директно исказаног агенса служе и као средство стилизације. За новинарски стил карактеристично је да се радње износе као анонимизирани и институционализоване. КОП/Б конструкције без агенса управо тако и представљају радње. Анализирана грађа показује да је у вези са агенсом у пасивним конструкцијама карактеристична још једна појава. На агенс се, наиме, често указује и у оквиру пасивне реченице, али је он са позиције примарног члана дијатезе помјерен на неко споредно мјесто (в. о томе у § 79).

У језику штампе честа је и појава декомпоновања у оквиру КОП конструкција. И ову појаву карактерише то да се декомповани предикати јављају у безличним исказима. У том погледу подударују се карактеристике КОП/Б конструкција и декомпованих предиката. Није занемарљива чињеница да у анализираној грађи нисам нашао КОП конструкције са декомпованим предикатом у којим је експлицитно изражен агенс, мада су овакве конструкције у језику штампе фреквентне. У вези са декомповивањем предиката важно је

истаћи да се овим путем и непрелазни глаголи укључују у пасивне конструкције.

87. Већ је речено да су у новинарском стилу много чешће КОП/Б конструкције. А кад се има у виду мјесто које овај стил има у савременом језику, онда се не могу прихватити глобалне оцјене да је у српском језику употреба пасивних конструкција са трпним придјевом ријетка.

СПИСАК ЕКСЦЕРПИРАНИХ ЛИСТОВА

А	–	Арена, Загреб
ББ	–	Борба, Београд
БЗ	–	Борба, Загреб
ИП	–	Илустрована политика, Београд
НД	–	Недјељна Далмација, Сплит
НИН	–	НИН, Београд
О	–	Ослобођење, Сарајево
Око	–	Око, Загреб
П	–	Политика, Београд
ПТ	–	Побједа, Титоград
С	–	Студио, Загреб
СаН	–	Сарајевске новине, Сарајево
В	–	Вјесник, Загреб
Вик	–	Викенд, Загреб
ВЛ	–	Вечерњи лист, Загреб
ВУС	–	ВУС, Загреб

II

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ И НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНИХ САДАШЊИХ РАДЊИ

У раду се посматра како се опозиција референцијалност/нереференцијалност глаголске радње одражава на избор репертоара пасивних конструкција за исказивање садашњих радњи. Показује се да се при исказивању садашњих референцијалних радњи употребљава само једна форма – СЕ конструкција. При исказивању садашњих неререференцијалних радњи поред ове користе се још двије форме – са трпним придјевом и једним од помоћних глагола у презенту: би в а т и и бити (будем).

Увођење опозиције референцијалност/неререференцијалност глаголске радње, карактеристично за славистику последњих неколико деценија, показало се вишеструко корисним у проучавању функционисања глаголског система словенских језика. У сербокроатистици је на ово скренута пажња тек у последње вријеме иако је појава о којој је ријеч, истина недефинисана, позната још одраније¹. Ја ћу у овоме раду посматрати како се опозиција референцијалност/неререференцијалност глаголске радње одражава на инвентар пасивних конструкција за исказивање садашњих радњи².

¹ У сербокроатистици је критеријуме за разликовање референцијалних и неререференцијалних радњи увела Милка Ивић у раду *Начини на које словенски глагол овременује йонављану радњу*, у књ. ИВИЋ 1983. Већи избор литературе о овој појави у славистици може се наћи и у раду С. Танасић *Реченица као сигнал неререференцијалности глаголске радње* (ТАНАСИЋ 1986а).

² Како се ова опозиција одражава на избор пасивних конструкција за исказивање прошлих радњи, писао сам у раду *Пасивне конструкције за ис-*

У сербокроатистици се говори најчешће о двије конструкције за исказивање пасива као врсте дијатезе: о рефлексивној конструкцији (СЕ конструкција) и конструкцији помоћни глагол *бити* (*јесам*) + трпни придјев (КОП конструкција)³. Обје ове конструкције су хомонимичне. На плану садашњости КОП конструкције са овим помоћним глаголом досљедно се искључују. Овдје се, наравно, мисли на ситуацију кад ова конструкција исказује пасивну дијатезу.

Садашње референцијалне радње исказују се СЕ конструкцијама. Пасивно значење исказује се овим конструкцијама у сљедећим примјерима.

[1]

1. Наиме, у Београду *се одржавају два конгреса*, три скупштине и четири земаљске конференције... (Сушић, 79).
2. У Титовој улици *гради се* зграда са 116 станова (Вечерњи лист, 21. 7. 77, 7).
3. У јутарњем саопћењу *се тежиште критике пребације* на Израел (Вечерњи лист, 21. 9. 77, 9).
4. *Припрема се* самоуправни споразум РМК Зеница и Жељезаре Смедерево о заједничким улагањима у руднике жељезне руде (Вечерњи лист, 21. 9. 77, 8).
5. *Гради се* мотел у Варварину (Вјесник, 3. 6. 78, 6).
6. У предложеним документима *предвиђа се* раст индустријске потрошње од 8 посто... (Ослобођење, 6. 12. 85, 16).

Да би СЕ конструкција исказивала пасивну дијатезу, мора се остварити поставка из дефиниције пасива да лексема

казивање референцијалне и неререференцијалне прошлости (ТАНАСИЋ 1986), који се налази у овој књизи.

³ Дефиницију пасива као врсту дијатезе у сербокроатистици дала је Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1972. Послије овога, проф. Ксенија Милошевић објавила је већи број радова посвећених проблематици пасива у српском језику.

⁴ Милошевић 1972: 78.

којом се именује агенс не стоји у позицији синтаксичког субјекта реченице. Тако је управо у наведеним примјерима. Пошто се у овим конструкцијама, кад оне исказују пасивно значење, никад не именује агенс средством за то резервисаним у српском језику⁴, потребно је да се то на основу других средстава унутар реченице или ширег контекста утврди. Понекад се на ово указује унутар ширег контекста; у реченици се ништа не говори о агенсу. Тако је у овдје наведеном другом и петом примјеру. Често се у реченици јављају именице у локативу са приједлогом које упућују на агенс⁵. Тако је у трећем и шестом примјеру: у јутарњем саопштењу, у предложеним документима. На агенс се може указивати и на друге начине, што се види у првом примјеру, гдје субјекат реченице указује и на агенс, и у четвртом примјеру, гдје се из синтагме РМК Зеница и Жељезаре Смедерево опет дознаје нешто о агенсу. Немогућност да се идентификује агенс изван лексеме у позицији синтаксичког субјекта реченице доводи до немогућности да се СЕ конструкција тумачи као пасивна. Кад се ништа не зна о агенсу, овом конструкцијом се не исказује пасивно значење⁶, тј. она се тада не употребљава.

Постоје и случајеви кад се жели посебно истаћи агенс. Тад се садашње референцијалне радње не могу исказивати пасивном конструкцијом. Тако је у сљедећим примјерима.

[2]

1. *Ја не чекам аутобус* (Сушић, 108).
2. *Ти дознајеш мога брата Хасана* (Селимовић, 37).
3. *Само један радник оштри зубе циркуларима* (Сушић, 117).
4. *Брата сјасавам!* (Селимовић, 45).
5. *Сваку вам срећу желим!* (Самоковлија, 46).

⁵ На улогу локатива са предлозима у указивању на агенс у пасивној конструкцији скренула је пажњу Татјана Батистић у раду БАТИСТИЋ 1967: 29–42, а затим и у раду БАТИСТИЋ 1972.

⁶ ИВИЋ 1983а: 79.

Ове активне конструкције не би се могле трансформисати у пасивне СЕ конструкције. Ово говори о ограничењу употребе ових конструкција у функцији исказивања садашњих радњи.

И садашње нереференцијалне радње исказују се СЕ конструкцијом са пасивним значењем. Тако је у сљедећим примјерима.

[3]

1. Ту *се*, на ћупријској огради од камена, *излажу* на продају прве трешње и бостан... (Андрић, 16).
2. Данас *се* од кромпира *йраве* разноврсна и веома укусна јела (Ослобођење, 13. 4. 85, 8).
3. Ствари не постоје док *се не кажу* (Селимовић, 106).
4. Ово *се* питање све чешће и све озбиљније *йосйавља* и на најзваничнијим местима (НИН, 9. 6. 85, 13).
5. Приликом узимања крви игла *се корисйи* само једанпут (НИН, 1. 9. 85, 54).
6. Према томе, око 50 непожељних дошљака дневно *се йрошјерује* из Француске (Ослобођење, 24. X 86, 6).

Пасивна дијатеза у овим конструкцијама при нереференцијалној употреби глагола остварује се на исти начин као и при референцијалној. Најбитнија разлика у односу на пасивни презент при референцијалној употреби глагола јесте у томе што се овдје обликом презента исказују садашње радње и перфективним глаголима. Ситуација је у том погледу иста као и код активне дијатезе.

Пасивно значење у овим конструкцијама остварује се на исти начин као и при референцијалној употреби глагола. Ограничења која прате ову конструкцију у исказивању пасивне дијатезе референцијално употријебљених глагола присутна су и при нереференцијалној употреби глагола. Такође, СЕ конструкција је хомонимична и при исказивању садашњих нереференцијалних радњи. И овдје се хомонимичност разрјешава најчешће у оквиру ширег контекста.

При нереференцијалној употреби глагола ова конструкција није и једина подобра за изражавање пасивног значења на

плану садашњости. У сербокроатистици је позната, мада је остала занемарена, и конструкција трпног придјева и презент-а помоћног глагола *бивају*⁷. Тако је у сљедећим примјерима.

[4]

1. Ту пристижу и сви они који су упућени по казни, као прогнаници, из западних покрајина, и овде се решава њихова судбина: или се, помоћу цариградских веза и заштитника, ослобађају и враћају кући или *бивају упућени* у место свога заточења (Андрић 1, 16).
2. Јер и тиме он *бива љицираћен* у оном основном људском праву... (Десница, 29).
3. Дијалог *бива онемоћен*, а вампири бјеже испод каца (НИН, 4. 6. 89, 35).
4. Невоља је и у томе што се и међу нама неке осетљиве ствари прећуткују или заташкавају и тиме *бивају искључене* из наше културе само због „мира у кући“ (НИН, 10. 7. 88, 30).
5. Обе хемисфере у својим функцијама, разуме се, координирају, а у случајевима када једна *бива одстрањена* друга делимично преузима функцију прве (Пипер, 89).
6. Његова моћ расуђивања и коментарисања у одлучивању *бивају* и овде *блокиране* ургентношћу ситуације (Личен, 64).
7. С обзиром на „ступањ трансформативности“ исходне реченице *бивају склољене* у сложену трима врстама операција (Прањковић, 21).
8. Трза се, истеже и опет *бива уицијан* и *враћан* назад (Лукић, 284).

У овим пасивним конструкцијама трпни придјеви се јављају најчешће од перфективних глагола, мада није искључена

⁷ Михаило Стевановић у књизи СТЕВАНОВИЋ 1970: 357, ову конструкцију помиње као средство за исказивање радњи које се понављају. Он, у складу са својим схватањем радњи које се понављају, истиче да ово и није прави презент.

могућност да се јављају и од имперфективних глагола – како је у последњем примјеру. Пошто ове конструкције на плану садашњости служе за исказивање пасивне дијатезе само са глаголима неререференцијално употријебљеним, то говори да се репертоар средстава за исказивање пасивне дијатезе разликује зависно од тога да ли се обликом презента исказују садашње референцијалне или неререференцијалне радње.

Ове конструкције могле би се замијенити СЕ конструкцијама. Тад би се пасивно значење остваривало више или мање у зависности од контекста. У последњем примјеру конструкција *бива враћан* тешко да би могла исказивати пасивно значење. У том погледу интересантан је трећи примјер, гдје се у оквиру једне реченице пасив неререференцијалних садашњих радњи исказује и СЕ конструкцијама и конструкцијом са трпним придјевом и презентом помоћног глагола *бивати*. СЕ конструкције се могу без посљедица по исказивање пасивне дијатезе замијенити пасивном конструкцијом са трпним придјевом. Међутим, ако се ова конструкција замијени СЕ конструкцијом, постоје услови да се не зна је ли ријеч о пасивном значењу или не.

Једнозначност конструкције са трпним придјевом (у анализираној грађи трпни придјев у свим примјерима има глаголску вриједност) доводи је у предност у односу на СЕ конструкције у случајевима кад се жели избјећи могућност хомонимије, а СЕ конструкција у датој ситуацији то не обезбјеђује. Тако је у сљедећим примјерима.

[5]

1. Само у опћини Цриквеница на овим задацима *бива аниђажовано* око 400 људи током читавог љета (Ослобођење, 7. 6. 85, 2).
2. Стевановићеви јунаци и без своје воље *бивају увучени* у *danse macabre* љубави (НИН, 1. 12. 85, 39).
3. Али његови јунаци тиме *не бивају ујрошћени...* (НИН, 1. 12. 85, 39).
4. Бивши чланови погрешно и априори *бивају идентифициковани* са непријатељски настројеним појединцима (НИН, 19. X 86, 20).

Ова конструкција би се могла замијенити СЕ конструкцијом, али би се тиме појавила хомонимија, која би се тешко могла елиминисати и у ширем контексту. И поред тога што се употребом конструкције са трпним придјевом избјегава у већој мјери хомонимија, она не само да није потиснула СЕ конструкцију у исказивању пасивне дијатезе садашњих неререференцијалних радњи него и заостаје за њом. Неки од разлога за то могли би бити и следећи.

Прво, СЕ конструкцију у овој функцији снажно подржава њена позиција једине конструкције за изражавање пасива садашњих референцијалних радњи. Друго, ово није једини, а ни риједак, случај да неко језичко средство има више значења, а такође да за исказивање неког значења служи више језичких средстава. Кад се о овоме говори, добро је видјети и како се конструкција са трпним придјевом и презентом глагола *бивати* јавља у појединим стиливима стандардног српскохрватског језика. Најмању фреквенцију она има у књижевноумјетничком стилу, а већу у публицистичком стилу. Најфреквентнија је ова форма пасивног презента у научном стилу. Већа фреквенција ове форме у научном стилу може се довести у везу са његовом особином да тежи ка већој прецизности у изражавању. Кад се има у виду да се у изучавању српског језика дуго полазило од корпуса народних умотворина и књижевноумјетничког стила, онда постаје разумљиво што се о овој форми мало зна, готово се и не уврштава у регуларна средства за исказивање пасивног значења⁸. Пошто је однос норме према овој конструкцији био такав, она је потискивана. Међутим, њено присуство у савременом српском стандардном језику, посебно у појединим функционалним стиливима, говори да се у савременој нормативистици ова конструкција мора помјерити са маргиналне позиције међу средствима којим се исказује пасив садашњих радњи.

Према СЕ конструкцији као јединој форми за исказивање пасива садашњих референцијалних радњи јавља се још једна кад је радња представљена неререференцијално. То је трпни придјев са презентом глагола *бити* (*будем*). Поред тога што служи за исказивање садашњих неререференцијалних

радњи, ово је данас готово и једина пасивна конструкција за исказивање будућих радњи аналогних оним које се исказују активном формом футура другог⁹. У сљедећим примјерима овом конструкцијом исказује се пасив садашњих неререференцијалних радњи.

[6]

1. Ко се на то ипак усуди, зачас *буде њролашен* „пироманом“... (НИН, 18. 12. 88, 25).
2. И сваки пут кад угледа тог црног незнанца, Перо протрне и пожели да га сможди, али усред те мутне жеље *буде њрекинуџ* властитим кричањем и буђењем (Трифковић, 47).
3. Због недостатка кревета годишње 50–60 молби *буде одбијено* (ТВСа 2, 12. 8. 86).
4. Догађа се да поједина реченична саопштења... *буду њодврџнуџа* међусобном разврставању по неком логички условљеном поретку (Ивић, 5).
5. Међу овцама увек ован *буде одликован* (Марјано, 266).

Ова конструкција јавља се углавном са глаголима перфективног вида у трпном придјеву¹⁰.

Поставља се питање какав је однос ове конструкције према двије друге пасивне конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи. Нема никаквих запрека да се ова форма у било ком од наведених примјера замијени једном од друге двије. Употреба СЕ форме уноси оно што је за њу карактеристично – хомонимичност. У неким случајевима тешко би се могло утврдити да ли је посриједи пасивна дијатеза или није. У том погледу посебно треба истаћи посљедњи

⁹ О овој конструкцији као средству за исказивање садашњих пасивних радњи и пасивних радњи аналогних радњама које се исказују активном формом футура другог писала је проф. Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1971: 181–204. Михаило Стевановић (Стевановић 1970: 357) назива ову конструкцију футуром другим. О овој конструкцији види и рад ТАНАСИЋ 2003, који се налази у овој књизи, као и ТАНАСИЋ 1996.

¹⁰ То је установила и Ксенија Милошевић у раду Милошевић 1971.

примјер. У другом примјеру увођење СЕ конструкције намјесто конструкције са трпним придјевом помутило би смисао реченице јер се значење предиката које има у овој конструкцији не може сачувати у СЕ конструкцији. Та немогућност везана је за позицију једног од актаната – агенса. У првом примјеру замјена постојеће пасивне конструкције СЕ конструкцијом не доводи у контексту пасивно значење у питање. У трећем примјеру тешко се може довести у питање пасивно значење и код СЕ конструкције умјесто постојеће.

Замјена ове форме пасивног презента другом формом са трпним придјевом нема битних посљедица по остваривање пасивне дијатезе. И у једном и у другом случају трпни придјев најчешће има глаголско значење, што значи да је у питању пасив садашњих неререференцијалних радњи.

И ова форма пасивног презента за исказивање садашњих неререференцијалних радњи присутна је у различитим стилевима српског стандардног језика. Њена слабија фреквенција у односу на друге двије форме са истом функцијом не може бити разлог да се о њој не говори као регуларном средству за исказивање пасива садашњих неререференцијалних радњи.

* * *

Како се види, при исказивању пасивног значења репертоар форми презента разликује се зависно од тога да ли се исказују садашње референцијалне или неререференцијалне радње. Садашње референцијалне радње исказују се једино СЕ конструкцијама. Кад је у питању пасив садашњих неререференцијалних радњи, поред СЕ конструкције јављају се још двије са трпним придјевом и два помоћна глагола у презенту: *бивати* и *бићи* (будем). Пошто у поменуте двије конструкције трпни придјев готово искључиво има глаголско значење, оне готово увијек имају пасивно значење. СЕ конструкција се јавља као хомонимична било да је у питању референцијална било да је неререференцијална употреба глагола. При исказивању садашњих неререференцијалних радњи у СЕ конструкци-

ји и конструкцији са презентом глагола *биваџи* јављају се глаголи оба вида, у конструкцији са презентом глагола *биџи* (*будем*) јављају се готово искључиво глаголи перфективног вида. Све три конструкције за исказивање садашњих неререференцијалних радњи јављају се у различитим функционалним стилевима. Ипак је СЕ конструкција најфреквентнија. Треба нагласити велику фреквенцију конструкције са презентом глагола *биваџи* у научном стилу.

Извори

- Андрић: Иво Андрић, *На Дрини ћуџија*, Удружени издавачи, 1981.
- Андрић 1: Иво Андрић, *Проклеџа авлија*, Свјетлост Сарајево, Просвета Београд и др., 1984.
- Десница: Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Нолит, Београд 1960.
- Ивић: Милка Ивић, *О српскохрватским реченичним ѝрилозима*, Јужно-словенски филолог XXXIV, Београд 1978, 1–16.
- Личен: Марина Личен, *Говорни чин дирекџива и њихова језичка реализација у немачком и српскохрватском језику*, Нови Сад 1987.
- Лукић: Витомир Лукић, *Приовијеџке*, Свјетлост, Сарајево 1984/85.
- Марјано: Алек Марјано, *Све сами еџирами*, у књ. Нова српска сатира, Рад, Београд 1987.
- НИН: *Недељне информативне новине*, Београд.
- Ослобођење: *Ослобођење*, дневне новине, Сарајево.
- Пипер: Предраг Пипер, *Заменички ѝрилози*, Нови Сад 1983.
- Прањковић: Иво Прањковић, *Координација у хрватском књижевном језику*, Загреб 1984.
- Самоковлија: Исак Самоковлија, *Приовијеџке*, Удружени издавачи, Београд 1964.
- Селимовић: Меша Селимовић, *Дервиш и смрџ*, Веселин Маслеша, Сарајево 1977.
- Сушић: Дервиш Сушић, *Ја Данило*, Веселин Маслеша, Сарајево 1983.
- Трифковић: Ристо Трифковић, *Воз за свануће*, Свјетлост, Сарајево 1984/85.
- ТВСа: Телевизија Сарајево.
- Вечерњи лист: *Вечерњи лист*, дневне новине, Загреб.

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ И НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНЕ ПРОШЛОСТИ

У посљедње вријеме у славистици се при изучавању функционисања временских глаголских облика води рачуна о разликовању глаголске радње по критеријуму референцијалност/нереференцијалност. На потребу оваквог приступа изучавању временских глаголских облика скреће се пажња у најновијој славистичкој, па и нашој стручној литератури.¹ Тако је утврђено да се инвентар глаголских облика за исказивање нереференцијалних радњи на сваком од три временска плана у српском језику разликује од инвентара облика који служе за исказивање референцијалних радњи. На плану прошлости при исказивању нереференцијалних радњи готово досљедно искључују се перфективни перфекат и аорист, а укључује потенцијал.² Ово је утврђено за ситуацију кад се нереференцијална прошлост исказује активним глаголским облицима. Досад код нас није посматрана употреба пасивних облика са становишта разликовања референцијалне и нереференцијалне прошлости.³ Циљ овог рада јесте управо посматрање пасивних облика при исказивању референцијалне и нереференцијалне прошлости.⁴

¹ Појава о којој је ријеч први пут се код нас теоретски осмишљава у раду ИВИЋ 1983а.

² ИВИЋ 1983а: 53.

³ Пасив као врсту дијатезе у сербoкpоатистици обрадила је К. Милошевић 1972. Она се проблематиком пасива у српскохрватском највише бавила – готово потпун списак њених радова посвећених овој проблематици налази се у раду ТАНАСИЋ 1982.

⁴ О понашању пасивних конструкција при исказивању нереференцијалне садашњости говорим у једном другом раду, који се налази у овој књизи.

Као што је познато, референцијална прошлост у српском језику исказује се конструкцијом са трпним придјевом и ре-флексивном – краће КОП и СЕ конструкцијом.⁵

Коп₁ конструкције:

1. Све четири хелије *сиојене су* у једну која је имала три хелијска језгра (О, 11. 12. 77, 10).
2. У бијегу је *рањен* у руку (НД, 11. 12. 77, 8).
3. Канал је *трађен* пуних двадесет година (В, 31. 12. 77, 9).
4. И непријатељска артиљерија је ступила у дејство, *положаји су њађани* из свих оружја (МК. ВУ, 86).

Коп₂ конструкције:

1. Но тиме све муке *нису биле оћклоњене...* (НИН, 23. 2. 86, 23).
2. Први пут су тада на једном месту *били изнећи* сви документи (НИН, 9. 3. 86, 35).
3. Минобацачи су тукли даље, према дивизијској болници коју је из позадине напао четнички јуришни батаљон, али је *био скресан* од омладинске чете (МК. ВУ, 86).
4. И кад је постављен од Талерана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка *био љримљен* од генерала... (ИА. ТХ, 75).

СЕ конструкције: перфекат:

1. Кућа се *чистила, доћеривала...* (ИА. ТХ, 66).
2. На сокаку поред текијског зида, зараслог у бршљан, *чули су се кораца* (МС. ДС, 56).
3. ... испод стрехе *чуло се* тихо голубиње гукање... (МС. ДС, 75).
4. На преткандидационим скуповима расправа *се водила* на основу извештаја о четворогодишњем раду делегација...

У вези са овим конструкцијама треба напоменути да се Коп₂ конструкције имперфективних глагола ређе јављају. Ово се може доводити у везу са односом између једне битне

⁵ Ове симболе уводи К. Милошевић 1972.

функције плусквамперфекта у српском језику – исказивање прошлости радње чији ефекат је поништен, резултат у моменту говора није актуелан⁶ – и чињенице да се резултативност остварује код малог броја имперфективних глагола⁷. Ипак то не значи да се не јављају Коп₂ конструкције имперфективних глагола. Тако би у трећој реченици у Коп₂ конструкцији глагол могао бити и имперфективног вида:

Минобачачи су тукли даље, према дивизијској болници коју је из позадине напао четнички јуришни батаљон, али је био кресан од омладинске чете.

Овдје није ријеч о поменутој функцији плусквамперфекта.

СЕ конструкције се ријетко јављају у функцији исказивања пасива на плану прошлости, што је већ уочено у науци⁸. Посебно се ријетко јављају ове конструкције у облику плусквамперфекта, али нису немогуће.

Нереференцијална прошлост исказује се, такође, КОП конструкцијама.

Коп₁ конструкције:

1. Он каже... да је у кризним временима социјалистички систем *сјашаван* капиталистичким економским средствима (тржиштем) (НИН, 23. 2. 86, 14).
2. Приликом многих високих сусрета, са југословенске стране је *посјављано* ово питање обавезне промене новца (НИН, 23. 2. 86, 14).
3. *Давано* им је земљиште и куће у закуп... (О, 2. 86, 3).

Коп₂ конструкције:

1. У информацији радне групе МОК-а Шумадије и Поморавља... пише да је до сада увек био *консултован* колегијум судија... што сада није учињено (НИН, 2. 3. 86, 26).
2. Радни принцип дохотка замјењује и оне елементе који су до сада *били рјешавани* преко буџета (Б, 31. 12. 77, 6).

⁶ Ово је прва јасно истакла К. Милошевић 1973.

⁷ О томе види у раду Ломов 1975: 60.

⁸ В. о томе у раду Милошевић 1972.

3. Сва су писма била уручивана дубровачким поклисима приликом њихових посета Мари (ЈФ XXX, 338).
4. Повеље српских владара биле су често издаване у више примјерака... (ЗФЛ XXIII/1, 67).

Између Коп_1 конструкција и одговарајућих активних конструкција постоји паралелизам у погледу исказивања неререференцијалне прошлости – у тој функцији употребљавају се само конструкције са глаголима имперфективног вида⁹.

Коп_2 конструкције при исказивању неререференцијалне прошлости употребљавају се такође само са глаголима имперфективног вида. Међутим, ове конструкције се различито понашају зависно од тога да ли служе за исказивање референцијалне или неререференцијалне прошлости. Док се при исказивању референцијалне прошлости јављају ријетко Коп_2 конструкције са трпним придјевом од глагола имперфективног вида, при исказивању неререференцијалне прошлости ове

⁹ Да се при исказивању неререференцијалне прошлости искључује перфективни перфекат, указала је М. Ивић у цитираном раду. Истина, она није ту безрезервна: „... у стандардном српскохрватском (поготову оном који оличава тзв. 'источна варијанта књижевног језика', нормално је у оваквим случајевима управо супротно – доследно искључење перфективне видске верзије перфекта“ (51). Остаје ипак да се на широко заснованом корпусу испита какав статус у савременом српскохрватском језику имају реченице са перфективним перфектом кад се њиме исказује неререференцијална прошлост. У језичкој пракси овај облик је присутан, истина много рјеђе од имперфективног перфекта, нпр.: *Описује неморал, или корупцијаштво другог а сам је стекао најчешће крађама и корупцијом.* (НИН, 2. 3. 86, 37); *Чим је своју уметност ставио у службу обрачуна, он је починио исту грешку...* (НИН, 9. 3. 86, 38). Ово су ти случајеви употребе перфективног перфекта за неререференцијалну прошлост – кад се преко *јојединачној примјера* указује на типично. Више о овоме говори се у већем раду о синтакси глагола ТАНАСИЋ 2005. Слична је ситуација у руском – БОНДАРКО 1971: 178 истиче да при исказивању прошлих радњи које се понављају или обичних прошлих радњи (дакле неререференцијалних) доминира имперфективни вид, а да је перфективни могућ само у посебним семантичко-синтаксичким условима контекста. И у чешком језику свршене прошле радње могу бити само референцијалне (ПАНЕВОВА 1971: 27). У поменутом раду М. Ивић није мислила на овакву употребу перфекта и реаговала је с правом.

конструкције јављају се често са трпним придјевом глагола имперфективног вида. За Коп_2 конструкције глагола перфективног вида у вези са неререференцијалном прошлости важи исто што и за Коп_1 конструкције глагола тог вида¹⁰.

СЕ конструкције:

1. На чатрњи *се* ништа није *мењало* осим што је дрвени поклопац замењен железним (МК, ВУ, 35).
2. Чак *се* и у уметничким академијама годинама искључиво *радила* латиница... (НИН, 6. 4. 86, 13).
3. У дане болести за тефтедара *се* свако јутро у исти сат *сиремала* нарочито грејана топла вода (ИА. ТХ, 204).
4. ... његов *се* савет најчешће *шражио* и увек *слушао*... (ИА. ТХ, 205).

Ове конструкције јављају се ријетко у функцији исказивања неререференцијалне прошлости – као и кад се ради о исказивању референцијалне прошлости. Такође, при исказивању неререференцијалне прошлости у овим конструкцијама јављају се само глаголи имперфективног вида.

Досад су посматране пасивне конструкције које служе за исказивање референцијалних и неререференцијалних прошлих радњи. У српском језику постоје конструкције које на плану прошлости исказују само неререференцијалне радње. Ради се о сљедећим конструкцијама: перфекат глагола *бивати* + трпни придјев, пасивни потенцијал¹¹ и потенцијал у оквиру СЕ конструкције.

Конструкција *бивати* + трпни придјев:

1. И још много доцније, у дућану, где је често *бивао бивен* због задоцњавања срце му је лупало узбуђено и непријатно (ИА. ТХ, 216).
2. Често је *бивао зашечен* у таквом стању.

¹⁰ И овдје Коп_2 конструкције исказују често такве прошле радње чији резултат није више актуелан.

¹¹ Пасивну форму потенцијала наводи М. Стевановић у књизи *Савремени српскохрватски језик I* (прво издање), 357.

Пасивни потенцијал:

1. Чак и кад бих дао гол, његов ефекат *би* на тај начин *био уништен* (НИН, 16. 2. 86, 40).
2. Раније *би био њозиван* на такве састанке.

СЕ конструкција са потенцијалом:

1. На средини се истицао један гвоздени држач у који *би се* о празницима *угенуо* барјак (МК. ВУ, 35).
2. Тек кад *би се извукла* мандала и *расћворила* оба крила улазних врата, тмина *би се* разредила и повукла у углове (МК. ВУ, 37).

Конструкција: перфект глагола *бивати* + трпни придјев представља средство које нема паралелу међу активним конструкцијама за исказивање нереференцијалне прошлости. Појава потенцијала, назовимо га КОП потенцијал, и СЕ потенцијал¹² израз је симетрије са активним конструкцијама, гдје се јавља потенцијал у активној форми за исказивање нереференцијалне прошлости.

Пошто се у конструкцији са глаголом *бивати* самим овим помоћним глаголом обезбјеђује значење вишекратности¹³, трпни придјев у њој може доћи и од глагола перфективног вида. Такође, КОП и СЕ потенцијал могу се јављати са глаголима имперфективног и перфективног вида, што је карактеристично и за активну форму потенцијала у функцији исказивања нереференцијалне прошлости¹⁴. Дакле, захваљујући овим формама перфективни глаголи нису потпуно

¹² Симбол КОП узима се условно, као што је и у наведеним радовима о пасивним конструкцијама узиман.

¹³ Ово је један од ријетких глагола који има само једну (овај глагол – нереференцијалну) употребу. У приповиједању ово не важи (о томе се говори у раду ТАНАСИЋ 1996: 156–157).

¹⁴ Ово се експлицитно истиче у помињаном раду М. Ивић, а наводе се и примјери са перфективним глаголима. Такође, ранији граматичари помињући употребу потенцијала за исказивање прошлих понављаних радњи наводе примјере и са перфективним глаголима.

елиминисани у исказивању нереференцијалне прошлости кад се она исказује пасивним конструкцијама.

Ове конструкције се јављају у различитим језичким стилевима. Колико су поједине од њих присутне у сваком језичком стилу, остаје да се испита на шире заснованом корпусу, као што остаје да се испитају и друге карактеристике њихове употребе.

Тако и за исказивање прошлих пасивних радњи важи правило које важи и кад су у питању прошле активне радње. Инвентар средстава којим се исказује нереференцијална прошлост разликује се од инвентара за исказивање референцијалне прошлости. И референцијална и нереференцијална прошлост исказује се КОП₁, КОП₂ и СЕ конструкцијама, али се при исказивању нереференцијалне прошлости овим конструкцијама искључују глаголи перфективног вида готово досљедно. Док се са активним конструкцијама употребљава и потенцијал за исказивање нереференцијалне прошлости, са пасивним долази пасивна форма потенцијала и потенцијал у оквиру СЕ конструкције – КОП и СЕ потенцијал. Међу пасивним конструкцијама за исказивање нереференцијалне прошлости постоји и једна која нема паралелно средство ни међу пасивним конструкцијама за исказивање референцијалне прошлости ни међу активним конструкцијама за исказивање нереференцијалне прошлости. То је конструкција: перфекат глагола *бивати* + трпни придјев. КОП и СЕ потенцијал и ова конструкција могу се употребљавати и са глаголима имперфективног вида.

Извори

Ослобођење, Сарајево (О);

Недјељна Далмација, Сплит (НД);

Борба, (Б);

НИН, Београд (НИН);

Мирко Ковач, *Враћа од употребе*, Београд 1979 (МК. ВУ);

Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сарајево 1981 (ИА. ТХ);
Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд 1981 (МС. ДС);
Јужнословенски филолој, Београд (ЈФ);
Зборник за филолојију и лингвистику, Нови Сад (ЗФЛ).

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ БУДУЋНОСТИ

Српски језик спада међу словенске језике с развијенијим системом временских глаголских облика. Тако он има на располагању два временска глаголска облика за исказивање радњи које припадају будућности, о чему се може обавијестити у граматичкој и стручној литератури (нпр. у граматицама СТЕВАНОВИЋ 1991, ПИПЕР 2005 и др.). О употреби једног и другог облика углавном је све битно утврђено¹. У граматицама се рјеђе говори о начинима исказивања пасивне дијатезе. Углавном се аутори задовољавају да у поглављу о морфологији дају парадигме глаголских облика са трпним придјевима, у синтакси – знатно рјеђе се говори о томе како се исказује тај тип глаголске дијатезе, а то је сложено питање будући да пасив није морфологизован. У овоме раду, како се и из наслова види, говориће се о начину исказивања будућности при режиму пасивне дијатезе.

И на плану будућности за исказивање пасивне дијатезе у српском језику се користе двије конструкције: реченице са предикатом у коме се јављају глаголски облици образовани с трпним придјевом и оне код којих у предикату нема трпног

¹ Ипак је релативно недавно Ксенија Милошевић објавила чланак у коме говори о домену употребе футура првог и футура другог у српском језику, о дистрибуцији тих облика у њиховој примарној временској функцији – исказивању будућних радњи. На жалост, и она је у овоме раду поновила грешку која се још може понегдје у литератури наћи – да футур први има и морфолошку форму *ймоћни глагол + га + њрезени* (МИЛОШЕВИЋ 1982: 1). Иако се често јавља у језичкој пракси, та форма је апсолутно неприхватљива у српском стандардном језику – није у складу са језичким системом, а, поред тога, не доноси на информационом плану ништа ново, чак у неким случајевима уноси конфузију.

придјева, него се у реченици јавља елемкена^т се као показатељ пасивне дијатезе. Као што је то случај кад је ријеч о исказивању прошлости и садашњости пасивним конструкцијама и код исказивања будућности тим конструкцијама мора се узимати у обзир и постојање опозиције референцијалност/нереференцијалност глаголске радње. О тој разлици у исказивању глаголске радње, како је наведено у претходним излагањима, у нас се говори тек у новије вријеме, прва је о томе проговорила Милка Ивић (ИВИЋ 1983), а у каснијим проучавањима глаголских облика показало се да се многа питања функционисања глаголских облика не могу разумјети и протумачити без узимања у обзир те опозиције².

Као што је речено, будуће радње исказују се пасивним реченицама са трпним придјевом у саставу футура првог. Тако је у следећим примјерима.

[1]

1. *Музика на Балкану* Цима Семсона *биће представљена* на промоцији у оквиру међународног скупа ... (П. 21. 9. 2013, 6).
2. С обзиром на Путиново обећање, очекује се да ће молба *бићи брзо испуњена*. (П 4. 3. 2014. Е)³
3. ... у ове две општине 30. маја *биће одржани* поновљени избори за органе власти ... (Пол. 15. 5. 2010, 6).
4. *Хоће ли бићи укинута* монопол НИС-а од јануара 2011? (НИН 13. 5. 2010, 25).
5. Овај налог *ће*, како кажу у трибуналу, *бићи извршен од стране секретаријата* чим то практично буде могуће (П 6. 11. 2014 Е).
6. По Лаврову, *биће учињено* све што је неопходно како би се сумњичавост отклонила владе у Кијеву и земљама које је подржавају (П 25. 8. 2014. Е)

² Први пут је та опозиција досљедно узимана у обзир у опису синтаксе презента у српском језику (ТАНАСИЋ 1996).

³ Када се у извору иза датума неког листа налази слово Е, то значи да је примјер узет из електронског издања тог листа.

7. Такође, наводе да ће председник Русије Владимир Путин 16. октобра посетити Србију на позив српског колеге и да ће током сусрета *бићи размoшћена* кључна питања билатералне сарадње, пре свега, у трговинско-економској области. (П 11. 10. 2014)
8. Жико, не можеш да будеш тако себичан и равнодушан, ево у Вашингтону и Бриселу већ је уочено да ће после београдске светске премијере филм „Сунчаница“ Никите Михалкова *бићи љриказан* на Криму. (П 11. 10. 2014. Е)
9. Доминик је искључио могућност да се о суми од 2,1 милијарде евра поново преговара, наводећи да ће у случају да Лондон не уплати средства на време против њега *бићи љокренућ* одговарајући поступак. (ВН 27. 10. 2014. Е)
10. Процењује се да ће сви радови на четвртом агрегату *бићи завршени* за 10 месеци. (НИН 12. 5. 2011, 73)
11. РИА Новости навела је да ће руским функционерима са листе *бићи забрањен* улазак у САД и да ће њихововац и имовина *бићи блокирани*, као и да је Вашингтон навео да је спреман на проширење санкција уколико ситуација око Украјине не буде решена. (ВН 17. 3. 2014. Е)
12. Тај је план подстакао повериоце да размишљају да ли ће друге земље које имају високе дугове, као што су Португалија и Шпанија, такође *бићи љриморане* да се подвргну истом програму штедње (НИН 13. 5. 2005, 12).
13. „Србија ће ове зиме *бићи обезбеђена* јер је о томе постигнут договор са председником Путином и Русија ће учинити све да не дође ни до каквих компликација“, казао је Чепурин подсетивши да је складиште у Банатском Двору напуњено и да испоруке теку како је и **планирано**. (П 3. 12. 2014. Е) .
14. Већина тржница „Градских пијаца“ *биће заљворена* 1. јануара ... (П. 31. 12. 2014, 23)

15. ... а та Србија, коју нам они стварају, биће нова по томе што *ће бити драстично смањена*, што *ће бити разрушена и оустиошена*, и *йекривена* новим глобљима (Симовић, 70).
16. Због великог интересовања она *ће бити ошворена* и овог и наредног месеца (Политика, Магазин, 2. 2. 2014, 24)
17. На седници *ће бити чийани* одломци из најновијег романа Добрице Ћосића.
18. У скупштини је речено да *ће* буџет за наредну годину *бити размајран* следеће седмице.
19. У програму „Савремене тенденције“ *биће приказивани* неки од најбољих филмова прошлогодишње продукције (П 26. 12. 2014. Е)
20. Резултат је без сумње био вредан труда, јер смо добили фасцинантну студију синтетичног карактера и неконвенционалног концепта која *ће*, верујем, *бити* широко *чийана* и *коменшарисана*, како у музиколошким, тако и у ширим читалачким круговима (П. 21. 9. 2013, 6).
21. „Донијета је одлука да за сада *неће бити одржавани* састанци на нивоу цивилног или војног особља са Русијом“, рекао је Расмусен након састанка између званичника НАТО-а и Русије у Бриселу (Глас Српске 5. 3. 2014. Е).

Прикупљена грађа упућује на закључак да се чешће јављају реченице са свршеним глаголима у оваквим пасивним конструкцијама. Као што је напоменуто, футур први је облик којим се исказују како референцијалне, тако и неререференцијалне будуће радње са вриједношћу синтаксичког индикатива. Референцијалне радње исказују се са глаголима свршеног и несвршеног вида, неререференцијалне само глаголима несвршеног вида (Ивић 1983: 49). Тако у наведеним примјерима један до осамнаест не може бити ријечи о неререференцијалној будућности. Међутим, видјећемо, то још не значи и да се у свим овим реченицама исказује пасивна дијатеза.

Познато је да конструкције са трпним придјевом не исказују увијек пасивну дијатезу; разлог томе је двојака семантичка вриједност трпног придјева. Он садржи глаголску и придјевску компоненту. Да би реченица имала пасивну вриједност, потребно је да трпни придјев садржи глаголску компоненту, а да је придјевска елиминисана, односно да се конструкцијом саопштава о постојању радње у времену коме се приписује ситуација, овдје у будућем времену у односу на моменат говора. У том погледу нема разлике између конструкција којим се исказује прошлост у односу на моменат говора и конструкција којим се исказује будућност директно оријентисана према моменту говора. Како се у српском језику агенс ријетко исказује у пасивним конструкцијама, у многим случајевима се не може вршити провјера значења конструкције на основу агенса (овдје у примјеру пет). Најчешће се на присуство глаголске компоненте у трпном придјеву указује у оквиру ширег контекста, некад то може бити и прилошка одредба за вријеме, као у примјеру три. Међутим, ни ово правило не важи апсолутно на плану будућности. Кад је посриједи прошлост исказана предикатом од презента глагола *бићи* и трпног придјева, реченица исказује увијек пасивну дијатезу ако реферише о прошлости у односу на моменат говора. Тако, кад се у реченици нађе прилошка одредба која на временској оси именује тачку референције лијево од момента говора, то је сигуран знак да је исказана пасивна дијатеза. Јер, кад трпни придјев има значење обичног придјева, таквом реченицом се саопштава о садашњој ситуацији, уп. Кућа је *јуче* окречена : Кућа је *сад* чиста и окречена. На плану будућности није тако. Предикатом се исказује будућност директно оријентисана према моменту говора било да је у предикату трпни придјев с глаголским значењем, било да је из њега глаголска компонента потиснута – да је ријеч о именском предикату (ТАНАСИЋ 2005: 439). Тако се, рецимо, у примјеру четрнаест саопштава о стању које ће бити 1. јануара, а не о радњи која ће бити извршена тада. У примјеру шеснаест се говори о ситуацији, не о извршењу радње, на што указује и прилошка одредба времена. Да се тако схвати реченица, по-

маже и шири контекст, ријеч је о изложби, логика нам говори да се она не отвара па затвара, па опет отвара у два мјесеца, већ да је ријеч о трајању, а чим се предикатом са трпним придјевом од перфективног глагола саопштава о трајању, то је показатељ да ту није посриједи пасивна дијатеза. Тако треба схватити и реченицу број тринаест; прилошка одредба говори о временском интервалу. Међутим, у њему се може и десити нека радња, свршена – или трајати несвршена, а може и трајати ситуација. У овом конкретном случају контекст помаже да разумијемо реченицу тако да је у њој именски предикат и да се, дакле, не ради о пасивној дијатези. Из ширег контекста разумијева се и да је у примјерима петнаест и шеснаест потиснута глаголска компонента трпног придјева, да се предикатима саопштава о ситуацији, не о извршењу радње. У другим наведеним примјерима, сем примјера једанаест и дванаест, ради се о пасивној дијатези. За ова два примјера не може се са сигурношћу тврдити да је ријеч о једном или другом типу предиката, тј. да је у питању пасивна дијатеза. Као што је то случај са реченицама са трпним придјевом у саставу предиката на плану прошлости, и овдје значајну улогу у интерпретацији реченице ига лексичка семантика глагола од ког је трпни придјев, о чему се овдје неће говорити.

У примјерима деветнаест до двадесет један исказује се неререференцијална будућност директно оријентисана пртема моменту говора. Из ширег контекста се разазнаје да се ради о неограниченом понављању радњи исказаних предикатима ових реченица. Треба овдје напоменути да се и опозиција референцијалност/неререференцијалност може некада искористити за идентификацију ових реченица у смислу тога да ли се њима исказује пасивна дијатеза или не. Ако се предикатом од свршеног глагола указује на неограничено мноштво, то је показатељ да је ријеч о именском предикату, тј. да је глаголска компонента елиминисана из трпног придјева (в. ТАНАСИЋ 2001). Нпр. Продавнице ће суботом бити затворене.

И будуће радње се могу исказивати рефлексивним пасивним конструкцијама, као што је то могуће на плану садашњости и прошлости. Следећи примјери илуструју такву могућност.

[2]

1. И то је кључ којим *ће се оtkривати* закони континуитета (Јужнословенски филолог 54, 8).
2. Европа јесте на најтежем испиту од када је формирана европска монетарна унија баш зато ми је невероватно да *ће се дозволити* пропаст банака које чине окосницу финансијског система чланица Уније. (НИН 21. 7. 2011, 25)
3. Према њиховој оцени, неонска расвета још *се неће избацити* из употребе и бити лако замењена... (НИН 15. 9. 2011, 47)
4. Мртви се никад *неће пребројати* (Симовић, 91).
5. А ствар онога момка спада под шеријат; *испихаће се*. (Танасић 2005, 440; Андрић)
6. Прво *ће се разматрати* упитна, а затим изјавна реченица. (Танасић 2005, 441; М. Ивић)
7. Интервју је одличан и драго ми је да је дат Политици да коначно и Србија има новине о којима *ће се повремено објављивати* интервјуи великих људи ... (П 19. 10. 2014. Е)
8. Кад се ослободимо, *њиве ће се орати* карактером (Танасић 2005, 440; Ћопић).

У вези с овим начином исказивања будућих радњи, може се рећи да се рефлексивне конструкције понашају као и у другим ситуацијама, кад су други временски планови у питању. У њима се могу исказивати референцијалне (примјери један до шест) и неререференцијалне радње (примјери седам и осам). Наравно, и овдје важи правило да се неререференцијалне радње исказују само са глаголима несвршеног вида. Друго што треба напоменути јесте чињеница да су ове конструкције хомонимичне, као и кад исказују радње на плану садашњости и прошлости: њима се исказује пасивна дијатеза – ако је предикат образован од прелазног глагола, ако је посриједи неки од повратних глагола, не може бити ријечи о пасиву (Милошевић 1973а). Хомонимичност се у реченици разрје-

шава идентификацијом реченичног субјекта, тј. утврђивањем да ли је у тој позицији именица у номинативу која представља објекат радње, што говори о пасивној дијатези, или је именицом у номинативу именован други појам, са другачијим статуспом на семантичком плану.

Други глаголски облик којим се исказују будуће радње јесте футур други, лични глаголски облик који је у нашој граматичкој литератури последњи добио мјесто (в. ТАНАСИЋ 2009: 184–193). Њиме се не исказују радње које се директно оријентишу према моменту говора; оне су увијек вежу за неку будућу радњу исказану футуром другим или какву другу радњу, исказану на други начин, која има будућу временску перспективу – на примјер радње исказане модалним глаголским облицима.

Исказивање футура другог у рефлексивним пасивним реченицама не представља ништа посебно у односу на употребу ове пасивне конструкције на плану садашњости или прошлости. За илустрацију таквог начина исказивања овог типа будућности послужиће следећи примјери.

[3]

1. Сви су они поуздано знали да је он обична јајара и нитков и да је анђеле измислио само зато да би се решио Димитрија, свог могућег супарника, кад *се буде бирао иџман*. (Ненадић, *Доротиј*, 113, АСК).
2. Караџоца им је оставио у аманет да никад не остану из рата који *се буде водио* против Швабе. (Танасић 2005: 451; Андрић)
3. Све зависи од тога, како ће се, у околини Воронцова, кад *се то буде рашчуло*, оценити та комедија. Црњански, *Сеобе Друга књига*, 658 АСК).
4. Све што *се буде зашккло* унутра биће осуђено. (Танасић 2005: 451)

И у овом случају пасивна конструкција се препознаје на исти начин као као и кад се ради о футуру првом, као и кад су посриједи садашњост и прошлост. Потребно је да се на неки

начин из контекста, и на основу лексичког значења глагола у предикату, идентификује агенс изван појма именованог номинативом субјекта, односно да је у позицији реченичног субјекта именица која означава пацијенс на семантичком плану. Кад се ради о референцијално конципованим радњама, онда се предикат образује од свршених и несвршених глагола, а кад се ради о неререференцијалној радњи, предикат се образује само од несвршених глагола, дакле важи исто правило које важи за рефлексивни пасив који се исказује предикатом у облику футура првог.

[4]

1. Евакуација ће трајати док и последња особа *не буде била извучена* (ТВБг, 16. 5. 2014, Дневник 3, 23,05)
2. То је, према његовим речима, урађено зато да би он могао да изађе сада, а не за годину и по или две, или кад већ *буде био окончан* жалбени поступак... (П., 31. 2. 2013, 9)
3. Према овоме, сваки прилог који нам се пошале а који *буде био написан* у духу нашег програма, са обрадом која одговара основним принципима савремене науке, наћи ће места у „Јужнословенском филологу“. (Љ. Стојановић и А. Белић, Јужнословенски филолог 1 (1913), стр. 3)
4. План и програм који *буде био направљен*... (Танасић 2005: 452; РТС 1).
5. ...немачки социјалдемократ је при помињању бојкота Израела (уколико до маја *не буде био њосћийнућ* оквир за израелско-палестински мировни споразум) изричито рекао да ЕУ ни не разматра такву опцију ... (П. 16. 2. 2014, 2).
6. На који начин ћеш представљати студенте ако *будеш била изабрана* у студентски парламент? (Танасић 2005: 452; ТВ Политика).

Два последња примјера илуструју употребу футура другог у условним реченицама. Интересантно је да су сви примјери са глаголима свршеног вида.

Треба рећи да у савременој граматичкој литератури овакав облик пасивног футура другог не постоји. А таква његова судбина одређивана је у литератури скоро од времена кад је футур други као глаголски облик уведен у глаголски систем српског језика. Наиме, Михаило Стевновић још педесетих година прошлог вијека пише да је то облик који нестаје из српског језика. Он облик пасивног презента глагола *будем* + трпни придјев назива футуром другим (егзактним): „А већ да се перфективни презент употребљава напоредо с футуром егзактним, па и чешће од овог облика, у служби за исказивање предбудућих радњи – то је одавно познато. И поред овога, дакле, ми везу од презента глагола *бићи* и трпног придева било ког глагола сматрамо футуром егзактним, а не презентом – с једне стране зато што је та веза најчешћа у служби за означавање предбудућих радњи и што се њоме, с друге стране, никад не означавају и не могу означавати радње које се врше искључиво у време када се о њима говори, тј. у правој садашњости“ (СТЕВАНОВИЋ 1956: 214–215). За пасивну форму футура другог (будем био питан) М. Стевановић каже да је, као и неке друге, постала ријеткост те да се „о њима као облицима савременог језика више не може говорити“ (СТЕВАНОВИЋ 1956: 215). Десетак година касније Стевановић ово тврђење у чланку преноси у свој уџбеник савременог језика, у морфологији, гдје за пасивни облик футура другог и даје ову двочлану форму: *будем (ио)хваљен*, (СТЕВАНОВИЋ 1970: 356). На истом мјесту, иза парадигме коју назива пасивним обликом футура другог Стевановић каже: „а) Обликом футура II *буде (ио)хваљен*, рецимо, и тим обликом других глагола често се износи радња која је у прошлости извршена, као у примеру: Старешина буде похваљен, а тако исто и сви који су били у његову одреду.

б) Пасивни презент једино од учесталих глагола (! – С. Т.) који значе понављање радње по неком обичају или по навици, као у примјеру: Сваке године он бива похваљен за марљивост и постигнути успех у раду – сложен је од презента глагола *биваћи* и трпног придева дотичног глагола. А овде место *бива* (од учесталог *биваћи*) може бити употребљен облик презента *буде* (од глагола *бићи*). Али то и није прави презент, који ис-

казује радњу што се врши у време говорења“ (СТЕВАНОВИЋ 1970: 357). За М. Стевановићем су и други граматичари поступили на исти начин; овдје нема потребе да се наводе. Изузетак је једино граматика ПИПЕР 2005, у којој се двочлана форма са глаголом *будем* наводи као облик презента за неактуелну, нереперенцијалну садашњост (ТАНАСИЋ 2005: 374–375), нпр. Дришна је одговорила да ће то бити одмах када њено име *буде преведено* на друге језике (Вуксановић, 139), а морфолошка форма футура другог је трочлана *будем био* + трпни придјев, уз напомену да се ова форма у савременом српском језику јавља ријетко (ТАНАСИЋ 2005: 452). Треба рећи да није први М. Стевановић прогласио ту пасивну форму презента формом футура другог. Већ у средњошколској граматици Александра Белића из 1933. та се форма (пасивног презента) именује футуром другим) (овдје према БЕЛИЋ 2000: 228), мада он сам употребљава и пасивни облик футура другог (в. примјер 3). Очито је да се ни Белићеве дефиниције нису заснивале на увиду у стварно језичко стање.

Овдје имамо примјер да граматичари покушавају да утврде граматичку норму супротно од језичке стварности, од граматичке структуре српског језика. Видимо да се регуларном облику пасивног футура другог практично не признаје статус у стандардном српском језику откад се о футуру другом као глаголском облику у систему временских глаголских облика пише, а он ипак функционише у језичкој стварности. Као што се пасивни облик футура првог гради од футура првог глагола *ћу бићи* и трпног придјева, тако се и пасивни облик футура другог гради од футура другог глагола *будем био* и трпног придјева; уоба случаја пасивни облици су трочлани. Необично је да њу наши граматичари нису уочили у систему, него је или не помињу, као Белић у својој граматици, мада је и сам употребљава, како се види из наведених примјера, а Стевановић јој одриче постојање у савременом српском језику. И један и други проглашавају пасивни облик презента за футур други, како је већ речено.

Потребно је размотрити разлоге којим су се граматичари руководили при заузимању таквог става према њему. Александар Белић не коменатарише оваква рјешења, а Михаило

Стевановић у свом раду о пасиву наглашава да се пасивни облик футура другог врло ријетко употребљава и да се не може говорити о њему као облику савременог српског језика. То мишљење се не може принципијелно прихватити. Прво, не може се низак степен присуства неке форме у језику узимати као аргумент за њено избацивање из система. Уосталом, ни активна форма футура другог од перфективних глагола није много фреквентнија, и њу потискује перфективни презент, па нисмо тај активни облик презента прогласили футуром другим, а футур други избрисали из списка глаголских облика у савременом српском језику. А, ево, пасивни облик футура другог јавља се и у савременом српском језику, и поред тога што га у граматикама нема. Систем се одушире погрешном рјешењу граматичара⁴.

Сасвим логично поставља се питање да ли и друге облике предиката са помоћним глаголом у футуру другом (*будем био*) треба прогласити за анахроне, непостојеће у савременом српском језику. Ради се о именским и прилошким предикатима који имају вриједност футура другог, као што је у примјерима који слиједе.

[5]

1. Али је Караџић знао да ће та победа бити одлучна само ако наше друштво *буде било* за њу *сиремно* (Белић 1948, 76).
2. Помоћ ће бити прикупљана све док за то *буде било њошребе*. (ТВБГ 17. 5. 2014, 23, 35)
3. ... а ако, после, *буде било њрошестја*, то има да решава канцеларија. Он је имао, са собом, двадесетак писара. (Црњански, *Сеобе*, Друга књига, 20 АСК).
4. Трифун, сиромах, помисли, да ће то тако остати и кад он оде, и кад ни Исаковича више *не буде било*. Црњански, *Сеобе*, Друга књига, 52, АСК).

⁴ Треба рећи да је о односу између ове двије пасивне форме глаголских облика писала Ксенија Милошевић, која је констатовала да се трочлана форма јавља у српском језику, а за двочлану да има и функцију презента и функцију футура другог (Милошевић 1971).

5. Кир Деметриос Копша и кир Анастас Агагијанијан, у Бечу, свршиће му све остало, што *буде било* *пошребно*. (Црњански, *Сеобе Друга књига*, 80, АСК).
6. Остаће то и кад *буде био* *росијски!* (Црњански, *Сеобе Друга књига*, 183, АСК)
7. Све док *буде био* у Бечу, може употребљавати његова кола. (Црњански, *Сеобе Друга књига*, 197 АСК)
8. Сати ће одбијати, свуд на свету, и кад Исаковича више *не буде било*. (Црњански, *Сеобе Друга књига*, 255, АСК)
9. А ако јој *не буде било добро*, са мужем, без оца, умеће она да се врати оцу, и сама. (Црњански, *Сеобе Друга књига*, 392, АСК)

Овакве примјере не налазимо у Стевановићевој великој синтакси, као што нема ни пасивног облика футура другог. То би могло да значи да ни таквим облицима предиката нема мјеста у савременом српском стандардном језику, иако су они сасвим регуларни облици у систему српског језика, јављају се у језичкој пракси. Наравно, напоредо с оваквим примјерима, јављају се у истој функцији, и чешће, примјери оваквих предиката у облику презента. М. Стевановић их наводи у синтакси и мада изричито не наводи да је ријеч о футуру другом, из чињенице да их наводи иза примјера пасивног презента с трпним придјевом, а најваљује их реченицом „С овим се могу узети и случајеви употребе паравих придјева и прилога или придевских, односно прилошких одредаба место трпних глголских придева у примерима типа: Како ће бити лепо кад буде слободан“ (СТЕВАНОВИЋ 1991: 699) – слиједи да се за њега и овдје ради о футуру другом.

У вези са овим питањем потребно је видјети како ствар стоји са пасивним презентом *бићи/буде* + трпни придјев. А тај облик се јавља у савременом српском језику у неколико случајева.

Први случај јесте употреба овога облика за исказивање неререференцијалне садашњости, паралелно са рефлексивним пасивом. Тако је у следећим примјерима.

[6]

1. Када једни засметају другима, политички или у пословима, неко *буде уклоњен*, али систем настави да функционише по истом принципу. (НИН 22 9 2011, 11)
2. Тада по правилу *буде жрђивован* неко на нижој лествици... (НИН 22. 9. 2011, 10)
3. Међу овцама увек ован *буде одликован*. (Танасић 2005: 374; А. Марјано)
4. Ко се на то ипак усуди, зачас *буде йроїлашен* „пироманом“. (Танасић 2005: 374; НИН)
5. И сваки пут кад угледа тог црног незнанца, Перо протрне и пожели да га сможди, али усред те мутне жеље *буде йрекинуић* властитим кричањем и буђењем. (Танасић 2005: 374; Р. Трифковић)

У савременом српском језику ове конструкције се јављају рјеђе од рефлексивних пасивних конструкција, али су сасвим уобичајене. Садашњост је домен њихове примарне употребе (в. и ТАНАСИЋ 1996). У своме великом уџбенику морфологије М. Стевановић тврди да то није прави презент јер не означава радњу која се врши у време говорења, и јасно каже да тај облик сматра обликом футура другог. То значи да је по њему и у овим примјерима у питању футур други, на крају, он у своме раду посвећеном пасиву каже директно да такав облик сматра за футур други јер никад не означава радња која се врши искључиво у вријеме говора, „у правој садашњости“ (СТЕВАНОВИЋ 1956: 76). У морфологији он наводи и случајеве временске транспозиције оваквог облика пасивног презента у прошлост. И великој синтакси Стевановић наводи примјере оваквог презента називајући их обликом футура другог: Ако цијела та „полутанска војска“ *буде йоклана* ..., за раднички покрет, то и неће бити неки нарочити губитак (СТЕВАНОВИЋ 1991: 699; М. Лалић). То су у ствари примјери употребе презента умјесто футура другог, какав случај је чест у савременом српском језику и при режиму активне дијатезе. Такође, он наводи примјере временске транспозиције у прошлост: *Живео је код тетке која и сама тада буде ухайшена* (СТЕВАНОВИЋ

1991: 700; М. Лалић) и др., гдје тачно каже да се ради о временској транспозицији у прошлост: форма је синонимна са перфектом глагола бити и трпним придјевом. У синтакси се не наводе примјери употребе тог облика за садашњост. У поглављу о презенту не наводе се облици презента са трпним придјевом.

Откад је у проучавање синтаксе глаголских облика уведена теорија о референцијалности/нереференцијалности, нема спора око тога да ли се у примјерима [6] исказује „права“ садашњост. У њима се, дакако, исказују радње које се врше у моменту говора, индикативне радње, али то нису референцијалне већ нереференцијалне садашње радње. И то је домен примарне употребе облика *бићи/будем* + трпни придјев (ТАНАСИЋ 1996). Тако ни овај Стевановићев аргуменат којим он оспорава статус презента реченој форми нема утемељење.

Овај тип пасивног облика презента јавља се и у другим приликама у којим се јавља и активни облик презента или рефлексивна пасивна конструкција са предикатом у презенту. Један од случајева јесте у објекатским (1–6) и намјерним (7–8) реченицама.

[7]

1. Путин је желео да *иће буду схваћене* као потврда „повратка Русије“ на светску позорницу и огледало велике модерне државе. (П 9. 2. 2014 Е)
2. А Американци не само да не дозвољавају да из игре *буду искључени*, него желе да у тој игри ... играју једну главну улогу (Симовић, 78).
3. ...Распоповић одговара да се већ наредне године очекује да неколико нових пацијената *буде шесцирано* са модернијом верзијом... (П 16. 2. 2014, 10)
4. У настојању да обави оно што је, одавно, осећао као своју прву дужност, удесио је да Богословија, коју је хтео да оснује, *буде смештена* у његовом дому, С. В. Јанковић, *Дорћол*, 24, АСК)
5. ја га не бих овде оптуживао, не бих говорио да је крив и не бих тражио да *буде кажњен*. (Д. Ненадић, *Дорошеј*, 100, АСК)

6. „Русија неће дозволити да такви злочини буду умањени и инсистираће на томе да они који су одговорни за њих *буду изведени* пред лице правде“, додао је министар Лавров. (П 25. 8. 2014. Е)
7. Васа му је узмицао, да *не буде сћипнућ* пре времена, и то је било све. (С. В. Јанковић, дорђол, 24, АСК)
8. И пази на самога себе да и ти *не будеш искушан*. (Д. Ненадић, Доротеј, 29, АСК)

И у овим примјерима пасив се може исказати рефлексивном конструкцијом са предикатом у облику презента, никако у облику футура другог (на примјер: На седници Управе Удружења, која је одржана поподне, одлучено је да *се у* „Књижевним новинама“ *не објави* моја изјава о бомбардовању ... Симовић, 31). Међутим то није био разлог да М. Стевановић и пасивну форму прогласи за форму презента. Он, напротив, изричито каже да је у питању пасивни облик футура другог, који се може замијенити рефлексивном пасивном реченицом са презентом у облику предиката (СТЕВАНОВИЋ 1991: 699). Ако би се пасивна конструкција трансформисала у ктивну, предикат би опет био у презенту. То говори да је и у случају кад је у предикату трпни придје у питању облик пасивног презента. Језик има систем и у њему нема неусклађености, какве се сугеришу у Стевановићевој граматици.

Трећи случај употребе пасивног презента јесте кад се у предикату јави модални глагол, који тражи допун у у виду инфинитива односно конструкције да + презент. Допунски глагол се може исказати и у пасивној форми, дакле, у овом случају обликом пасивног презента са трпним придјевом. Тако је у следећим примјерима.

[8]

1. Издаја *мора* да *буде кажњена*, јер како би се људи иначе призвали својим дужностима према свом роду и племену. (Д. Ненадић, *Дорошеј*, 74, АСК)
2. Чак 70 одсто људи који имају Кронову болест и улцерозни колитис *мора да буде ојерисано* због узнапредовалог обољења... (П. 23. 2. 2014, 8)

3. Распуст траје до 20. јануара и до тада *би требало да буду одржана* одељенска већа и формално завршено полугодиште, како би се на време ушло у друго полугодиште. (П 29. 12, 2014 Е)
4. Државу засада ово неће додатно коштати, мада се факултети жале да добијају тек део онога што *би требало да им буде исплаћено* из државног буџета. (ВН 3. 11 2014. Е)

У овим примјерима реченице се могу трансформисати у активне и тада је предикат у облику презента Издају неко *мора да казни...*), могу се такође трансформисати у рефлексивне пасивне реченице (Издаја *мора да се казни...*) и предикат је опет у облику презента. Наравно, умјесто презента може доћи инфинитив (Издаја бити кажњена ...). Све ово говори о томе да се у овој позицији не може наћи облик футура другог, ни кад је посриједи исказивање пасива са трпним придјевом, јер је то опет искакање из система, што језик не дозвољава. Другим ријечима казано, и ту се ради о облику пасивног презента.

Све што је речено о пасивном облику футура другог упућује на следећи закључак. У српском језику будуће радње које припадају домену футура другог могу се исказивати и пасивним обликом футура другог; то је трочлана форма *будем био* + трпни придјев. Као што се и при режиму активне дијатезе перфективним презент често јавља умјето облика футура другог свршених глагола, при режиму пасивне дијатезе пасивни презент још чешће замјењује облик футура другог. Та чињеница навела је наше граматичаре на погрешан закључак да је пасивни презент у ствари облик пасивног футура другог. А онда је као посљедица тога дошло до још једне погрешне интервенције у језику: облици пасивног презент су и у другим случајевима употребе проглашени облицима футура другог, а облик футура другог је избачен из система пасивних глаголских облика. Овим је направљена још једна грешка: остала је празнина на плану садашњости. Чињеница да се облик пасивног футура другог јавља и у савременом српском језику и поред тога што га нема у нашим граматикама говори да се језик опире интервенцијама у његовом систему

– брисању неких његових јединица и довођењу на њихово мјесто других, које имају своје мјесто у том систему. Ово је примјер погрешне интервенције граматичара, чему се језик опире, на једној страни, а, такође, примјер како једна погрешна интерпретација може да изазове и друге погрешне интерпретације, на другој страни. Мисли се проглашавање пасивног презента пасивним футуром другим. Он то не може бити ни кад би или ако би пасивни футур други сасвим нестао из савременог српског језика. Не може се мала фреквенција неке језичке јединице узети као аргумент за њено избацивање из савременог српског језика. Све упућује на то да је потребно у граматикама ићи за оним што се налази у језичком систему и направљене грешке у вези са пасивним обликом футура другог исправити, у систем пасивних временских глаголски облика увести облик футура другог с напоменом да је ун у савременом српском језику риједак.

Извори

АСК – *Антологија српске књижевности*, електронско издање www.ask.rs,
Учитељаки факултет у Београду, Београд.

ВН – *Вечерње новости*, дневни лист, Београд.

Вуксановић – Мило Вуксановић, *Семол људи*, Београдска књига Београд,
2011.

Глас Српске – *Глас Српске*, дневни лист Бања Лука.

НИН – *НИН*, недељне информативне новине, београд.

П – *Полиџика*, дневни лист, Београд.

Симовић – Љубомир Симовић, *Гуске у мајли*, Београдска књига, Београд,
2008.

ОПОЗИЦИЈА РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ / НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ И ПАСИВНА ДИЈАТЕЗА

Српски језик, познато је, има двије синтаксичке конструкције помоћу којих се исказује пасивна дијатеза. То су: конструкција са *се* и конструкција у којој се у предикату јавља одговарајућа форма помоћног глагола са трпним придјевом; уп. *Најуре се сиремила соба за јосће – Најуре је сиремљена соба за јосће*.

Оно што је својствено овако граматикализованим предикатским јединицама јесте њихова податност, бар у неким случајевима, хомонимичној семантичко-синтаксичкој интерпретацији. Њима се, наиме, не исказује сваки пут кад се употребе пасивна дијатеза. Када је у питању конструкција са *се*, хомонимичност потиче отуда што се не може у свакој ситуацији, без ширег комуникативног контекста, утврдити да ли је елеменат *се* ту синтаксички употребљен, као знак пасивне дијатезе, или припада лексичкој форми глагола. Хомонимичност друге конструкције заснива се на сложеној семантици трпнога придјева. Тај облик, наиме, садржи двије значењске компоненте – глаголску и придјевску. Ако се у реченици са предикатом у чијем је морфолошком саставу трпни придјев запостави придјевска компонента, онда се поима да је реченични предикат остварен у пасивној форми, тј. да је у питању пасивна дијатеза. Кад се пак запостави глаголска компонента, трпни придјев се тада понаша као обичан придјев, што значи да у реченици функционише као именски дио предиката.

Да сложена семантика трпног придјева утиче на значењску интерпретацију реченице у чијем се саставу он налази, одавно је запажено у нашој стручној литератури. То је истакао

још Петар Ђорђић у својој обимној студији о трпним придјевима у старословенском језику¹, овоме питању посветио је посебан рад Михаило Стевановић², а у новије вријеме тим питањем се посебно бавила Ксенија Милошевић³. Уз дефиницију пасива као врсте дијатезе, која омогућује да се пасивне конструкције не сагледавају само са формалне стране, већ да се међу њима препознају оне које ту дијатезу заиста исказују, Ксенија Милошевић је у својим радовима показала колико су компликовани путеви у препознавању пасивне дијатезе у овим, како рекосмо, хомонимији подложним конструкцијама.

О начинима препознавања пасивне дијатезе у конструкцијама са *се* елементом највише се говори у њеном раду Милошевић 1972. У фокусу њене пажње биле су и конструкције са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола, односно тражење начина за препознавање пасивне дијатезе у њима; том проблему посветила је Ксенија Милошевић посебан рад, који је објављен на страницама Јужнословенског филолога⁴. У том раду она је изложила своје увиде у већи број фактора на основу којих се у овим конструкцијама може препознавати пасивна дијатеза, тј. спознати када је трпни придјев изведен од перфективних глагола употријебљен у глаголској функцији. Мада су сви увиди К. Милошевић у оно што је релевантно за разрешавање хомонимије у предикатима са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола значајни и поуздани, треба рећи и то да они не обухватају комплетан списак показатеља одговарајућег значења овог типа предиката. Карактеристично је да фактори на чију се

¹ Ђорђић 1931: 162–163. Истина, у овоме раду се првенствено разматра стање у старословенском језику, али се доста пажње посвећује и ситуацији у српском језику.

² Стевановић 1956: 209; види и Стевановић 1970: 355.

³ Она је објавила већи број радова у сарајевском часопису *Књижевни језик*, затим у *Јужнословенском филологу* и *Зборнику МС за филологију и лингвистику*.

⁴ Милошевић 1973. О начинима идентификације значења ових конструкција са трпним придјевом изведеним од имперфективних глагола говори исти аутор у раду Милошевић 1974.

релевантност указује, посебно они на синтаксичком плану, по правилу спадају у необавезне реченичне чланове, тј. такве који нису увијек присутни у реченици, па самим тиме није ни сваки предикат семантички препознатљив и на овај посредан начин. Уосталом, и сама Ксенија Милошевић је изричито напоменула да се у говорној пракси не може увијек отклонити хомонимичност ове конструкције⁵.

Кад је трпни придјев у оваквим конструкцијама употријебљен са глаголским значењем, он тада чува, уз друге глаголске компоненте, и своје значење вида. Дакле, у предикату са пасивним обликом перфективног глагола дати предикат реферише о прошлој свршеној радњи. Кад се пак такав трпни придјев употријеби са придјевском семантиком, онда долази до „разлаза“ између видске вриједности глагола од кога је трпни придјев изведен и значења стања које траје својственог сваком предикату у чијем је саставу прави придјев⁶. Ова чињеница је од значаја са становишта теме овога рада.

Колико је мени познато, досада при семантичкој интерпретацији предиката са трпним придјевом није узимана у обзир његова идентификација са тачке гледишта опозиције референцијално/нереференцијално поимање ситуације о којој он реферише. Мој увид у ствари, међутим, упућује на закључак да и сагледавање предиката са те стране може да одигра дијагностичку улогу. Циљ ми је да у наставку рада покажем у каквој су вези семантичко-синтаксичка интерпретација предиката са трпним придјевом изведеним од свршених глагола и опозиција референцијалност/нереференцијалност.

У србистици је релативно скоро указано на значај чињенице да се све ситуације о којима се саопштава предикатом, глаголским или именским, могу интерпретирати као референцијалне или као неререференцијалне. О томе је први пут на адекватан начин писала Милка Ивић почетком осамдесетих година двадесетог вијека⁷. Када је посриједи глаголски пре-

⁵ Милошевић 1973: 424.

⁶ Милошевић 1973.

⁷ Ивић 1983.

дикат, „глагол радњу именује у референцијалном смислу само онда кад је исказује као стварност, актуелну у садашњости, прошлости или будућности; иначе је неререференцијално употребљен“⁸. Ово не важи само за радње исказане глаголским предикатом, већ за сваку ситуацију исказану било којим типом предиката⁹.

У овом контексту разматрања важно је истаћи значај који има увид у то да радње именоване предикатом могу бити концептоване било као јединичне било као мноштво¹⁰.

Постоји више типова мноштва ситуација именованих предикатом, које се међусобно разликују и на различите начине исказују. У стручној литератури се обично наводе ова три типа: дистрибутивност, мултипликативност и итеративност¹¹. Прва два типа припадају референцијалном начину исказивања радњи и ситуација, трећи неререференцијалном. Прва два типа се сврставају у ограничена или избројива, трећи – у неограничена или бесконачна мноштва¹². Рјеђе се у стручној литератури помиње тип мноштва који би најприкладније било звати *збирна* или *избројива вишекратносћ*, а који би могао са *ићераћивним ћићом* да образује подсистем под заједничким називом *вишекратносћ*¹³. Заједничко овим типовима је подразумевивање да се свака понављана радња или ситуација дешава у одјелитом интервалу; међутим, једино мноштво типа итеративности исказује то понављивање неререференцијално. Због њихове међусобне сличности овдје и скрећемо пажњу на ова два начина исказивања мноштва

⁸ Ивић 1983, 37.

⁹ Храковски 1986. Овај аутор даје чак предност термину *мношћиво ситуација* над термином *мношћиво радњи*. Међутим, због природе предиката којим се у раду бавим – да исказује и радње и стања, ја не сводим ова два термина на тај којему се даје предност у цитираном раду – на стр. 151.

¹⁰ Храковски 1986 и шире: Храковски 1989.

¹¹ Храковски 1986.

¹² Храковски 1986.

¹³ Књазев 1989. О мноштву радњи/ситуација типа збирна вишекратност у српском језику в. нешто више у раду Танасић 1997, који се налази у овој књизи.

радњи и ситуација, јер се понекад неоправдано не прави разлика међу њима¹⁴. Са становишта теме овога рада та разлика је управо битна због тога што се, како је већ истакнуто, нереференцијалне прошле радње и ситуације по правилу исказују само имперфективним глаголима, док се избројива вишекратност исказује и перфективним и имперфективним претериталним облицима. Нпр. *Често смо се састајали крај Мораве – Неколико људи поштројавали су се за љокрећ; Их колико ме само људи шрла из сна љарева вика* (Б. Ђопић).

Случај вишекратности какав илуструју посљедња два међу овде наведеним примјерима није релевантан за семантичко-синтаксичку интерпретацију пасивних облика предиката.

Опозиција референцијалност/нереференцијалност глаголске радње игра значајну улогу у погледу могућности употребе појединих временских глаголских облика. Тако се на плану прошлости референцијалне радње исказују облицима перфекта и плусквамперфекта како имперфективних, тако и перфективних глагола, док се нереференцијалне радње исказују само имперфективном видском верзијом тих облика¹⁵. Оваква видска ограниченост важи и за исказивање прошлости облицима код којих је умјесто радног глаголског придјева употребијен трпни придјев, под условом да је он сачувао глаголску семантику¹⁶.

Као што је познато, да би се употребом трпног придјева у предикату успоставила пасивна дијатеза реченице, потребно је да тај пасивни облик не добије придјевску већ глаголску семантичку интерпретацију. Уколико добије придјевску, он аутоматски функционише као именски дио реченичног предиката.

Код оваквих именских предиката са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола долази до колизије између видске вриједности глагола од ког је изведен трпни придјев и видске вриједности самога предиката – он, наиме,

¹⁴ В. у раду ТАНАСИЋ 1997: 103.

¹⁵ ИВИЋ 1983а – за облик перфекта; иста је ситуација и кад је посредни плусквамперфекат.

¹⁶ ТАНАСИЋ 1986.

означава именовано стање ствари у трајању¹⁷. Неперфективно видски семантизован предикат може да исказује и референцијалне и неререференцијалне ситуације. То важи за све предикате, па и такве у чијем је саставу трпни придјев изведен од перфективних глагола а употријебљен у придјевском значењу.

Осврнућемо се, у вези с тим, поближе на сљедеће примјере.

[1]

1. Дућан је само *йонедельком* заїворен.
2. Теразије су *недельом* заїворене за аутомобиле.
3. Кад су кола *йрешоварена* и кад *се иге* узбрдо, најбоље је ићи старим путем (К. Милошевић 1973).
4. Док је брод *усигрен*, путници *усїију* да разгледају град (К. Милошевић 1973).

У свим наведеним примјерима постоје чврсти показатељи да је предикатом са трпним придјевом исказана неререференцијална ситуација. У прва два примјера то је инструментал са именицама дана, што је увијек сигнал неререференцијалности радње или ситуације исказане предикатом¹⁸. И у друга два примјера постоје елементи на основу којих се може утврдити да се предикатима са трпним придјевима исказују неререференцијалне ситуације. Када се у временској реченици с везником *кад* у једној клаузи нађе облик презента у служби идентификовања околности под којима важи оно што потом у датом тексту слиједи као препорука, сасвим је јасно да ту може бити ријечи само о неререференцијално конципованој радњи односно ситуацији¹⁹. Слично стоје ствари и са четвртим примјером: кад је у једној клаузи са везником *док* презентом исказана неререференцијална садашњост, мора и у другој клаузи бити предикатом исказана неререференцијална садашњост.²⁰

¹⁷ Милошевић 1973, 429.

¹⁸ Ивић 1983а; Ивић 1988.

¹⁹ Танасић 1996, 92–97.

²⁰ Танасић 1996: 100–102.

Иста ситуација је и кад се трпни придјев нађе са помоћним глаголом какав се употребљава у облику плусквамперфекта – са перфектом или имперфектом помоћног глагола *биш/је-сам*. Када се у реченици нађу чланови који недвосмислено указују на неререференцијалност ситуације која се исказује оваквом формом предиката, то је сигнал да је трпни придјев употребијен у значењу правога придјева. Тако је у следећим примјерима:

[2]

1. Дућан је само *њнедељком* био зашворен.
2. Само *о њразницима* он је био лењо обучен.
3. *Чесњо* су се црквени и народни језик мешали у истом тексту. У владарским повељама били су *њо њравиљу* засњуљени и један и други (П. Ивић).
4. Кад *би* људи *усњели да сњићну* до капије, она је била закључана.

У прва три примјера у оквиру предикатске синтагме налазе се такви чланови реченице (адвербијалне ознаке) који упућују на неререференцијалност. У четвртном примјеру чињеница да је у временској клаузи присутан потенцијал већ по себи довољно обавјештава о томе да је предикату у управној клаузи ускраћена референцијалност.

Пошто се на плану прошлости претериталним облицима неререференцијалне ситуације не исказују глаголима свршеног вида, то је јасно да показатељи неререференцијалности ситуације исказане предикатом са трпним придјевом изведеним од перфективних глагола истовремено свједоче о томе да такви трпни придјеви имају вриједност обичног придјева.

Како имперфективни глаголи у српском језику исказују и референцијалне и неререференцијалне прошле радње односно ситуације, то податак о томе да је предикатом са трпним придјевом изведеним од имперфективних глагола исказана неререференцијална радња односно ситуација не говори ништа о семантичкој вриједности трпнога придјева, па самим тим не можемо знати да ли је у реченици остварена пасивна дијатеза.

Извори

- П. Ивић – Павле Ивић, *Целокућна дела V. Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Б. Ђопић – Бранко Ђопић, *Доживљаји Николешине Бурсаћа. Не шћуј бронзана сѣражо*, Просвета и др., Београд–Сарајево, 1983.

ГЛАГОЛИ ИЗМЕЂУ РЕЧЕНИЦЕ И РЈЕЧНИКА

Ријеч представља предмет пажње лингвиста који изучавају различите језичке нивое. Тако је она на један начин предмет пажње морфологије, на други начин предмет је пажње лексикологије и лексикографије, на особен начин је предмет изучавања у синтакси. Јер, ријеч се у синтакси узима као најмања јединица којом се она бави. Да би се ријеч лексема укључила у реченицу, она се мора за то формално уподобити. Ријеч граматички оформљена да може вршити неку синтаксичку функцију у реченици назива се синтаксема. Значи, једна те иста ријеч се формално мијења у различитим употребама у реченици. Ако се именицом у реченици исказује ситаксички субјекат, она мора бити у номинативу. Ако се пак она употријеби за функцију прилошке одредбе мјеста, употријебиће се у неком зависном падежу, сама или у конструкцији са неким предлогом. Када се глаголу у реченици намјењује функција предиката, он мора имати лични наставак. Зависно од комуникативног циља, он ће се употријебити у одговарајућем глаголском облику (личном) – презенту, перфекту, имперфекту итд.

Задатак рјечника није да уз поједине ријечи даје њихове карактеристике које су предмет морфологије и синтаксе: рјечници дају значења ријечи. Та значења се потврђују одговарајућим примјерима гдје су ријечи употријебљене са циљем илустровања оних значења која се датој ријечи приписују. Зато је сасвим разумљиво што се у *Уџивствима* за израду највећег српског рјечника – Речника САНУ – указује на ту чињеницу. На примјер, у вези са обрадом глагола каже се: „При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазни или

непрелазни – цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види и из примера. – Али се морају давати они синтаксички моменти који су битни за семантику речи, а то значи за лексикографију“ (чл. 300 *Уџбештва*).

И, заиста, има таквих синтаксичких питања која иду уз глагол а која се не могу занемарити у лексикографској обради ове врсте ријечи. Једно од таквих питања јесте исказивање пасивне дијатезе у српском језику. Проблем дијатезе – једно од најсложенијих питања српске и словенске синтаксе – шири је од морфологије и синтаксе глагола јер се дијатеза остварује на нивоу реченице. Међутим, овај проблем се одражава и на лексикографску обраду глагола, па и придјева. У овоме раду указаћу на неке проблеме који се јављају при лексикографској обради глагола у вези са исказивањем пасивне дијатезе у српском језику. За илустрацију тих проблема користићу се лексикографском праксом Речника САНУ и, мање, Речника Матице српске.

Исказивање пасивне дијатезе у српском језику и начин њене идентификације у реченици представља комплексно синтаксично-семантичко питање. У српском језику, наиме, пасивна дијатеза се исказује дјвјема конструкцијама: 1) помоћни глагол (најчешће) *бити/јесам* + трпни придјев (прелазног) глагола, 2) рефлексивна конструкција. Обје ове конструкције су хомонимичне, то значи да се њима не исказује увијек кад се оне образују пасивна дијатеза. Хомонимичност прве произилази из семантичког потенцијала трпног придјева који улази у састав предиката. Познато је да трпни придјев у свом семантичком потенцијалу има двије значењске компоненте: глаголску и придјевску.¹ Кад се у датој конструкцији елиминише придјевска компонента, трпни придјев има глаголско значење и тада се реченицом исказује пасивна дијатеза. Кад се пак елиминише глаголска компонента, тада се реченицом не исказује пасивна дијатеза, него је посриједи реченица

¹ На то се указује у радовима Ђорђевић 1931; Стевановић 1956 и касније: Милошевић 1972; 1973; Танасић 1982.

се именским предикатом гдје је у лексичком дијелу предиката трпни придјев са значењем правога придјева. У језичкој пракси најчешће се и дешава тако да се у оваквим реченицама реализује једно или друго значење из семантичког потенцијала трпног придјева. Ријетки су случајеви кад се ни у ширем контексту не може утврдити да ли је ријеч о једном или другом значењу предиката са трпним придјевом.

И други начин исказивања пасивне дијатезе прати хомонимичност реченичне конструкције којом се она исказује. Рефлективна конструкција којом се исказује пасивна дијатеза идентична је оној у којој је у позицији реченичног предиката неки од повратних глагола у најширем значењу овог појма. Рефлективна реченица којом се исказује пасивна дијатеза има прелазни глагол у активној форми личног глаголског облика у позицији предиката. Уз то, у њој се јавља елеменат СЕ као знак пасивности, а који није глаголско *се* уз повратне глаголе. Овдје треба подсјетити на чињеницу да у српском језику према прелазном глаголу (који, као што се зна, једини и може да се нађе у служби исказивања пасивне дијатезе) често стоји неки повратни глагол – уп.: *куйаџи* – *куйаџи се*, *замислиџи* – *замислиџи се*, *водиџи* – *водиџи се*.

Утврђивање значења трпног придјева у реченичној конструкцији са предикатом образованим по моделу помоћни глагол *биџи/јесам* + трпни придјев врши се посредно, а оно се своди на то да се утврди *вршење радње* у времену о коме се реферише датом конструкцијом.² Ако нема вршења радње, трпни придјев нема глаголску вриједност, па нема ни пасивне дијатезе. Значење конструкције презент глагола *биџи/јесам*

² Милошевић 1972: 64–66. У овоме раду Ксенија Милошевић је дала дефиницију пасивне дијатезе у духу приступа дијатези који су изнијели почетком седамдесетих година научници из Лењинграда (Петрограда). Лењинградска група лингвиста је тих година уз дефиницију пасива дала опис пасивне дијатезе међу другим дијатезама у низу словенских и несловенских језика. Сви елементи учења о дијатези и данас су актуелни – в. ХРАКОВСКИ 2000. Иначе, у србистици је учење лењинградске групе о дијатези, па и пасивној, прихваћено у Сарајеву, у другим центрима мање је узимано у обзир.

+ трпни придјев може се утврдити на основу њене временске вриједности. Кад у овој конструкцији трпни придјев задржи глаголску компоненту, а елиминише придјевску, онда она има временску вриједност перфекта. Ако пак трпни придјев елиминише глаголску, а задржи придјевску компоненту, онда предикат има временску вриједност презента³, као што је и кад је у предикату прави придјев. Тако у сљедећим примјерима облик предиката исказује прошлост.

[1]

1. Генерал Серм, међутим, тврди да су герилци.. у току недавне заједничке офанзиве ... *разбијени* у мале групе (Пб, 11. 12. 77, 7).
2. Све четири хелије *су сјојене* у једну која је имала три хелијска одјељења (0, 11. 12. 77,10).
3. Досада *је колонизиован* један мали број земљорадника у Војводини (Р. САНУ 10, 16: под *колонизовајти*).
4. Није требало много проницљивости да се схвате намере овога висококог младића који *је из Париза бачен* у Травник и пред лепу госпођу фон Митерер (Андрић, 262).

У првоме примјеру временска одредба у *шоку недавне офанзиве* јасно указује на то да се предикатом не исказује садашње стање, већ да је у питању прошлост, из чега произилази да је трпни придјев употријебљен глаголски. У другом примјеру такву функцију обавјештавања обавља зависна клауза, а у трећем примјеру исту функцију има временска одредба *досада*. У четвртм примјеру већ сами глаголи *бацити* и *осиавити* својом семантиком нису погодни за придјевску употребу трпног придјева у предикату, а у конкретном случају оваквој интерпретацији трпног придјева помаже и присуство мјесних одредби *из Париза* и у *Травник*, које сугеришу динамичност.⁴ На плану будућности нема могућности

³ Милошевић 1973.

⁴ На значај компоненте динамичности у пасивној дијатези скренула је пажњу Ксенија Милошевић у дефиницији пасива у раду Милошевић 1972. Слична провјера се може вршити и када је посриједи трпни придјев с

да се проводе слични тестови за идентификацију предиката са трпним пријевом.

У примјерима који слиједе елиминисана је глаголска компонента из семантичког потенцијала трпног придјева будући да у оба случаја предикат има исту временску вриједност – без обзира на то коју семантичку компоненту има трпни придјев.

[2]

1. То је један дуготрајан процес који није једноставан – чак је понекад *ипрошкан* противречностима (Б, 31. 12. 7, 5).
2. Кад вам их казује професор на часовима историје или филозофије, ви *сте изненађени* (НИН, 25. 12. 77, 12).
3. Соба је пространа и *окречена*.

У првом примјеру временска припадност предиката са трпним придјевом утврђује се на основу временске корелације овога предиката са предикатом претходне клаузе, у којој предикат има временску вриједност садашњости. И унутар саме клаузе са трпним придјевом у саставу предиката постоји релативно сигуран показатељ да није ријеч о перфекту пасива: прилог понекад овдје указује на понављање неограниченог карактера⁵. У другом примјеру опет се на основу *временске корелације* предиката једне и друге клаузе утврђује да је по-сриједи садашњост, а то значи да трпни придјев није употријебљен глаголски. У трећем примјеру трпни придјев се налази у корелацији са правим придјевом у истом предикату; у таквим случајевима и трпни придјев има вриједност правог придјева.

Постоје и неки други фактори који утичу на устројавање значења трпног придјева у предикату, а то су: лексичкосе-

помоћним глаголом *бити/јесам* у плусквамперфекту. Овдје, међутим, треба имати у виду врло сложену проблематику српског плусквамперфекта, посебно кад је у питању његова пасивна форма.

⁵ У српском језику перфективни перфекат по правилу не исказује прошле понављане радње (в. ИВИЋ 1983а).

мантичка класа глагола, вид глагола од кога је изведен трпни придјев и др.⁶

Кад су посриједи лексичкосемантичке класе глагола, већ је напоменуто да пасивну дијатезу могу градити само прелазни глаголи. Тако трпни придјевии од других глагола, то је добро познато и више пута истицано⁷, представљају праве придјеве. Исто вриједи и за трпне придјеве који су изгубили везу са глаголом од кога су настали. О овоме ће бити ријечи нешто касније.

Када се ради о пасивној дијатези у оквиру рефлексивне конструкције, проблем се састоји у томе да се утврди је ли у предикату неки од рефлексивних глагола или је прелазни глагол, а елеменат СЕ је реченични дио који говори о пасивности реченице. Потребно је да се утврди да ли се именицом у позицији реченичног субјекта исказује појам који је истовремено и пацијенс и агенс, ако ситуација подразумијева постојање агенса, или је означен пацијенс, а агенс је изван тога појма. У првом случају ради се о неком типу рефлексивне дијатезе, у другом случају ријеч је о пасивној дијатези.

Пред лексикографима не стоји обавеза да уз глаголе показују како се њима исказује пасивна дијатеза, уколико је ријеч о прелазним глаголима. Ипак, међу примјерима уз поједине глаголе није мали број конструкција у којим се тај тип дијатезе исказује. Међутим, хомонимичност синтаксичких средстава којим се исказује пасивна дијатеза одражава се и на лекскографску обраду глагола, било да се ради о конструкцијама са трпним придјевом, било да је ријеч о рефлексивној конструкцији.

Кад је ријеч о конструкцији са трпним придјевом уз помоћни глагол, и са становишта лексикографске обраде глагола релевантно је питање кад је овом конструкцијом исказана пасивна дијатеза, то јест када трпни придјев има глаголску вриједност. Логично је да се за илустрацију неког значења

⁶ У овоме више у радовима К. Милошевић из биљешки 2 и 3 и Милошевић 1974.

⁷ Види Ђорђевић 1931; Стевановић 1956; Милошевић 1972; 1973.

глагола наводе првенствено такви примјери гдје трпни придјев има глаголску вриједност. Уопште, поставља се питање кад се трпни придјев може навести за илустрацију глаголског значења. С друге стране, пред обрађивачима глаголске лексике стоји питање кад се може сматрати да је трпни придјев прерастао у прави придјев. Тада он не долази у обзир за илустрацију глаголских значења, али би тада он морао добити у рјечнику одредницу. У (интерним) *Уџуџсџвима* за израду Речника САНУ (чл. 302) каже се да се трпни придјев обрађују као засебне одреднице само у случају кад прерасту у прави придјев. Међутим, ту се не говори ништа подробније о томе кад је трпни придјев постао прави придјев, ни како се то утврђује. Ни касније није ово питање подробније елаборирано. Међутим, у Речнику САНУ, као и у Речнику МС, такви придјев се појављују међу рјечничким одредницама.

Кад су посриједи рефлексивне конструкције, проблем се састоји у томе што се у њима исказује пасивна или рефлексивна дијатеза. У првом случају у предикату је прелазни глагол, у другом – повратни глагол у најширем значењу појма. Ради се о оним (помињаним) случајевима када у српском језику према прелазном глаголу стоји повратни. У Речнику САНУ ови глаголи се обрађују у истој одредници, али у двије посебне цјелине. Прелазни глаголи, заједно са непрелазним, обрађују се у првом дијелу рјечничког чланка, означеном римским бројем I. Повратни глаголи обрађују се у другом дијелу рјечничког чланка, означеног: II. ~ се. Нпр. **волеги/вољети I. а.** ... Ја сам се умео наћи са сељацима, и они су мени волели... II. ~ се... Ова наша деца *воле се* (Р. САНУ, књ. 2). Дакле, од правилне идентификације типа дијатезе у рефлексивној конструкцији зависи успјешна обрада оваквих глагола. Кад би се у другом примјеру видјела пасивна дијатеза (= *неко груџи* воли нашу децу), онда би она ишла у први одјељак. Неуважавање чињенице да се у истој реченичној конструкцији исказују двије различите дијатезе може у пракси довести до озбиљних неспоразума. Уз то, није важно само водити рачуна о томе који је глагол посриједи између оваквих глаголских парова. Неспоразуми се могу јавити и у случајевима кад према рефлексивном глаголу не стоји прелазни глагол.

Да није увијек лако разграничити у реченици да ли се ради о пасивној дијатези са СЕ као знаком пасивности или то СЕ припада глаголу, показују и сљедећи примјери. У Речнику САНУ глагол *видѣти* под П. ~ се 6. наводи се да глагол (видети се) има значење *йоказиваѣти се, указиваѣти се, биѣти видљив*. Такво значење се поткрепљује примјерима: У могъ вранца деветъ поковаца и опетъ му се ребра виде (Н. Заг; ЛМС 80,108); Са врха Ловћена види се, кажу италијанска обала (Ред). Ако би се ови примјери овако протумачили, поставља се питање може ли се уопште исказати у српском језику са овим глаголом пасивна дијатеза кад је радња референцијално конципована, будући да се она на плану садашњости исказује само рефлексивном конструкцијом. Наведени примјери не потврђују увјерљиво значење које се глаголу приписује (са Ловћена видимо обалу = Са Ловћена се види обала). Мислим да овај глагол и нема значење које му је под овом тачком приписано. Дакле, ови примјери би ишли у први дио одреднице. Тако је и са глаголом *назираѣти се*, коме се као прво значење приписује: *йосѣјаѣти делимично видљив, делимично и нејасно се видеѣти, указиваѣти се, йоказиваѣти се*. То се значење илуструје са четири примјера: Простор обасјава лојаница, а разноврсна роба како му драго разбацана, једва се *назире* (Ћип. 2, 43); Кроз прозор вагона *назиру* се поља покривена снијегом (Чол. 1, 18) – и још два примјера. И ови примјери се могу прије протумачити тако да је у њима реченицом исказана пасивна дијатеза. То потврђује и сљедећи примјер: То је свећа која стално гори над гробом овога паше; њен слаби пламен *назире се са йрозора* Конзулата (Андрић, 129). Прилошка одредба мјеста овдје недвосмислено упућује на овакво тумачење реченице. На исти начин је протумачен и глагол *назреваѣти се*. Глагол *назреѣти се* није тако тумачен. Глаголи *наслуѣиѣти* и *наслућиваѣти* немају форму са елементом *се*. Будући да се у рефлексивним конструкцијама никад не исказује експлицитно агенс, тешко је у сваком случају разграничити да ли је глагол прелазни, кад му је мјесто у првом дијелу одреднице, или се ради о глаголу коме припада то *се*.

Овдје треба напоменути да нису сви прелазни глаголи подједнако склони да граде трпне придјеве с једним или другим

значањем. Трпни придјиви од неких семантичких класа глагола у саставу предиката чешће имају глаголску вриједност (нпр. од глагола говорења, кретања), док трпни придјиви образовани од глагола који припадају другим семантичким класама чешће у саставу предиката имају значење правих придјева (нпр. трансформативни глаголи). Такође, трпни придјиви од прелазних глагола који према себи имају повратне глаголе у језичкој пракси врло често имају придјевско значење и у саставу предиката, нарочито кад су у питању глаголи опажања, осјећања⁸. Кад год је то могуће, кад год обрађивач има могућност избора, пожељно би било да се за илустрацију глаголског значења одабирају примјери гдје је трпни придјев несумњиво глаголски употријебљен.

Прегледајући објављене томе Речника САНУ, уочио сам да има и таквих случајева гдје се за илустрацију глаголског значења даје језичка документација са трпним придјевима у функцији правог придјева уз именицу. Тако је у сљедећим примјерима:

[3]

1. У црном, незграпном и *капранисаном* чуну долази рибар (Р. САНУ 9, 345).
2. Радило се о изградњи и 382 куће за *колонизоване* аграрне интересанте (Р. САНУ 10, 16).
3. Од варива /се/ справљају тако зване *кондензоване* (веома јако укуване) чорбе (И., 115).
4. Швајцарска извози знатне количине *кондензованог* млека (И., 115).
5. Воће се у великим количинама продаје у прерађеном односно *кондензованом* стању (И.).
6. *Кондензовано...* млеко гради се тиме, што се из млека вода истера (И.).

Уз глагол *кондензовајти* значење под **I. 1.а.** илустровано је са пет примјера, и у свим примјерима је наведен трпни

⁸ В. ТАНАСИЋ 1982.

придјев са значењем правог придјева у атрибутој позицији испред именице. Овдје би се могло рећи да придјев „подсећа на своје глаголско поријекло“. Овакву лексикографску праксу треба избјежавати кад год је то могуће. Међутим, познато је да лексикографима понекад недостају примјери за потврду постојања неке ријечи или неког њеног значења, мада је ван спора то да се таква ријеч у српском језику јавља. Можда би било угодно да се потврда оваквих глагола врши комбинацијом трпних придјева са оваквом функцијом и реченица са датим глаголом које би сам обрађивач саставио. Познато је, такође из наше лексикографске праксе, да се читалац понекад упућује на глаголску именицу тамо гдје нема адекватних примјера за глагол. Пошто се велики рјечници праве обично једном у културној историји нације, боље је проблем рјешавати и на овакав начин него остављати рјечник без неких ријечи или без неких компоненти њихова значења зато што се није нашао одговарајући примјер.

Када се говори о избору трпних придјева који ће добити засебну одредницу у рјечнику, најтежи је задатак утврђивање границе између оних који се могу сматрати правим придјевима и оних који то нису. Навешћу неколико примјера у којим је трпни придјев од прелазних глагола у саставу предиката.

[4]

1. Ту седи већ сатима генерални конзул фон Митерер, поред стола који је *йрейриан* шематизмима и приручним књигама (Андрић, 142).
2. Пуковник је имао изричне инструкције да умирује турске власти како те припреме ни у ком случају не могу бити *намењене* за један рат са Турском (Андрић, 263).
3. Знао /је/ да његова влада врши бојне припреме, рачунајући на једну нову коалицију против Наполеона и да те припреме, уколико не може да их прикрије, приказује као да су тобоже *ућерене* против Турске (Андрић, 263).

У овим примјерима трпни придјев у саставу предиката има придјевско значење. Такво значење он има без значајније

помоћи неких средстава унутар реченице, па и без такве подршке ванреченичког контакта. Још чешће се оваква вриједност трпног придјева у овој позицији остварује када се он налази у синтагматском односу са неком именском ријечју, на што је указивано у нашој новијој литератури о проблемима пасива⁹. Такође, ови трпни придјевии често се јављају са својством правих придјева у атрибутокој функцији уз именице. Међутим, у Р. САНУ они немају своје посебне одреднице – овдје наведени придјев *намењен*, као и други оваког типа. Ако се за овдје наведене трпне придјеве уопште може говорити да нису постали прави придјевии, онда се мора признати да је веома танка граница која их дијели од правих придјева. Међутим, може се овакав поступак лексикографа разумјети и правдати рационалним приступом рјечнику. Многи трпни придјевии могу самостално или уз незнатну подршку контекста вршити придјевску функцију. Њихово уношење би повећавало обим овога великог рјечника. С друге стране, у оваквим случајевима значење придјева је потпуно у вези са значењем глагола. Онда кад дође до помјерања значења трпни придјев би морао добити одредницу; такву праксу имамо у Р. САНУ.

Још чешће се у саставу предиката и у другим позицијама јављају трпни придјевии од рефлексивних глагола. Навешћу овдје нешто више таквих примјера гдје трпни придјевии несумњиво имају придјевску функцију.

[5]

1. Друго, *заљубљен* сам у једну девојку, али не смем да јој кажем (ИП, 28. 1. 75, 57).
2. Мајка је *забринуша* и утучена (Милошевић 1973, 426).
3. Био је *замишљен*, а боре око уста му још дубље (Исто).
4. Обојица су били *најнући* над столом (Исто).
5. Необично црвено лице.. било је *ошворено* и *насмејано* (Андрић, 34).

⁹ Милошевић 1973; Танасић 1982.

6. Давил је био *зїрануї* и нем од чуда (Андрић, 50).
7. Лудак је, *искривљена* лица, гледао час своју болну руку час младог странца (Андрић, 75).
8. Био је *збуњен*, али горд што овако неочекивано... мора да узме на себе свој део дужности (Андрић, 89).
9. Наравно да су и један и други оштро истакли да је супарник *їоїишиїен* због необично тешких околности (Андрић, 99).
10. Осећао се *усамљен*, са гнушањем се сећао своје жене (Андрић, 119).
11. То су били гробови... деда и оца овога старца који је још стајао, *накосїрешен*, поред ограде (Андрић, 129).
12. Тако је и он седео скрштених руку над својим рукописом, *занесен* сада у „нестварна“ размишљања (Андрић, 141).
13. *Наборана* кошуља коју под вратом саставља сребрна игла (Андрић, 196).
14. Ту је било једно рачвасто, дебело и старо крушково дрво... При дну *сасушено*, оно је још листало (Андрић, 197).
15. Али госпођа фон Митерер је већ била сита цркава и *разочарана* народом и братрима (Андрић, 192).
16. Тако седи у својој радњи, зими и лети, увек исти, једнако одевен и једнако *расїоложен* (Андрић, 229).
17. Ана Марија је била *зайрейашћена* (Андрић, 337).
18. Сви знају, бар за овај мах, тачно шта хоће, само сам ја *збуњен* и устрашен пред сутрашњицом (Андрић, 362).
19. Тај болешљиви човек, *їовијен* у пасу, увек кисела и *искривљена* лица.. врло је ретко долазио у Конзулат (Андрић, 365).
20. Онако поверљиво *наїнуї*, јеромонах је говорио пријатељски и обазриво (Андрић, 366).
21. Сви су били *їреморени*, *изломљени* од тешка пута (Андрић, 385).

22. Како да једног дана не падне и овај обамрли, несрећни везир који већ годинама седи стално *најнуић* улево или удесно (Андрић, 401).
23. Он има велике *исјуичене* очи (Андрић, 450).
24. Није (се) збуњивао ни заустављао, него им је добацивао слободно и весело понеку реч... увек *насмејан*, свеж и *ужурбан* (Андрић, 199).

Овдје сам заједно наводио примјере са трпним придјевом у предикатској позицији и оне уз именицу у атрибутској служби. Несумњиво је да су сви ови трпни придјеви само по форми то, а стварно су прави придјеви. У њима и не треба тражити везу са трпним придјевима од прелазних глагола; сви су они постали од повратних глагола. Од повратних глагола се и не образује трпни придјев као глаголски облик. И у Речнику САНУ већина ових придјева је добила своју одредницу. Међу оним који припадају објављеним књигама такви су: *збринуић*, *зальубљен*, *занесен*, *збуњен*, *зјрануић*, *зайреиа-шћен*, *исјуичен*, *изломљен*, *наборан*, *насмејан*, *најнуић*, а нема: *искривљен*, *замишљен*, *накосјрешен*, мада је могућност за овај посљедњи сасвим искључена, кад се односи на жива бића, да нема уз себе СЕ. Као што видимо, овај рјечник нема придјев *замишљен* за разлику од Речника Матице српске. Сва три ова придјева имала су подједнако оправдање да се нађу у Речнику САНУ. Они се ни по чему не разликују од ових који су добили одредницу. Такође нема у рјечнику ни одредница *исјревијан*, *зачућен*, *нанесен*, *накривљен*, *насмешен*, *зјаћен* итд. Ово говори да још није у лексикографској пракси искристалисано правило за одабирање одредница за овакве придјеве (да сад кажем: придјеве који су образовани по моделу трпног придјева). У прилог овоме тврђењу иде и чињеница да се придјев *зјрануић* објашњава са: *мноћо изненаћен* (има у Речнику), *зачућен*. А, видимо, *зачућен* није наведен у истом Речнику. Придјев *замишљен* није наведен, а именица *замишљеник* се објашњава са *онај кој је замишљен*, *сањар*; нема *зачућен*, а преко њега се објашњава *зачућеност*. Нема, видимо, *замишљен*, а преко њега се објашњава и *замишљеност*: стање и особина онога који је замишљен; нема *нанесен*, а

преко њега се објашњава *нагнесеноси*: *стиање оноћа који је нагнесен, оноћа штиа је нагнесено над неким, нечим*; нема *насмешен*, а преко њега се објашњава *насмешеноси*.

Прави су придјиви и они по форми трпни придјиви који одређују неке појаве у природи, које су такве настале, које нико није, дакле, таквим начинио сем природе саме¹⁰ (што ће рећи да се у њиховом настајању никако не може видјети појам са значењем агенса). Навешћу још неке примјере за такве придјиве.

[6]

1. Жалио сам му се како је стрм и *излокан* пут од Травника до Доца (Андрић, 77).
2. Варош је остала као после морије, глува и уплашена, улице *излокане*, куће рабатне (Андрић, 401).
3. Он /је/ изговарао са осмејком своје „илирске“ речи у којима је слово „р“ било мукло и *развучено* (Андрић, 196).
4. Сада је, међутим, све било *удаљено* и потпуно неразумљиво (Андрић, 380).
5. То није реч, мукло и хладно име *забачене* варошице (Андрић, 141).
6. Настојао /је/ да стално мисли на онај кратки сусрет на *забаченој* баштанској стази (Андрић, 198).

У оваквим случајевима не доводи се у питање придјивска вриједност ових лексема. Оне се углавном и налазе у рјечницима – тако се у Р. САНУ јавља посебна одредница *забачен*, а у Р. МС и *излокан*, *развучен*, *удаљен*.

Има доста случајева када се трпни придјив осамостали и постане прави придјив исказујући неко својство, особину и сл. који се не вежу директно за глагол. Често се у таквим случајевима значење и нешто помјери у односу на оно шта се глаголом исказује. Навешћу неколико таквих примјера.

¹⁰ О овим (трпним) придјивима овако мишљење су ми у разговору изнијели и наши врсни лексикографи мр Милица Вујанић и др Милица Радовић-Тешкић, сарадници Института за српски језик САНУ.

[7]

1. Викала је да француски конзул има право што се дружи са чифутима који су боље *васиџани* од оних турских католика (Андрић 192).
2. Мустафа-паша је био најстарији син Сулејман-паше Скопљака, размажен и *уџушџен* господичић... ни у чему налик на свог оца (Андрић, 388).
3. Али ви бисте, као једини *школовани* људи у овој земљи, морали да припремите свој народ на то (Андрић, 234).
4. Двије ствари ни *најученија* улема не зна (Андрић, 234).
5. Давил се решио да носи дете чак у Сињ где је био један добар и *чувен* француски војни лекар (Андрић, 224).
6. Али паша, који је знао да је сарајевски беговат био *чувен* по томе... одбио је грубо да прими то изасланство (Андрић, 408).
7. Месо је *ѱечено*.
8. Вариво је *кувано*.
9. Кућа није била *зидана*, па су Немци шишали кроз дувар (Ћосић, 268).

У оваквим случајевима такође се ради о правим придјевима јер су се трпни придјевии у своме придјевском значењу сасвим еманциповали од глагола. То се види посебно у посљедња три примјера, гдје су придјевии настали од имперфективних глагола и говоре о извјесним својствима појмова која се не могу директно повезати са оним што може саопштити трпни придјев од таквих глагола¹¹.

На крају се могу навести и они случајеви када се увијек од глагола формира придјев по моделу трпног придјева, тј. случајеви код којих се никад не може од глагола добити трпни придјев као глаголски облик. Ради се о придјевима образованим од непрелазних глагола. То је наша литература утврдила још од П. Ђорђића. Ево неколико таквих примјера.

¹¹ В. и Милошевић 1974.

[8]

1. Везир је био *решен* да не отеже са одласком (Андрић, 402).
2. И мислио је: Овај је *решен* вечерас да све страхоте и ругобе ове земље објасни (Андрић, 133).
3. И док је тако завршавао писмо, он је био *решен* да отпутује не праштајући се са фон Паулићем (Андрић, 458).
4. Отада је живео на свом делу имања, који није био мален, али рђаво *ујрављан* и запуштен. (Андрић, 131).

Са овим примјерима подударни су они кад је трпни придјев образован од повратних глагола, само што тамо често имамо посла са паралелизмом повратних и прелазних глагола, што може да упућује обрађивача на помисао да је ријеч о прелазном глаголу. Наравно, од непрелазних повратних глагола гради се прави придјев, од прелазних њима паралелних – трпни придјев. То управо и компликује проблем. И неки непрелазни глаголи према себи имају повратне; такав је случај са глаголом *решити*, који има према себи глагол *решити се* – в. Примјер 5 из групе 7: Давил *се решио*. Међутим, ово не мијења ништа будући да се и од једног и од другог глагола образује прави придјев. Има у српском језику и прелазни глагол *решити*, али се у датим примјерима не може претпоставити тај глагол.

У нашој литератури је познато да се од непрелазних глагола образују прави придјеви по моделу трпног придјева. Овдје је само јасније подвучено то да се прави придјеви на такав начин образују и од повратних глагола. Постоји, међутим, још један случај кад се од глагола системски образују прави придјеви и кад су посриједи прелазни глаголи. Има у српском језику таквих случајева кад се трпни придјев нађе у сложеници са таквим елементом који не може да са глаголом гради сложenu ријеч. У тим случајевима настала сложеница увијек је прави придјев. Навешћу неколико примјера за такав случај.

[9]

1. Професорка... је, у ствари, и пре доласка у *новоформирану* школу учествовала у осмишљавању њеног профила (Политика, 8. 5. 2004, Б-2).
2. *Првоошћужени*... изјавио је да је био сведок (Народне новине, 15. 7. 2004, 2).
3. Појавили су се и *новочечени* богаташи.
4. Руке немоћно спуштене, уста *ћолуоћворена* и очи на пола склопљене као у несаници (Андрић 196).
5. Примили су јуче у протоколарну посету *новонаименованој* генералног конзула (Политика; Р. САНУ 15, 752).

Као што се види и из наведених примјера, у оваквим случајевима се не доводи у питање припадност ријечи придјевској категорији. Такође, видљиво је да ни један од творбених елемената који у овим придјевима са трпним придјевом чине сложеницу не долази у обзир за грађење сложеног глагола. Наша лексикографска пракса овако и третира ове сложенице, о чему свједочи обрада ријечи на *ново-* : наведен је велики број овако грађених придјева.

Прави придјев може да буде и резултат потребе попуњавања празнине у рјечнику. Тако би било са придјевом *нагрећен*. У рјечнику САНУ овај придјев није наведен иако се глагол *нагредићи* илуструје са четири примјера у којим је присутан придјев *нагрећен* (не и глагол *нагредићи*, који се јавља, истина рјеђе, у српском језику) и једним примјером који потиче од Редакције. Дакле, придјев је присутан у језику и он се јавља као опозиција придјеву *ћогрећен*.

Када се размишља о утврђивању границе између трпних придјева и правих придјева од њих насталих, у неким случајевима би можда вриједило увести у игру и поређење придјева. Наиме, они трпни придјеви који се не дају поредити нису изгубили глаголску компоненту. Они трпни придјеви који су постали прави придјеви, не рачунајући овдје помињане сложене придјеве, кад су у кругу описних, дају се поредити. То се може видјети на примјерима из групе пет: *замишљен*: *замишљенији*; *забринут*: *забринутјији*; *збуњен*: *збуњенији*; *ћо-*

йишишѣн: йошишишѣнији; усамљѣн: усамљѣнији итд. Кад није прави придјев, таква могућност не постоји. Индикативно је да се у овоме могу разилазити трпни придјев кад је у придјевској функцији и од њега настао придјев са помјереним – фигуративним, рецимо, значењем – уп.: Прозор је *зайворен*: Петар је био *зайворенији* од својих другова. (Види и примјер 4 из групе [7]: *најученија* улема.) Ово вјероватно може у неким случајевима послужити као ефикасан тест у препознавању у правих придјева образованих по моделу трпног придјева.

Друго питање у оквиру овога рада односи се на хомонимичност рефлексивне конструкције: како се та хомонимичност одражава на лексикографску обраду глагола у Речнику САНУ.

У вези са лексикографском обрадом релевантан је проблем о коме се иначе говори кад је посриједи пасивна дијатеаза у рефлексивној конструкцији. Као што се зна, често се не може у таквим случајевима једноставно утврдити да ли је ријеч о пасивној или рефлексивној дијатеази. А већ је речено да прелазни глаголи, који образују пасивну дијатеазу – и у рефлексивној конструкцији, долазе у први дио рјечничког чланка, док повратни глаголи, који образују рефлексивну дијатеазу, долазе у други дио истог рјечничког чланка. Увидом у језичка факта долази се до закључка да је препознавање једне и друге дијатеази у оквиру ове реченичне конструкције сложен проблем¹². Пред обрађивачима стоји задатак да опрезно бирају примјере за илустрацију једнога и другог глагола. Рецимо, у грађи за Речник САНУ за глагол *описнући се* нашао сам и овај примјер: Тадашњи се патријарх трновски отисне по римском обичају с једне високе стене. Иако овај примјер наоко не изгледа необично, провјерио сам шири контекст и нашао да је ексцерптор погрешно скратио реченицу која у дјелу гласи: Извршивши то дело, он заповеди да се тадашњи патријарх трновски отисне по римском обичају с једне високе стене. – Овдје се већ види да није посриједи повратни глагол, већ да се ради о прелазном глаголу који овдје у рефлексивној реченичној конструкцији исказује пасивну дијатеазу. Њему је

¹² О томе се ништа више не говори у раду Милошевић 1972.

мјесто у првом дијелу рјечничког чланка. Сада се отклања и онај неспоразум који ме је и нагнао да погледам шири контекст: зашто би се *џрновски џаџријарх* (сам) отиснуо *по римском закону* са стијене? Наравно, ово је само један случај, гдје се проблем уочио због снажно присутног екстралингвистичког фактора.

Друго питање у вези са повратним глаголима везано је за илустрацију њиховог значења таквим примјерима гдје се од ових глагола јавља трпни придјев. Тако је у сљедећим примјерима:

[10]

1. Писац почиње радњу са самоуверењем, убеђено.. али завршава очигледно збуњен, пометен, *дезорјенџисан* (Р. САНУ 4, 158 – *дезорјенџисаџи се*).
2. Гледајући на њихова *накривљена* и намрштена лица осјећа, како се и његови образи трзају (Р. САНУ 14, 31 – *накривиџи се*).
3. Отишла је /Наница/ *накрцана* свакојаким записима (Исто, 37 – *накрцаџи се*).
4. Цео му стас беше неприродно *накривљен* у страну (Р. САНУ 14, 31 – *накривиџи се*).
5. Религија изгледа као неки стари замак... чији су зидови избушени... врата *накривљена* и прагови избијени (Исто).

Овдје је више пута поновљено оно што је одавно у нашој литератури утврђено да само од прелазних глагола настају трпни придјев, који имају глаголску компоненту. Од повратних глагола образују се *џрави џридјеви* по моделу трпног придјева. Кад год је могуће, њих треба избјегавати за илустрацију глаголског значења. Они се само из нужде могу толерисати, ништа више него глаголске именице. Овдје су могуће двије ситуације: или су у игри прелазни глаголи, а не повратни, или се повратни глаголи илуструју правим придјевима.

У закључку. Чињеница да се пасивна дијатеза у српском језику исказује помоћу хомонимичних конструкција има од-

раза и на лексикографску обраду глагола. У вези са трпним придјевом поставља се питање када он може служити за илустрацију глаголског значења. Није ништа спорно када он има глаголско значење. Међутим, кад је трпни придјев употребебљен са значењем правога придјева, када је из његовог семантичког потенцијала одстрањена глаголска компонента, пожељно би било да се он заобилази кад год је то могуће при избору примјера за илустрацију неког глаголског значења. Препознавање типа дијатезе у оквиру рефлексивне конструкције значајно је и кад се одабирају примјери за илустрацију значења повратних глагола. Повратни глаголи се не могу илустровати примјерима гдје се у оквиру рефлексивне реченичне конструкције исказује пасивна дијатеза. Такође, није упутно илустровати значење повратних глагола потезањем примјера са придјевом насталим од ових глагола по моделу трпног придјева будући да се од повратних глагола не образују трпни придјеви као глаголски облици.

Посебно је значајно питање када је трпни придјев постао прави придјев. У оквиру овога комплексног питања лакше је рјешење у случајевима када је трпни придјев од непрелазних и повратних глагола. Будући да се трпни придјев као глаголски облик твори само од прелазних глагола, од непрелазних и повратних глагола добија се увијек прави придјев творбом по моделу трпног придјева. Само је незгодно то што се према повратним глаголима у српском језику често јављају паралелни прелазни глаголи. Најтеже је успоставити границу између правога трпног придјева и правога придјева насталог од њега. Ту се мора сваки случај посебно посматрати.

Извори

Андрић: Иво Андрић, *Травничка хорника*, Београд, 1981.

Б: Борба, дневни лист, Београд.

ИП: *Илустрована јолићика*, недељни лист, Београд.

НИН: *НИН*, Недељне информативне новине, Београд.

О: *Ослобођење*, дневни лист, Сарајево.

Пб: *Побједа*, дневни лист, Подгорица.

Р. МС: *Речник срѣскохрвајској књижевној језика*, Нови Сад.

Р. САНУ: *Речник срѣскохрвајској књижевној и народној језика*, Београд.

Ћосић: *Добрица Ћосић, Далеко је сунце*, Просвета, Београд, 1963.

ЈЕДАН СЛУЧАЈ ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛСКЕ ЛЕКСЕМЕ И ТИПА РЕЧЕНИЦЕ

Одавно је познато да глаголска лексема одређује структуру реченице која се образује око ње. Другим ријечима, познато је да број синтаксичких позиција у реченици зависи од семантичког потенцијала глаголске лексеме, односно од глаголске валенције. Постоје глаголи који имају више или мање валенција. Основне валенције, па и синтаксичке позиције, јесу валенција за реченични субјекат, код прелазних глагола и за објекат. Понекад се у реченици не може са лакоћом утврдити значење глагола који се налази у позицији реченичног предиката. Тим се не могу до краја разоткрити ни синтаксичке позиције које он отвара, односно не могу се идентификовати сви актанти. Тако се онда не може одредити ни тип реченице. Тако у реченици *Дјеца се држе за руке* – не можемо без ширег контекста одредити ситуацију држања дјеце: да ли 1) неко држи дјецу за руке или се 2) дјеца међусобно држе за руке. У првом случају реченицом би се исказивала пасивна дијатеза, у другом пак случају радило би се о једноме типу рефлексивности, прецизније о узајамности. Није, дакле, јасно који актант је исказан именицом *дјеца*. Ако протумачимо реченицу на први начин, ради се о пацијенсу. Ако је протумачимо на други начин, онда се именицом у номинативу исказује такво мноштво гдје је сваки појединачни појам и агенс и пацијенс.

Постоје у српском језику бројни прелазни глаголи који према себи имају парњаке са елементом *се*, као показатељом неког типа рефлексивности. Такви су, примјера ради, глаголи: *бацити* – *бацити се*, *варати* – *варати се*, *вољети* – *вољети се*, *вући* – *вући се*, *држати* – *држати се*, *истишцајти* – *истишцајти*

се, *мићи* – *мићи се*, *навићи* – *навићи се*, *окуйати* – *окуйати се*, *ошети* – *ошети се*, *поправити* – *поправити се*, *распремити* – *распремити се*, *разбити* – *разбити се*, *скинути* – *скинути се*, итд. Реченице са таквим глаголима у предикату су хомонимичне, тј. могу исказивати различите врсте дијатезе. Тако се са наведеним прелазним глаголима у предикату може исказивати пасивна дијатеза додавањем елемента *се* у реченицу као знака пасивности. Обично се говори о исказивању пасивне дијатезе у рефлексивној реченичној конструкцији. Формално гледано, таква реченица је идентична реченици са одговарајућим рефлексивним глаголом у позицији предиката. Каткад се у оквиру саме реченице може наћи нека синтаксичка јединица која омогућује разрешење хомонимије. Има, како рекох, случајева кад се у реченици не налазе такви елементи, па се хомонимија разрешава тек у ширем контексту.¹ Ја ћу у овоме раду писаном у част академику Милки Ивић, нашем водећем синтаксичару, користећи се новијим достигнућима у славистичкој литератури о лексичким значењима, указати на неке могућности разрешавања те хомонимије, које се заснивају на утврђивању семантичке вриједности глагола у позицији предиката.

Наши рјечници наводе овакве повратне глаголе и одговарајућим примјерима потврђују њихово значење. Овдје ћу размотрити неке такве глаголе који припадају групи глагола осјећања чулима, који према себи имају прелазне глаголе. Показаћу којим примјерима су потврђена њихова значења. Циљ ми је да утврдим да ли се датим глаголом у тим примјерима исказује рефлексивна дијатеза, односно јесу ли добро разграничене рефлексивна и пасивна дијатеза (у рефлексивној реченичној конструкцији). А преко тога се добија одговор на питање да ли је у датом примјеру препознато значење глагола. Јер – значење глагола се утврђује на основу идентификације актаната које он својим значењем уводи.² На примјерима

¹ О овој појави опширније се говори у раду Милошевић 1972. Зато се овдје нећу детаљније бавити њоме.

² Падучева 2004.

из савременог српског језика указаћу на начине на које се идентификују неки спореднији актанти ситуације именоване тим глаголима, који онда упућују и на присуство и распоред главних актаната, од чега зависи идентификација реченице.

Наши рјечници не говоре обавезно о томе да ли је неки глагол прелазан или није, из чега би се добијала и информација да ли разликује активну и пасивну дијатезу. У научној литератури се говори о томе да неки глаголи нису подобни за исказивање пасивне дијатезе.

Један од глагола који илуструје српску ситуацију у вези са темом јесте и глагол *видјети се*: Р. САНУ подробно обрађује његова значења, између осталих наводи под **6. њоказивајти се, указивајти се, бијти видљив**. – У могъ вранца деветъ покровца, и опет му се ребра виде (народна загонетка). Са врха Ловћена види се, кажу(,) италијанска обала (редакцијски примјер). Слично се одређује ово значење глагола *видјети* и у другим рјечницима српског језика – Р. МС: **4. безл. Бијти видљиво, видно**. – Још се видјело кад смо кренули из шуме (Чолаковић). Р. МС 2007: **3. а. бијти видљив, указивајти се, њоказивајти се**. – Виде му се ребра колико је мршав. **б. безл. бијти видно, светило**. – Још се видело кад смо кренули кући.

Наведени примјери сами собом не издвајају јасно значење које им се приписује из могућих значења која се овим реченицама могу исказати. То посебно важи за прва значења која се наводе у Р. САНУ и Р. МС 2007: У могъ вранца деветъ покровца и опет му се ребра виде; Са врха Ловћена види се, кажу, италијанска обала; Виде му се ребра колико је мршав. Не може се, другим ријечима, утврдити да ли је посриједи прелазни или повратни глагол. Ако би се претпоставило да је ријеч о прелазним глаголима, онда би овим реченицама била исказана пасивна дијатеза, и примјери не би одговарали дефиницији глагола. За пасивну дијатезу, знамо, карактеристично је то да позицију реченичног субјекта заузима онај актант који је на семантичком плану пацијенс. Ако би у овим реченицама било тако, онда би се морао претпоставити посебан актант агенса. За пасивну дијатезу у српском језику, посебно кад се она исказује у рефлексивној конструкцији, карактери-

стично је да се агенс не исказује експлицитно.³ Другим ријечима, тај актант је иза кулиса:⁴ присутан је обавезно у вршењу предикације исказане глаголом, али се у реченици није исказао. Зато се он мора идентификовати на индиректан начин – на основу ширег контекста или на основу других чланова у самој реченици, чиме се потврђује и да је ријеч о пасивној дијатези. Како стоје ствари у том погледу у наведеним реченицама? Ни у једном примјеру није искључено присуство агенса за кулисом. У другом примјеру (Са врха Ловћена види се, кажу, италијанска обала) у реченици постоји актант мјесто: врх Ловћена. Тај актант уведен у реченицу на овај начин говори да у датој дијатези постоји и агенс: са тог и тог мјеста агенс види италијанску обалу. Другим ријечима, са врха Ловћена нечији поглед допире до италијанске обале. За друга два примјера не може се са сигурношћу потврдити нити негирати постојање агенса. Ничим се у тим реченицама не указује на постојање тог актанта за кулисом. Али то није и знак да он није присутан. За ове реченице би најприхватљивије било тврдити да су хомонимичне.⁵

Постојање актанта са значењем агенс подразумејева и неке инкорпориране актанте.⁶ Такав један актант је и око/очи. Он се по правилу у реченици експлицитно не исказује. Казаћемо: Видим у пољу једно дрво – не: Видим у пољу *очима* једно дрво. Међутим, у одређеним ситуацијама, а у складу с комуникативним циљем, може се у реченицу увести и тај актант. Могла би горња реченица имати и овакав вид: Са врха Ловћена види се, кажу, *јолим оком* италијанска обала. Тако би било и са неинкорпорираним актантом са значењем средство. И он иде уз актант са значењем агенс. Ако је у реченици исказана допуна са значењем средства, то је показатељ да је у

³ В. Милошевић 1972.

⁴ О појму актанта иза кулиса в. Падучева 2004.

⁵ Оне нису погодне за илустрацију значења глагола, али о томе овдје нећу говорити будући да сам се на том проблему задржао у раду ТАНАСИЋ 1996.

⁶ Падучева 2004: 210.

ситуацији исказаној глаголом присутан и агенс. У нашем случају то би опет значило да се ради о пасивној дијатези у реченици – уп. Са врха Ловћена види се, кажу, *йомоћу дурбина / без дурбина* италијанска обала.

Већ сам ову реченицу протумачио на следећи начин: Са врха Ловћена нечији поглед допире до италијанске обале. Падучева (2004, 232), позивајући се на Талмија, говори да се језичка концептуализација виђења заснива на метафори кретања. У семантици глагола *видјети*, као и код многих других глагола, садржана је компонента „фиктивног кретања“. Оно се код тога глагола креће од експеријента ка перцепту, код других глагола може бити обратно. То јест поглед се креће од агенса према објекту гледања, који је (објекат гледања) у ствари пацијенс на семантичком плану. Отуда у руском, као и у српском, имамо различите изразе засноване на појму фиктивног кретања погледа: бацити поглед, поглед је одлетио, побјегао, одлутао и сл.,⁷ па онда и: поглед се зауставио на нечему. Ово се може примијенити и на реченицу Са врха Ловећена види се, кажу, италијанска обала. Поглед се креће са врха Ловћена и допире до италијанске обале. Овдје, нам, дакле, актант мјесто свједочи о постојању агенса, а то је довољно за разрешење дилеме у вези с датом реченицом: ради се о пасивној реченици.

Све ово може се узети као аргументација да у датој реченици није ријеч о глаголу *видјети се*, већ о прелазном глаголу *видјети* зато што је у њој садржан један актант – исказан као прилошка одредба мјеста, преко кога се потврђују и сви овдје помињани актанти. Уз глагол *видјети се* прилошка одредба мјеста морала би се другачије исказати да би била у складу с његовим значењем. То значи да ова реченица није показатељ наведеног значења глагола *видјети се*; њено мјесто би било у првом дијелу рјечничке одреднице, гдје се објашњава значење глагола *видјети*. Друге реченице ту наведене немају у своме саставу ништа од актаната који би могли упутити на то о коме глаголу се ради: са *се* или без тога *се*.

⁷ Падучева 2004: 232.

Није свака прилошка одредба мјеста и непобитан доказ да је ријеч о једноме или другом глаголу, па онда није сигуран показатељ о коме типу реченице се ради. То се може закључити и на основу примјера који слиједи, без обзира на извјесна помјерања у њиховоме значењу у неким случајевима.

[1]

1. Зађосмо у маглу. Само *се* још подалеко **иза нас види** влажан, бљедуњав траг од мутне свјетлости по жутом, утабаном путу (Кочић, 61).
2. **За свијетлом, накићеном тканицом** *виде се* кључеви од дућана и два три стручка увела милодува (Кочић, 69).
3. Ено му *се* већ *види* кућа **кроз воћњак!** (Кочић, 71).
4. Само до пре десетак година овде није било ниједне летелице, јер је Путинов претходник наредио расклапање свих бомбардера. Данас, међутим, **на улазу у базу** *види се* транспарент који све њене становнике позива на поновно успостављање „славе руског оружја“ (НИН, 10. 7. 2008, 52).
5. **Из његовог досијеа** *види се* да је армија у последњих седам година добила само 90 застарелих тенкова...“ (Исто, 52).
6. Шта значи кад руски начелник Генералштаба ... говори о превентивном увођењу новог атомског оружја, или кад Москва, као што *се видело* **прошлог децембра**, отказује учешће у преговорима о конвенционалном наоружању у Европи и доводи у питање даље разговоре о ракетама средњег домета (Исто, 52)?
7. Тамноплава кабаница била је широко распочана на грудима, да *се виде* позлаћена дугмета (Андрић, 26).
8. *Види се* да Вида нешто слатко сања (Кочић, 69).
9. **Из ове таме** ниједном напору *се не види* краја (Андрић, 25).

10. Године пролазе, радови се шире и расту, али им се не види краја ни смисла (Андрић 1, 42).

У првом и другом примјеру постоји прилошка одредба за мјесто, али она није сигуран показатељ о каквом глаголу је ријеч: не упућује недвосмислено да се ту налази учесник ситуације агенс, како је то у случају са одредбом *са врха Ловћена*. У трећем примјеру могло би се можда говорити да је ријеч у питању прелазни глагол, па да је реченицом исказана пасивна дијатеза.

У четвртном примјеру у реченици је исказан актанта мјесто, односно прилошка одредба за мјесто. Није ова одредба једнозначна у погледу избора глагола – прелазни/рефлексивни. Ипак би се у датом примјеру могло говорити о прелазном глаголу са нешто више вјероватноће – На улазу у базу људи виде транспарент : На улазу у базу видљив је транспарент. У петом примјеру јасније се указује на то да се ради о прелазноме глаголу, па реченица није хомонимична – у њој је исказана пасивна дијатеза. У шестом примјеру у реченици је уз глагол уведен актанта вријеме, исказана је прилошка одредба времена. У овом примјеру је такође у питању глагол *видети*. Овдје је неутралисана транзитивност. Сад је у игру уведен и трећи тип реченица – обезличене, које се образују и са прелазним глаголима под условом да им се неутралише транзитивност.⁸ Тако је и у осмом примјеру. У деветом примјеру постоји и прилошка одредба мјеста. Међутим, у овом случају нема проблема са идентификацијом глагола, па и саме реченице: у питању је обезличена реченица, будући да је у њој исказан и ближи објекат на начин који недвосмислено указује на тип реченице, директно је именован пацијенс,⁹ али у падежу који искључује и могућност да се у реченици види повратни глагол и реченица са пасивном дијатезом. Овдје само у виду напомене истичем да се овакве реченице у српском језику не јављају често иако су једнозначне; можда и стога што их наше граматике и не наводе.

⁸ О томе се подробније говори у раду Танасић 2004.

⁹ О овоме се такође говори у раду из претходне напомене.

Слично се понашају и реченице са глаголским паром *назирајти* / *назирајти се*. У рјечнику САНУ као илустрација глагола *назирајти се* наводе се и прва два ниже наведена примјера:

[2]

1. Простор обасјава лојаница, а разноврсна роба како му драго разбацана, једва *се назире* (Ћипико).
2. **Кроз прозор** вагона *назиру се* поља покривена снијегом (Чолаковић).
3. То је свећа која стално гори над гробом овога паше; њен слаби сјај *назире се са прозора Конзулата* (Андрић, 129).

У првом примјеру тешко је са сигурношћу тврдити да је у питању прелазни глагол, па онда и реченица са исказаном пасивном дијатезом. Можда је нешто већа вјероватноћа да је у питању управо таква реченица. У другом и трећем примјеру може се говорити о прелазним глаголима. На то упућују прилошке одредбе за мјесто. Дакле, и овдје споредни актант игра пресудну улогу у препознавању типа реченице, у разрешавању реченичне хомонимије. Сада прилошка одредба за мјесто *кроз њрозор* убједљивије говори да је ријеч о прелазном глаголу. Актант *њрозор* овдје показује да у ситуацији исказаној предикатом учествује и агенс. И у трећем примјеру прилошка одредба за мјесто недвосмислено указује на постојање агенса, односно да је у питању реченица у којој је исказана пасивна дијатеза. Ова прилошка одредба мјеста још је убједљивија у том погледу.

На крају ћу навести и неколико примјера са глаголским паром *чујти* / *чујти се*.

[3]

1. Е, људи, да и то чујем док нијесам умро: шјен без сунца! – *чу се неко иза каце* (Кочић, 84).

2. Ко, болан? Зар ти, Симеуне?! – *чу се онај иза каце* (Кочић, 111).
3. Јуначино наша! – *чу се онај иза каце* (Кочић, 130).
4. Е, људи! – *чу се неко подалеко испред нас* у магли (Кочић, 63).
5. 'Бро јутро – *чу се иза мене* ситан, промукао глас (Кочић, 53).
6. Зрикавци тужно зричу, *до неба се чује*.
7. Само *од њега* се чула реч – Цвек. (Према: Само су од њега чули реч – цвек, Вуксановић, 439).

И у овом случају ситуација је слична претходним случајевима, са глаголима *видјети(се)* и *назирајти(се)*. Реченична хомонимија се отклања посредно. Код овог глагола, за разлику од глагола *видјети*, фиктивно кретање је у обрнутом правцу – креће се од перцепта (извора звука) ка експеријенту.¹⁰ У том смислу и прилошка одредба за мјесто може да помогне у тумачењу глаголског значења, а онда и у идентификацији реченица с њиме. У првом случају прилошка одредба за мјесто упућује на то да је ријеч о глаголу *чуши се*. У другом и трећем примјеру одредба *иза каце* може да се односи на замјеницу *онај*, па онда губи моћ коју има у првом примјеру. У четвртом примјеру није прилошка одредба такође сасвим сигуран показатељ о коме је глаголу ријеч, али цјелокупна ситуација упућује да се и овдје ради о повратном глаголу. Пети примјер показује како се прилошка одредба овдје јавља као сигурнији показатељ значења глагола, па на основу ње можемо да судимо и о врсти дијатезе у реченици. У функцији означавања мјеста употријебљена је замјеница *ја* у генитиву са предлогом *иза*. Тиме је искључена могућност да се у ситуацији исказаној предикатом појављује и агенс. Овдје се такође не може рећи да говорник није чуо онај глас иза себе, али ситуација се тако представља као да је агенс *искључио* своју улогу у вршењу те ситуације. Иначе, да се агенс није искључио,

¹⁰ Падучева 2004: 232.

односно уколико бисмо ситуацију схватили тако да се агенције искључио, реченица би имала остварену пасивну дијатезу. У сваком случају, прилошке одредбе за мјесто у првих пет примјера нису једнозначне у погледу идентификације глагола, оне остављају доста простора за немогућност сигурног тумачења глагола у тим реченицама. Примјери за једнозначне прилошке одредбе за мјесто јављају се у реченицама број шест и седам. У првом од њих прилошка одредба показује докле стиже (од извора) зрикање – до неба, а у другој реченици одредба показује извор из ког су чули ријеч. Дакле, и овај глаголски пар се понаша као и други који припадају истој категорији.

На примјерима три глаголска пара показано је како се у реченицама појављује хомонимија захваљујући томе што постоје многи глаголски парови који се у реченици на исти начин појављују. Процедура за разрешавање хомонимије је често компликована. Да би се утврдило о коме је глаголу из пара ријеч, потребно је проникнути у његово значење. Тада се разрешава и реченична хомонимија која потиче од постојања оваквих глаголских парова. Показује се да се хомонимија разоткрива често идентификацијом и спореднијих актаната које подразумева семантика датог глагола. На то се није обраћала пажња у довољној мјери при разматрању овога проблема. Наравно, нису у реченици увијек и присутни баш они актанти који би у датој прилици разријешили проблем хомонимичности. Зато се некад, у конкретним случајевима, проблем хомонимичности не може ни разријешити, што не мора значити да није порука пренесена – ако је нешто *видно*, онда га и *видимо* и обратно. Међутим, кад се у реченицама даје значење једног или другог глагола из оваквих парова, потребно је наводити оне примјере који недвосмислено потврђују значење из дефиниције, бирајући оне реченице које садрже неки/неке од актаната који омогућавају да се потврди значење глагола. Од значења глагола зависи које све актанте може имати реченица с таквим глаголом. Анализа је показала да се и преко спореднијих актаната може утврдити коме типу припада реченица с оваквим глаголима. Преко идентификације присутних спо-

реднијих актаната може се утврдити постојање или непостојање и распоред у реченици главних актаната. Тиме се утврђује о коме типу реченице се ради.

Извори

- Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981.
Вуксановић, Миро Вуксановић, *Семољ људи*, СКЗ, Београд.
Кочић – Петар Кочић, *Мрачајски њрошо*, Политика, Београд, 2005.
Р. МС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
Р. МС 2007 – *Речник српског језика*, редактор Мирослав Николић, Матица српска, Нови Сад.
Р. САНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ Београд.

ИНСТРУМЕНТАЛ ЗА ЖИВО У ПАСИВНИМ КОНСТРУКЦИЈАМА

Граматички прописи некога језика одражавају сазнања до којих је дошла наука о томе језику у вријеме настанка тих прописа. Пожељно је да се ти прописи повремено подвргавају критичком суду, а посебно ако на то упућује језичка стварност. Управо тако треба схватити прилог о пасивним конструкцијама са трпним придјевом у (досадашњем) српскохрватском стандардном језику што га је објавио Владимир П. Гутков, професор Филолошког факултета у Москви, познат нашој научној јавности по великом броју значајних радова о питањима српскога језика¹. У овоме раду његова пажња посвећена је форми инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом. В. Гутков полази од чињенице да је у сербокроатистици јединствено мишљење „да у пасивним конструкцијама (реченицама) са трпним глаголским придјевом и именицом (односно заменицом) која означава живо биће (или скуп бића), а којом се изражава вршилац радње, та именица (или заменица) долази у облику генитива уз предлог *ог*“². Ово поткрепљује упућивањем на одговарајуће мјесто у Маретићевој и Стевановићевој граматици, у студији Милке Ивић о инструменталу и у раду Браниславе Ром³. Затим наводи већи број примјера (тридесетак), готово искључиво из књижевноумјетничког стила, као доказ да се у таквим конструкцијама вршилац радње исказује и обликом инструментала.

Занимљиво је да је већина примјера које наводи Владимир Гутков управо из оних дјела која цитира и Михаило Стевано-

¹ ГУТКОВ 1990.

² ГУТКОВ 1990: 242.

³ МАРЕТИЋ 1963; СТЕВАНОВИЋ 1969; ИВИЋ 1954; РОМ 1974.

вић у својој великој граматици⁴. Он ове примјере, када говори о овој појави, не наводи. У ствари, М. Стевановић ту наводи један примјер из Вуковог оригиналног дјела, поред примјера из Његошевога дјела које – као и неки други истраживачи – тумачи руским утицајем, а овај Вуков примјер подробније не објашњава осим што каже да се ту инструменталом не исказује агенс. У његовом раду *Облик субјекта у пасивним реченицама*⁵ примјер на коме тумачи ову појаву нема извора. Сама чињеница да је В. Гутков пронашао овако велики број примјера на релативно малом корпусу савременога језика говори о значају његовог рада, јер према досадашњим нашим сазнањима ова појава као да не постоји у савременом српском стандардном језику.

Да би се питање које је покренуо В. Гутков у своме раду могло разматрати, потребно је да се да неколико напомена о пасиву и његовоме исказивању у нашем језику. Пасив, као глаголску дијатезу насупрот активної, карактерише следеће. 1) Позицију субјекта реченице заузима именица која на семантичком плану означава пацијенс. У активної реченици пацијенс се исказује именицом која заузима синтаксичку позицију ближег објекта. 2) Агенс не може да заузима позицију синтаксичког субјекта реченице. 3) Пасивна конструкција се карактерише компонентом динамичности, тј. вршење радње је актуелно у моменту о коме реферише пасивна реченица⁶.

У српском стандардном језику пасивно значење исказује се рефлексивном реченицом и реченицом са трпним придјевом у сложеном глаголском облику. И једна и друга конструкција је хомонимична. Хомонимичност конструкције са трпним придјевом потиче од природе самог трпнога придјева. Познато је, наиме, да трпни придјев у своме значењу има двије компоненте – придјевску и глаголску. Ако се елиминише глаголска компонента, тада се не ради о пасивном значењу, већ је у питању реченица са тзв. именским предикатом, коју

⁴ Иста дјела (из којих и јесте највише примјера) цитирају се од следећих писаца: Б. Станковић, И. Андрић, М. Црњански.

⁵ СТЕВАНОВИЋ 1937.

⁶ МИЛОШЕВИЋ 1972.

карактерише одсуство компоненте динамичности битне за остваривање пасивног значења. Ако се елиминише придјевска компонента трпног придјева, онда се ради о пасивном значењу. Начелно говорећи, сви прелазни глаголи дозвољавају реализацију и једног и другог значења у оваквим конструкцијама. Истина, поједине класе глагола више погодују остваривању једнога од два значења. У идентификацији тих конструкција значајну улогу игра контекст⁷.

У савременом српском језику агенс се исказује именицом у генитиву са предлогом *од*. Пасивне конструкције са трпним придјевом карактерише то да се агенс у њима веома ријетко исказује. У ствари, на агенс се указује много чешће, у ужем или ширем контексту, него што се он именује у самој конструкцији средством резервисаним за то⁸.

А сада да погледамо примјере које наводи Владимир Гутков. Они се могу подијелити у двије групе. У прву, мању, групу иду примјери са пасивним реченицама са обликом пасивног перфекта у предикату. У другу групу иду примјери конструкција са трпним придјевом изван сложеног глаголског облика. У првој групи налазе се свега два примјера са инструменталом. Ево тих примјера:

[1]

1. Напао [га је] као човека чије је књижевно дело инспирисано римским плаћеником Јернејем Копитарем (Миодраг Поповић).
2. У њему је све више расла језа и немир као да је са свих страна опсједнут невидљивим непријатељем (Б. Ђопић).

⁷ О улози контекста у идентификацији пасивних конструкција са трпним придјевом говори се у раду Милошевић 1973. Ту се скреће пажња да ниједна од двије значењске компоненте трпних придјева не мора у сваком случају да буде елиминисана.

⁸ О начину на који се у оквиру контекста указује на агенс пасивних конструкција с трпним придјевом говори се у раду ТАНАСИЋ 1982. У грађи за тај рад (из језика штампе) на примјере са исказаним агенсом обликом генитива отпада свега 1%. Е. В. Падучева у књизи ПАДУЧЕВА 1974 истиче да је валенција за агенс у пасивним конструкцијама слаба (стр. 225).

Ни у једном од ова два примјера дате конструкције не исказују пасивну радњу. Из значења трпног придјева елиминисана је глаголска компонента и он је у погледу функције изједначен са обичним придјевом. Зато се у овим реченицама ради о именском предикату. Глаголи од којих су настали ови трпни придјевии карактеришу се резултативношћу. Такви трпни придјеви, познато је⁹, склони су губљењу глаголске компоненте из свога значења. Овим предикатима реферише се о стању у коме се налазе појмови означени именицом (замјеницом) у позицији реченичног субјекта. Није присутна компонента динамичности. Пошто нема пасивне радње, не може се говорити ни о агентивној вриједности инструментала у тим реченицама. Именице у облику инструментала означавају појмове од којих зависи стање именовано предикатом тих реченица и њихова функција слична је функцији коју у оваквим конструкцијама имају именице у облику инструментала које не означавају живо¹⁰.

Ево још неколико примјера сличних примјерима које наводи В. Гутков.

[2]

1. Дебељача је н а с е љ е н а само *Мађарима* (М. Марков, Банатски воз, Дечје новине, 1992, 9).
2. Још су по њој поискидане жите и богумилством и *ио-следњим краљевима* и *Турицима* и *Аусџријом* (И. Секулић, Наш језик 5, 67).
3. Нејугословенски елеменат п р е д с т а в љ е н је, почевши од шездесетих година, *сџугенџима* из исламског света (Д. Танасковић, *У дијалогу са исламом*, Дечје новине, 1992, 38).

⁹ К. Милошевић (1973) указује да ниједна семантичка класа глагола аутоматски не обезбјеђује само једно значење конструкција са трпним придјевима.

¹⁰ О томе се подробно говори у навођеним радовима М. Стевановића и М. Ивић. Управо тако тумачи М. Стевановић и примјер: *Они су нејријашељем били заробљени* (Стевановић 1937: 163).

И овдје се конструкцијама са трпним придјевом не исказује пасивно значење. Да је тако, можемо се увјерити на основу временске вриједности ових предиката. У сва три примјера она одговара времену које означава помоћни глагол тих предиката. Ови именски предикати говоре о стању у коме се налазе појмови означени именицама у позицији реченичног субјекта и то стање одржава се помоћу појмова који се исказују именицама у облику инструментала. Да ту нема разлике између именица у инструменталу које означавају живо и неживо, може се видјети и по томе што у другом примјеру напоре до стоје у истој функцији именице богумилство и краљеви.

В. Гутков наводи и два примјера гдје се у пасивној реченици са трпним придјевом исказује агенс генитивом са предлогом *од*.

[3]

1. Не толико што је подржан *од Тогоре* и *Софке*, него више услед ракије... кретао се брже и лакше (Б. Станковић).
2. И тако је дочекан у својој рођеној авлији *од оружаних људи* (И. Андрић).

У обје ове реченице исказује се пасивно значење и зато се у њима може исказати и агенс формом која данас представља регуларно средство за то.

Може се поставити питање је ли могућа оваква реченица са пасивним значењем а да умјесто генитива с предлогом *од* стоји инструментал именице (замјенице) која значи живо. У одговарајућем контексту таква реченица била би сасвим могућа: И тако је дочекан у својој рођеној авлији *оружаним људима*. Само инструментал овдје нема функцију агенса. Синтагма *оружаним људима* има овдје функцију коју би имала и именица оружје у инструменталу. Исто тако у реченици: На јучерашњој смотри Београђани су представљени *сјугенјским хором* – инструментал не исказује агенс. У овим реченицама обликом инструментала исказује се значење које има инструментал у активној реченици: А Србину прети *Турчином* (Д. Танасковић, наведено дјело,

148). Може, значи, и обликом инструментала за живо да се исказује појам који у активној и пасивној реченици има улогу средства помоћу кога се извршава нека радња.

Много више примјера наводи професор Гутков гдје се трпни придјевни јављају самостално, изван сложених глаголских облика. Занимљиво је да се међу трпним придјевима налази више оних од глагола имперфективног вида. Једно обимно истраживање од прије пола вијека показало је да се трпни придјевни од имперфективних глагола јављају знатно рјеђе од оних са перфективним видом¹¹. Истраживање на ширем корпусу показало би да ли се у том погледу нешто мијења.

Примјери са трпним придјевом од перфективних глагола.

[4]

1. Мали Триша стајао је по страни, *з а ч у ђ е н овим необичним касним џосџима* (Б. Ћопић).
2. И сам он тамо, у великој соби, *о с в е т љ е н свећама*, са прекрштеним рукама, *везаним вилицама*, *о п к о љ е н женама* (Б. Станковић).
3. *И з у б и ј а н* и крвав, *о п к о љ е н четџницима*, прошао је тако мали Триша (Б. Ћопић).
4. *О к р у ж е н куририма* и *зашџиџнициом*, Врањеш је руководио читавом „операцијом“ (Б. Ћопић).
5. *И он, опкољен њима*, поче да се пење (Б. Станковић).
6. Губећи при коцки, *о п к о љ е н дамама*... они заборавише за тренутак сав свој пут и све своје тегобе (М. Црњански).
7. Географске околности [су] омогућиле да се у њима [областима] сачува више докумената на народном језику него у Србији притиснутој *Туџцима* (П. Ивић).
8. И сада, када је умро отрован и испијен *овом овјде женом*, сада ће наши људи почети као древни млинови да мељу некакве фразе (М. Крлежа).
9. Журно корача крај коња, *о п к о љ е н официрима* (М. Црњански).

¹¹ Ђорџић 1931: 160.

10. Потакнут *Койишаром, Добровским и друјима*, Врховац је све већу бригу посвећивао проучавању језика (З. Винце).
11. Кад би време, уђоше у двор, дочекани *слујама*, да прво одстоје свечану мису (М. Црњански).

У првих десет примјера трпни придјевни имају несумњиво придјевску функцију, тј. из њиховог значења елиминисана је глаголска компонента. У првом примјеру је трпни придјев од глагола који је склон придјевској употреби¹². У сљедећа два примјера трпни придјев налази се у синтагматском низу са именицама и придјевима, што је опет сигуран показатељ адјективне употребе трпних придјева¹³. Компонента резултативности која карактерише остале глаголе разлог је за придјевску употребу трпних придјева у осталим примјерима. Именицом у инструменталу ту се указује на појам који условљава стање које се именује тим придјевима. Функција именице за живо у инструменталу не разликује се од функције именице за неживо у оваквим конструкцијама. Тако је у другом примјеру функција именице у синтагми опкољен женама слична функцији именице у синтагми осветљен свећама.

Мада се и у посљедњем примјеру трпни придјев налази у истој функцији, глагол од кога он потиче дозвољава да глаголска компонента није потпуно искључена. У том случају именица у облику инструментала указује на појам помоћу кога се врши радња именована трпним придјевом.

И у оваквим случајевима, уколико трпни придјев још чува и глаголску компоненту у своме значењу, агенс се именује обликом генитива с предлогом *од*. Тако је у сљедећем примјеру:

[5]

1. И онда дочека н *од својих*, праћен њима... (Б. Станковић).

¹² О томе говори П. Ђорђевић у цитираном раду. У грађи за мој рад из напомене број 8 ниједна конструкција са трпним придјевом од глагола из ове семантичке класе глагола (и то глагола типа V који према себи имају глаголе типа V + се) не исказује пасивно значење – в. стр. 105.

¹³ Милошевић 1973.

Овај примјер нам лијепо илуструје могућности српског језика које има захваљујући посједовању двију конструкција – са генитивом и са инструменталом. Кад се у реченици даје податак о агенсу, употребљава се генитив с предлогом *од*, а инструментал је резервисан за исказивање оних појмова који немају агентивну функцију.

А сада ћу навести неколико примјера са трпним придјевом од имперфективних глагола између оних које наводи В. Гутков.

[6]

1. Дешавало се да су иза тих разних циганских група, заражених, гоњених глађу и *ојорченим свейом*, остала напуштена деца без родитеља (И. Андрић).
2. А друге суботе после оне злосретне даће, млади Ристић је пијан и напола ношен *друшћивом* отишао Аники (И. Андрић).
3. Наоружана гомила, са скоро невидљивим Тришом у средини, предвођена *Врањешом*, који је јахао на коњу, лагано је пролазила кроз сеоце (Б. Ћопић).
4. Морали су, учени *женама*, одлазити кроз капицике... (Б. Станковић).
5. На капији, поштапајући се и вођен *дечком*, појави се стари „деда“, свештеник Риста (Б. Станковић).
6. Недељом и празником Аника је ишла у цркву, праћена *неком бледом* и *слабачком комшиницом* (И. Андрић).
7. Међу њима су прошла краљева кола... праћена *масом ѓарге*... (М. Црњански).
8. А неколико страница даље, поред вести да се у београдском пашалуку побунила раја и да, предвођена *злим људима*, чини непромишљена дела (И. Андрић).
9. Предвођени *Владимиром Познајтовим*, *одличним друћом*, *јенијалним сѣихошворцем*, ишли су самостални таленти... (Б. Ћопић).

10. Познато је и то да су Словени, углавном предвођени *Аварима...* савладали византијску одбрану дуж Дунава и Саве... (П. Ивић).

И у овим конструкцијама трпни придјев може да има значење обичних придјева. Тако је у прва три примјера. Ту се трпни придјиви налазе у синтагматским низовима који условљавају придјевску вриједност њихову. У првом случају то је придјевски употријебљен трпни придјев *заражених*, у другом примјеру то је придјев *њијан*, у трећем примјеру на такво значење трпног придјева упућују синтагме *наоружана њомила* и *са скоро невидљивим Тришом у средини*. И у овим конструкцијама инструментал за живо има исту функцију као и у свим ранијим кад је трпни придјев употријебљен придјевски. Њиме се означава појам који на неки начин условљава постојање стања које се именује тако употријебљеним трпним придјевом. Инструментал се ту употребљава слично као и у случајевима када се њиме именује неживо, што се лијепо види у првом примјеру гдје напореда стоје инструментал за живо и неживо.

У осталих седам наведених примјера у овим конструкцијама нема ништа што би недвосмислено искључивало глаголску компоненту из значења трпног придјева. Пошто се ради о трпним придјевима од имперфективних глагола, без обзира на функцију ових конструкција, може се дозволити да глаголска компонента није искључена. У том случају инструменталом се обиљежавају појмови помоћу којих се радња врши.

И у оваквим случајевима агенс се именује обликом генитива са предлогом *од*. Тако је у сљедећем примјеру:

[7]

1. Владика је дошао главом, праћен од једног младог попа из Сарајева и зеничког проте (И. Андрић).

Има глагола који не дозвољавају присуство инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом. Тако се у реченици: Основа његова правописа примљена је

од Срба и Хрваџа у потпуности (А. Белић, Наш језик н. с. VII, 198) – генитив са предлогом *од* не може замијенити инструменталом. Такође у цитираној реченици: Аника је ишла у цркву, праћена неком... *комшиницом* – трпни придјев се не би могао замијенити трпним придјевом глагола *посматрати*. С друге стране, нема прелазног глагола међу наведеним који у пасивној конструкцији са трпним придјевом, кад она именује пасивну дијатезу, не дозвољава исказивање агенса обликом генитива с предлогом *од*. Ово показује, прво, да се у тим конструкцијама генитив с предлогом *од* и инструментал за живо не јављају у истој функцији и, друго, да инструментал у тим конструкцијама долази у случајевима када семантика глагола од кога је изведен трпни придјев дозвољава постојање појма са описаним значењем – помоћу ког се врши пасивна радња односно одржава одређено стање.

* * *

Рад Владимира Гуткова скренуо је пажњу на употребу инструментала за живо у пасивним конструкцијама са трпним придјевом какву наша литература не региструје у савременом језику. Анализа ових конструкција, углавном на примјерима које наводи В. Гутков, дозвољава да се о њима каже следеће.

Инструментал за живо у функцији агенса пасивних конструкција са трпним придјевом одавно је ишчезао у нашем језику¹⁴. Данас се овај облик јавља поново у тим конструкцијама, али у другој функцији, и то при глаголској и адјективној вриједности трпног придјева. У првом случају инструменталом за живо именује се појам помоћу кога се остварује пасивна радња, у другом случају њиме се именује појам помоћу ког се одржава дато стање. Функција инструментала за живо слична је функцији коју у овим конструкцијама има инструментал за неживо. Док се агенс у облику генитива с предлогом

¹⁴ Процес нестајања инструментала за живо у тој функцији описан је у књизи Ивић 1954.

od јавља само кад ове конструкције исказују глаголску радњу, докле се инструментал јавља у описаној функцији у случају глаголске и адјективне вриједности тих конструкција. С друге стране, агенс се може исказивати у свим случајевима кад конструкција изражава пасивно значење, док за употребу инструментала за живо постоје ограничења у пасивним конструкцијама која су везана за семантичку вриједност глагола од кога је изведен трпни придјев.

Предстоји да се употреба инструментала за живо у пасивним конструкцијама испита на репрезентативном корпусу из свих језичких стилова.

АГЕНС У ПАСИВНИМ РЕЧЕНИЦАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Пасивне реченице су карактеристичне за савремени српски језик, за све његове функционалне стилове¹: већ је у нашој научној литератури уочено да је једна од специфичности савременог српског језика и „раст продуктивности пасивних структура, анонимизовање и имперсонализовање глаголских образовања и одговарајућих реченичних формација“ (Радовановић 2007: 245). Међутим, неки стилови се одликују њиховим већим присуством у односу на пресјек језичког стандарда. Зато је интересантно сагледавати карактер употреби ових конструкција у савременом српском стандардном језику на стилски разноврсном корпусу, на основу чега се може видјети и има ли и каквих посебности у том погледу: колико се функционални стилови разликују у вези с употребом пасивних конструкција. У овој раду обратићу пажњу на једно питање: на стилски разноврсном корпусу описашу како се у савременом српском језику пасивне реченице понашају у погледу агенса. Српски језик у том погледу има занимљиву ситуацију: агенс се на синтаксичком плану исказује јединицом која није често присутна у реченици. О томе ће у раду управо бити ријечи: како се синтаксички исказује агенс, зашто он није често присутан у реченици, како се он може препознати и кад није исказан за то резервисаним средством. Колико ми је познато, овој питању у нашој новијој стручној литератури није посвећивано довољно пажње. Разумије се да треба на почетку рећи и шта се под агенсом подразумева.

Кад се говори о агенсу у пасивним реченицама, потребно је, макар у виду подсјећања, рећи какве су то пасивне рече-

¹ У овој раду функционалне стилове посматрам у складу с погледом Бранка Тошовића (Тошовић 2002).

нице у српском језику. Одговор на то питање би био у најкраћем: пасивне реченице су оне реченице које су образоване у складу с режимом пасивне дијатезе. Ова дијатеза се директно супротставља активној дијатези. Дијатеза је однос између елемената семантичког и синтаксичког плана. За реченице образоване у складу с пасивном дијатезом је карактеристично да се у позицији субјекта налази именица која на семантичком плану представља пацијенс, да се у позицији субјекта никад не може наћи именица која на семантичком плану означава агенс. Уз то, пасивну дијатезу карактерише компонента динамичности. Прва два елемента дефиниције управо се тичу односа елемената семантичког и синтаксичког плана. Трећи елемент – својство динамичности, који подразумева постојање процеса у ситуацији која се исказује предикатом у времену коме се та ситуација приписује, посебно је значајан кад је посриједи пасивна реченица с трпним придјевом у саставу предиката – због његове семантичко-синтаксичке комплексности – садржи глаголску и придјевску компоненту². Тај елемент је важан критеријум за разликовање реченице с пасивном дијатезом од формално исте реченице с именским предикатом и, следствено томе, за бављење питањем агенса у пасивним реченицама. Из свега реченог јасно је да пасивну дијатезу исказују само реченице с прелазним глаголом у предикату; на ту обавезност се овдје скреће пажња само ради подсећања. У српском језику пасивна дијатеза исказује се на два начина – реченицама са трпним придјевом у предикату и реченицама без трпног придјева, а са елементом *се* који је показатељ да се ради о пасивној дијатези. Обје ове конструкције су хомонимичне, њима се не исказује само пасив. Хомонимија се разрешава најчешће у оквиру реченице, понекад и у оквиру ширег контекста. Смисао идентификације пасивне дијатезе састоји се у препознавању оних поменутих елемената из дефиниције пасива као врсте дијатезе. Важно је препознати

² Компоненту динамичности увела је у дефиницију пасивне дијатезе Ксенија Милошевић (1972). Овакву трочлану дефиницију, каква је дата горе, дала је управо она у складу с теоријом пасивне дијатезе коју је седамдесетих година формулисала лењинградска школа.

ону синтаксичку јединицу у реченици којом се именује пацијенс и открити доказе да у ситуацији исказаној предикатом учествује агенс. Наравно, сложени су путеви идентификације пасивне дијатезе у овим, хомонимичним, конструкцијама, у једној и другој, али о томе се овдје неће говорити, будући да је о томе писано у српској литератури о пасиву, а и сâм сам о томе писао у више наврата (ТАНАСИЋ 1980; ТАНАСИЋ 2005а; ТАНАСИЋ 2005б)³.

И сад долази питање агенса у пасивним реченицама. Кад је посриједи пацијенс, у пасивним конструкцијама он је присутан или исказив. Међутим, код препознавања пасива ситуација се додатно компликује чињеницом да се у српском савременом језику агенс не исказује обавезно у реченици. А постојање пацијенса (као и средства или инструмента) указује на постојање агенса или каузатива (ПАДУЧЕВА 2004: 55). С обзиром на чињеницу да се појам агенса код нас још увијек различито схвата, потребно је рећи шта је за нас агенс, шта подразумевамо под тим појмом. Тек тада можемо говорити како се он исказује.

Ако погледамо ове парове реченица

1. Јелена је написала рад на вријеме – Рад је написан на вријеме;
2. Лопта је разбила прозор јуче – Прозор је разбијен јуче –

видимо да су на првом мјесту у оба пара реченице организоване према закону активне дијатезе, а на другом мјесту су реченице трансформисане према закону пасивне дијатезе. Нећемо описивати ове пасивне реченице како бисмо се у то увјерили, јер то овдје није компликовано. Међутим, ове двије реченице се међусобно разликују у погледу ситуације са агенсом. Наравно, видимо да ни у једној реченици агенс није исказан. Али у другој реченици се он не би могао ни исказати

³ У овим мојим радовима се наводи литература релевантна за проблематику пасива у српском језику, посебно скрећем пажњу на радове Ксеније Милошевић кад је у питању проблем идентификација пасивне дијатезе у једној и другој конструкцији.

јер га на семантичком плану не видимо као посебан актант у ситуацијама које описују реченице у том пару, активна и пасивна. У првој пасивној реченици агенс није исказан, али је исказив: Рад је написан на вријеме *од (стране) Јелене*. Код нас некако незапажено пролази чињеница да нема у свакој реченици са трпним придјевом агенса, што није само посебност тих реченица: нема га ни одговарајућа активна реченица. Све ово нам говори да се агенсом не сматра сваки онај појам од кога потиче вршење радње. Агенс је само појам који подразумемијева живо, још прецизније – људско биће. У другом пару у реченици с трпним придјевом се не ради о томе, већ о другачијем покретачу процеса: каузатору. У литератури се дијатеза у оваквим реченицама и не сматра пасивном, већ посебним типом дијатезе. Ове двије врсте дијатезе су формално потпуно идентичне. Разлика је међу њима у томе што је код пасива покретач радње агенс, док код ових других може бити све друго само не агенс (в. ПАДУЧЕВА 2004: 30–79): ... лађа Аранђела Исаковича, што беше на путу, преко, к Турцима, *беше захваћена водом* и *преврнуша* (Црњански 1, 65). Ако би се и у другом пару реченица подразумевало постојање агенса, онда именица *лојш* не би била каузатор, него средство, и у објема реченицама, активној и у оној с трпним придјевом, била би у форми инструментала: Дјечак је разбио прозор јуче *лојшом* – Прозор је разбијен јуче *лојшом* од стране дјечака.

Пасив као врсту дијатезе добро су дефинисали седамдесетих година руски лингвисти из лењинградске школе и одредили и однос између семантичких улога или актаната агенса и пацијенса, као и то шта може бити агенс у пасивној реченици. На достигнућима те школе заснивала је своја истраживања пасива код нас Ксенија Милошевић, као и други руски синтаксичари који су се бавили питањем глаголског рода. Тада установљено учење о пасиву као врсти дијатезе није ни данас изгубило своју актуелност⁴, и изван руске лингвистичке средине, рецимо у чешкој (види СКВАРСКА 2011).

⁴ Види рад ХРАКОВСКИ 2000, у коме се даје осврт на то учење тридесет година касније, као и приступ пасивној дијатези у цитираној књизи ПАДУЧЕВА 2004.

У новије вријеме, од седамдесетих година прошлог вијека, лингвистика се и на Западу поново бави проблемом дефинисања агенса. Тако се по Џорџу Лејкофу узима као најбитније својство агенса примарна одговорност за вршење радње (према ИВИЋ 2000: 465), а Д. А. Круз сматра битним својством агенса улагање сопствене енергије (према ИВИЋ 2000: 465). С овим је сагласно и мишљење И. Шлезингера, према коме се прототипичност агенса у потпуности досеже ако су дошле до изражаја сљедеће његове одлике: способност да оствари промјену једног стања у друго, као и да ту промјену узрокује и контролише (према ИВИЋ 2000: 466). Дакле: улогу агенса може имати само човјек и његове асоцијације и институције. Сваки други вршилац радње, па и овај у наведеном другом пару примјера, не може се сматрати агенсом, што на свој начин у српском језику показује и језичка стварност — ова два изазивача не исказују се никад на исти начин у пасивној реченици.

Све речено нас је довело до питања исказивања агенса у пасивним реченицама у савременом српском језику. На основу онога како се описује језик медија, могло би се уз повећану продуктивност пасивних реченица очекивати и повећано исказивање агенса бар у њима. Анализа која слиједи рећи ће нам да ли је тако, односно како је.

Као што знамо, српски језик је током свог развоја, а давно — негдје крајем 15. вијека (ИВИЋ 2005: 61), изгубио инструментал у функцији исказивања агенса. Одавно се у српском језику неће рећи и написати: Рад је написан *Јеленом* на вријеме, или Кошуља је извезена *њеном мајком*. Неки случајеви са инструменталом за живо у савременом српском језику навођени су као доказ да се овај падеж још јавља у тој функцији. Међутим, у таквим случајевима ипак није ријеч о агенсу, како се он данас дефинише. Може се рећи да је данас дискусија о томе завршена (в. ТАНАСИЋ 1993). У савременом српском језику у ову позицију долази конструкција *од + ĩениѿив*, или проширена *од сїрране + ĩениѿив*⁵. Тврдња да се она не јавља

⁵ Понекад се помиње и конструкција *їо+локаѿив*, али она није карактеристична за савремени српски језик (в. ИВИЋ 1951–1952: 190).

често у пасивним конструкцијама стоји, али је дискутабилна оцјена која се може чути да је посриједи књишка конструкција. Ја бих такву њену фреквенцију повезивао са чињеницом да је глаголска валенција за агенс у пасивној реченици слаба. За савремени српски језик се може тврдити да је ова конструкција потпуно преузела функцију исказивања агенса у пасивним конструкцијама и да се проширила и на исказивање агенса уз девербативне именице: Али дочек од стране домаћег турског света није био ни бољи ни гори (Андрић, 96), о чему подрбно пише и Ивана Антонић (2005). Уз девербативне именице се, према мојим увидима, јавља много чешће шира, трочлана конструкција (Танасић 1996).

Дакле, данас синтаксичко средство којим се агенс у пасивним реченицама исказује експлицитно јесте конструкција *од (с)ране* + *јенишив*. Сад ћемо навести неке примјере пасивних реченица у којима је агенс у овој форми исказан. Прије тога само – напомена да наша норма не дозвољава експлицитно исказивање агенса у рефлексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу (Милошевић 1972; Станојчић и Поповић 2005). Зато се овдје и налазе само примјери реченица са трпним придјевом у предикату.

[1]

1. Он наводи да је поштовање закона који регулише рад Агенције верификовано од независних државних органа ... (НИН 13. 5. 2010, 20).
2. Проблем у заштити корисника пред похлепом банака први пут је уочен и од НБС на лето 2009 године... (НИН, 12. 5. 2011, 11).
3. Вучица је иначе јоражена од Катаније с 2 : 1 (П., 16. 5. 2011, 34).
4. Уписује се у Регистар привредних субјеката да је дана 15. 11. 2007. године од стране тужилаца ... јоднеша тужба... (НИН, 23. 5. 2005, 23).
5. Први архијерејски сабор СПЦ који је водио патријарх Иринеј очекиван је од многих (НИН, 13. 5. 2010, 39).

6. Није тајна да ће следећа мера владе бити усмерена на полигамију ... а до сада је била шолерисана од власти (НИН, 13. 5. 2010, 70).
7. Састав првог као и садашњег Одбора за припрему кандидатуре за овај пројекат именован је од исте те Скупштине (НИН, 12. 5. 2011, 58).
8. Пројекат Београд 2020 инициран је од ЛДП-а у Скупштини града Београда ... (НИН, 12. 5. 2011, 58).
9. У Приштини, Косовари сада виде разговоре као споредни догађај у којем су њихови преговарачи искоришћени као статисти од стране Брисела како би се Србија представила у што бољем издању... (НИН, 11. 8. 2011, 22).
10. Нико да каже ... да је та трибалска престоница срушена од римских окупатора и да је на њеним темељима изграђен – Виминацијум (НИН, 8. 9. 2011, 80).
11. Америчка епидемија поремећаја је иокренућа не само од стране фармацеутских компанија већ и непрофитних организација иза којих стоје велике финансије фармацеутских кућа (НИН, 21. 7. 2011, 38).
12. Исакович није намеравао да учини посету, која му је била ионуђена од стране госпоже Евдокије (Црњански 3, 189).
13. ... шта ће казати свет кад види да се кажњава најтежом казном један угледан првак само зато што је сматран француским пријатељем и што је лажно ойшужен од Аустријанаца (Андрић, 209).
14. Излажући се да буде најаднућ од узбуђене светине, фра Иво је допро до лекареве куће... (Андрић, 302).
15. И кад је иосшављен од Талерана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка на дужност у Милано био иримљен од генерала, који је желео да му лично даде упутства за његовог посланика ... (Андрић, 64).
16. Илустровао сам ту његову књигу и био жесћоко најаднућ у београдској штампи од оних што су у пре-

стоници за време рата највише патили оних недеља када је нестало „кока-коле“ и млека (Капор, 373).

17. Сада је све то *срушено* у прах и пепео, **и то од оних који за ту љубав нису били ни заслужни** (Капор, 405).

Треба рећи да овакве експлицитне агентивне конструкције нису честе у пасивним реченицама у савременом српском језику; нешто су чешће у језику штампе, присутне су, разумљиво, и у реченицама из административног, па и из књижевноумјетничког стила. Овдје је наведено довољно примјера да би се могло говорити о томе кад се агенс исказује у пасивним реченицама, кад се он враћа иза кулиса на сцену⁶. Опште правило је да се реченица организује према правилима пасивне дијатезе кад се жели, кад то захтијева комуникативни циљ, у први план поставити актанта пацијенс, што подразумева помјерање актанта агенс на периферију, често и иза периферије, иза синтаксичке сцене. Кад комуникативни циљ захтијева да се и агенс доведе на сцену, користи се ова конструкција за то. Тако у примјеру (2) партикула *и* испред агентивне конструкције показује разлог увођења те конструкције у реченицу: потребно је било нагласити да је и институција именована том конструкцијом учила нешто, други су то већ учили. У примјеру (3) с обзиром на то о чему се говори у реченици изостављање агентивне конструкције практично би реченицу учинило бесмисленом. Слично је и у примјеру (5), гдје генитив агенса практично обезбјеђује смисао датој реченици или га битно модификује: ни сви, ни ријетки појединци, већ су *многи* очекивали тај архијерејски сабор. Приближно тако је у свим примјерима који се наводе: увијек постоји нешто што у датој прилици захтијева да се агенс потпуно објелодани. А посебно бих скренуо пажњу на примјер (11): овако осликавање агенса захтијева његово извођење на сцену; тако он у овој реченици добија већи значај – његовим искључивањем реченица губи смисао.

⁶ О помјерањима актанта говори се у раду ПАДУЧЕВА 2004, у поглављу посвећеном дијатези.

Овдје је наведено и неколико примјера из књижевно-мјетничког стила; ни њему није сасвим страном именоване агенсе у пасивним реченицама – кад за то постоје разлози. И ту нема битне разлике у односу на претходне примјере: комуникативни циљ захтијева укључивање агентивне синтаксеме у реченицу. Скренуо бих ту пажњу на примјере (16) и (17): ту се за именицу у генитиву агенсе везује релативна клауза. Комуникативни циљ је захтијевао да се појам пацијенс уведе у први план у реченици – а агенс је уведен у реченицу да би се могло рећи нешто више о њему, а не само да би се он објелоданио. У тим примјерима агенс је оквалификован увођењем релативне клаузе.

Интересантно је да се и у језику штампе јавља краћа и проширена агентивна конструкција, док је у четири од пет наведених примјера из језика књижевности ужа конструкција. Има у литератури и мишљења да је дужа, трочлана конструкција карактеристична за специјалне функционалне стилове, административно-правни, а да за друге домене језичке употребе није препоручљива (АНТОНИЋ 2005: 134). Постоје, наиме, неки прелазни глаголи добијања, потицања, перцепције (нпр. *добийи*, *чуи*) који поред допуне у акузативу без предлога захтијевају и аблативну допуну у виду конструкције *од + тенииш*, при чему то није агенс, на што сам скренуо пажњу и раније (ТАНАСИЋ 1982: 117), а писали су и други (АНТОНИЋ 2005; АНТОНИЋ 2006). При образовању пасивне реченице и она се може регуларно појавити: Све похвале на квалитет и приносе кукуруза *чуле су се* и *од гостију* ... (НИН, 15. 9. 2011, 75); Таква размишљања *су се* донедавно *могла чуи* и *од западних дипломата* (НИН, 22. 9. 2011, 16)⁷; Та реч је *ируезиша од наших северних суседа Мађара*. Ова конструкција се проширује редовно кад јој је потребно обезбиједити агентивно значење у пасивним реченицама. Проширујући агентивну конструкцију језик покушава да нађе рјешење за хомонимију. У језику се идентичном конструкцијом не исказују два ак-

⁷ Није ни мали списак глагола уз које долази овакав облик генитива с предлогом *од*.

танта (ПАДУЧЕВА 2004: 54). Међутим, због велике сличности међу тим конструкцијама у реченици и због тога што се агенс исказује двочланом и трочланом конструкцијом у пасивним реченицама кад нису посриједи овакви глаголи, мала је вјероватноћа да се у оваквим реченицама исказу оба ова актанта: агенс трочланом, аблатив двочланом. А и ово друго, неагентивно значење се погрешно везује и за проширену конструкцију, чак и у активној реченици – уп: ...посвећен је идеји превенције изненадне смрти у региону источне Европе, познатој као „Источна иницијатива“, потеклој управо *од стране лекара ПМЦ КЦС* (НИН, 26. 4. 2012, 77). Треба рећи да обје ове генитивне конструкције, двочлана и трочлана, могу имати агентивну функцију, а кад није у питању агенс, већ аблативно значење, ова друга, проширена, нема мјеста.

Кад се погледају ове реченице у којима је експлицитно исказан агенс, уочава се да је позиција агенса најчешће на крају, тј. пацијенс, долазећи у позицију субјекта а долази и на прво мјесто у реченици, док се за агентивну синтаксему резервише периферија. Ипак то није апсолутно правило, о чему свједочи распоред чланова у реченици у примјеру (4).

Не указује се у пасивним конструкцијама с трпним придевом на агенс само овим конструкцијама. Чешће се на агенс у пасивним конструкцијама, овим с трпним придевом као и оним рефлексивним, указује на други начин. У нашој литератури се најчешће помињу локатив с предлогом *у* (БАТИСТИЋ 1972: 63–87) или инструментал с предлогом *међу* као конструкције којим се указује на агенс пасивних конструкција. Међутим, постоје бројни начини да се у реченици скрене пажња у правцу агенса који није за њега предвиђеним обликом генитива исказан. Неке од тих начина илуструју следећи примјери.

[2]

1. ... у ове две општине 30. маја *биће одржани* поновљени избори за органе власти ... (П., 15. 5. 2010, 6).
2. У Француском културном центру прошле недеље *промовисан* је зборник радова... (П., 16. 5. 2011, 1).

3. ... у Министарству су били тако задовољни његовим обавештењима па је *йозван* лично у Беч (Андрић, 105).
4. После шест година, она је одлуком суда *враћена* на посао... (П., 16. 5. 2011, 6).
5. Ви *сће* одлуком суда *враћени* на посао (П., 16. 5. 2011, 6).
6. У друштву никада *није йоведена* расправа о одговорности оних... (П., 16. 5. 2011, 6).
7. О томе шта све обухвата овај пројекат ... разговарамо са директором привредног друштва ХЕ Ђердап ... У ревитализацију свих агрегата *биће уложено* 168 милиона долара (НИН, 12. 5. 2011, 73).
8. Процењује се да ће сви радови на четвртном агрегату *бићи завршени* за 10 месеци (НИН, 12. 5. 2011, 73).
9. *Повећан* је могући проток на ХЕ кроз све агрегате за пет посто (НИН, 12. 5. 2011, 73).
10. Рок радова на шестом блоку *био је йродужен* због оштећења опреме... (НИН, 12. 5. 2011, 73).
11. Настојаћемо да потрошено време *буде надокнађено* током ревитализације наредних агрегата ... (НИН, 12. 5. 2011, 74).
12. На пример, опрема са шестог агрегата *ће* после ревитализације у Русији *бићи уграђена* у наредни агрегат и тако даље (НИН, 12. 5. 2011, 74).
13. Европска централна банка подигла је своју референтну камату да би се заштитила од инфлације која расте а самим тим и подиже цену новца. Еурибор, али и либор, сигурно *ће бићи йовећани* (ВН, 16. 5. 2011, 6).
14. На клиници за васкуларну и ендоваскуларну хирургију КЦС до сада је оперативно *лечено* више од 160 болесника ... (НИН, 26. 4. 2012, 75).
15. МЕР *је йримењиван*, а за њено рутинско увођење уз додатну опрему је потребна и едукација (НИН, 26. 4. 2012, 75).

16. На клиници за кардиологију КЦС је у прошлој години урађено 70.000 кардиолошких прегледа ... (НИН, 26. 4. 2012, 69).
17. Највећи део ових болесника је лечен због срчаног удара (НИН, 26. 4. 2011, 69).
18. Кина је у студији кришикована да подржава елите у нестабилним земљама ... (НИН, 28. 7. 2011, 28).
19. ... та чињеница није на адекватан начин валоризована у Уставу из 2007. године (НИН, 21. 7. 2011).
20. ...судија је рекао да је та пресуда имала за основу колективну кривицу ... те да не може бити узета као доказ ... (НИН, 21. 7. 2011, 11).
21. Реприза насиља ... сјечена је одлуком државе о забрани свих скупова ... (НИН, 6. 10. 2011, 8).
22. ... каже да је био непријатно изненађен понашањем публике (НИН, 21. 7. 2011, 11).
23. И ти француски официри који су долазили као савезници, на молбу турске владе, дочекивани су већ у Ливну погрдним повицима руље (Андрић, 42).
24. ... као што си учила у школи, у Сарајеву је 1914, на Видовдан, убијен надвојвода Фердинанд. Убио га је Гаврило Принцип, члан Младе Босне (Капор, 344).
25. Пошто је тај лист, који је излазио у Нишу, судски забрањен, београдски књижари су га умножавали и продавали ... (Капор, 346).
26. У Шведској, на пример, власти склапају договоре с лажним азилантима који, у замену за пристанак да се добровољно врате, добијају одређену пристојну своту новца и обећање да се одбијање азила неће унећи у електронску базу података (ВН, 16. 5. 2011, 3).
27. У КЦС је зато формиран мултидисциплинарни центар за лечење артеријске хипертензије (НИН, 26. 4. 2012, 70).
28. Разнородна и неорганизована опозиција је прошле недеље први пут формулисала своје захтеве ... Али, не шражи се и повлачење Асада, што иначе гласно

- захтевају окупљени на улицама бројних градова (НИН, 12. 5. 2011, 68).
29. Када се 2015. године заврши ревитализација, највећој српској електрани обезбеђен је нови радни век ... (НИН, 12. 5. 2011, 75).
30. Солидност његове позиције се види по томе што се нигде, чак ни у опозиционим саопштењима, лидер социјалиста *не позива* на одговорност... (НИН, 12. 5. 2011, 26).
31. У каснијим житијима *помиње* се каменорезац Симплиције (НИН, 16. 4. 2009, 31).
32. Чеховљеве драме код нас се доживљавају као конзервативни театар (НИН, 6. 10. 2011, 55).
33. ...из Центра за неурофизиологију се путем интернеткомуникације *праће* промене МЕР (НИН, 26. 4. 2012, 75).
34. Влада доноси стратегију научног и технолошког развоја Републике Србије. Стратегија се доноси за период од десет година (Закон, чл. 8 и 9).
35. Овим законом уређују се основни услови који се морају испуњавати у погледу безбедности саобраћаја (Закон 2, чл. 1).
36. Актом владе, односно надлежног извршног органа ближе се уређује организација и начин рада Тела за координацију и *орјанизују се* стручне радне групе за потребе Тела за координацију (Закон 2).

У овим реченицама, дакле, није исказан агенс, он је анонимизован, али се у реченици ипак нешто каже и о агенсу те, а некад и наредних пасивних реченица. Како се у овим примјерима указује на агенс показано је подвлачењем оних дијелова реченице којим се то чини. Види се да је велики број могућности за то илустрован у наведеним примјерима, што вјероватно није и коначан број. Тако се у примјеру (7) наводи почетак новинског текста у коме се открива о којој институцији је ријеч, а она се у том примјеру јавља у функцији агенса пасивне реченице. Исти агенс је и у реченицама у

примјерима (8) до (12) и (29) (на што се указује курзивним истицањем извора, односно скраћенице листа). Његово навођење у реченици је са информативног становишта сувишно. Слично је и у примјерима (13) до (17): у примјеру (13) се помиње банка, од ње зависи повећање камата, у примјеру (14) се именује клиника у којој се обавља лијечење пацијената, па ту треба тражити и агенс. Радња у сљедећим примјерима се дешава у истој клиници... Примјери (18), (19), (30) и (31) су слични – ту се наводи *сјудија* у којој се Кина критикује односно *Устав* Србије, у другом примјеру, *саопштења* у тридесетом, *жиџија* у тридесет првом. Тако се индиректно указује на агенс – то су аутори датих текстова⁸. Агенс у за то резервисаној форми се не јавља у реченици, али се на њега указује и у тим реченицама. У примјерима (21), (22) и (23) такозвани субјекатски генитив уз девербативну именицу уз глагол у пасиву је истовремено и агенс пасивне дијатезе: Држава је одлуком спречила насиље, Држава је одлучила да спречи насиље. У неким од поменутих примјера (30 и 31) указује се на агенс и у примјерима који слиједе – гдје је пасив исказан рефлексивним конструкцијама. У примјеру (25) умјесто агентивне конструкције *од суда* употријебљен је прилог *судски*. У примјерима (28) и (30) прво се именује номинативом агенс, а у наредној пасивној реченици се говори о радњи коју може покренути исти тај агенс. И у тим реченицама може се говорити о потпуној формалној анонимизацији агенса, али он је у непосредном окружењу обзнањен. У примјеру (32) на агенс се указује конструкцијом *код + њенићив*, која поближе говори о агенсу. У примјерима (32), (33) и (34) исказано је средство којим се нека радња врши, а преко њега се опет указује и на агенс; постојање средства говори и о постојању агенса⁹, а средство може и да укаже у ком правцу треба тражити агенс, како је у наведеним примјерима. Како се види, начини идентификације неисказаног агенса исти су за оба типа пасивних реченица у српском језику.

⁸ На такав начин идентификовања анонимизованог агенса указао је Милорад Радовановић (1990). Видети и рад Станојчић 1988.

⁹ Падучева 2004: 55.

Нису ријетки ни случајеви кад се на агенс у пасивној реченици не указује ни индиректно. Наравно, не може се рећи да је ту пасивна дијатеза исказана без учешћа агенса, он учествује у ситуацији, процесу, али је потпуно анонимизован. Тако је у сљедећим примјерима.

[3]

1. Многима *ће* порез *бићи* увећан до 60 одсто ... (ВН, 16. 5. 2011, 6).
2. За колико *ће* рачуни *бићи* тачно увећани зависи и од пореске стопе ... (ВН, 16. 5. 2011, 6).
3. Добро је што је цена млека *повећана*, а имамо и пет динара премије (ВН, 16. 5. 2011, 9).
4. Овај порез *се* *уводи* невиђеном брзином за нашу пословично спору политократију (НИН, 12. 5. 2011, 28).
5. Била сам на леду још од 1994, када ми је *забрањена* емисија после извјештаја Тадеуша Мазовјецког (П., 16. 5. 2011, 6).
6. *Преирађиване* су собе, *зазиђивани* прозори (Андрић, 56).
7. Наследила кућу. Све што је неколико колена *слајано* (Вуксановић, 266).
8. Лекови *се* *огређују* за сваког пацијента посебно (НИН, 26. 4. 2012, 70).
9. Више људи скаче, али се и више живота *сјаси* испод Бранковог моста (ВН, 16. 5. 2011, 17).
10. Једна посланица, која није желела да јој *се* *објави* име, сматра ... (П., 16. 5. 2011, 6).
11. Како да се не посрће од умора и вртоглаве јурњаве која траје годинама, а како да *се* *баци* све и *најустји* даљи напор и труд? (Андрић, 273).
12. Кад *се* *погледају* сва поља у месечини? (Црњански 1, 47).
13. Постоји разлог да *се* нешто *говори*, да се не мисли, да *се* нешто *ради*, *предизме*, да се неком супротстави (Тосић, 32).

14. Дубровчани су, јамачно, знали да не могу добити све одмах, јер су мјесец и звијезде тек четвртог дана *створени* (Братић, 54).
15. Није важно је ли Цезар или неки Арапин срушио александријску библиотеку – важно је да је *срушена*... (Братић, 59).
16. И то је кључ којим *ће се ошкривајући* закони континуитета (ЈФ, 54, 8).
17. Иницијални пад масе од 10 посто од масе тела при рођењу *смајтра се* нормалним (СА 1988/1–2, 9).
18. Испитаници су *разврстани* у три групе (СА 1998/1–2, 7).
19. Сви болесници су *били сврстани* у групе према неколико параметара (СА 1988/1–2, 14).
20. Смеса са којом су *јосшћинући* добри резултати у производњи семењака јабуке састојала се од органске масе ... (Лучић, 235).
21. *Уочена је* и законитост да је време цветања различитих врста условљено карактером прираста на коме се воћке развијају (Лучић, 41).
22. Резнице *се саде* у прпоришта ... (Лучић, 259).
23. Овим *се* штетно деловање града *не ошклања* у потпуности (Лучић, 198).
24. Члан одбора *може да буде разрешен* пре истека мандата (Закон, чл. 17).
25. Средства за рад тела из става 1 овог члана *обезбеђују се* из буџета Републике (Закон, чл. 28).
26. Захтев за избор у научно, односно истраживачко звање *јодноси се* научном већу научноистраживачке организације (Закон, чл. 72).
27. Средства за оснивање и почетак рада Агенције *обезбеђују се* из буџета Републике Србије (Закон 2, чл. 10).
28. Средства из става 1. овог члана *користе се* за финансирање безбедности саобраћаја на путевима (Закон 2, чл. 18).

И овај начин анонимизације агенса, без било каквих података о њему у реченици, карактеристичан је за различите видове стандардног српског језика, за све функционалне стилове. У прва четири примјера говори се о повећању пореза односно цијена. Свако указивање на агенс је информативно сувишно, јер они којих се то тиче знају да постоји неко ко је за то одговоран, неко ко је позван, надлежан, неко коме по одређеном статусу припада улога агенса. Кад су посриједи примјери из законског текста, такође нема потребе да се ишта каже о агенсу, будући да они којих се може тицати процес који се исказује пасивном реченицом знају ко је одговоран за те процесе. Такође, у примјерима који су из научног стила нема потребе да се указује на агенс, опет се зна на којој страни се он мора тражити. Важно је да он постоји. А из текста је јасно који то друштвена група или појединац покрећу или врше радње о којима је ријеч у тексту. У оваквим случајевима ради се о потпуној анонимизацији агенса у пасивној реченици¹⁰. У овим стиливима и садржаји су најчешће врло уопштени, предикат се карактерише неререференцијалношћу. Оно што се у реченици износи као радња приписује се уопштеном агенсу, и по правилу је један за све пасивне реченице у тексту или већем дијелу текста. Његово увођење у сваку реченицу преко именице с уопштеним значењем ништа не доноси на информативном плану, а на синтаксичком би могло оптерећивати реченицу. Кад је посриједи језик у медијима и књижевноумјетнички стил, овакве пасивне реченице не морају исказивати само уопштене ситуације (в. примјере 1–6 и 11–15). Међутим, и у њима се агенс анонимизује у складу с комуникативним циљем с којим се реченица образује; некад је идентификовање агенса за дату поруку и без великог значаја – како то и писац каже у примјеру (15). На основу наведених примјера види се да је и овакав вид анонимизације агенса карактеристичан за оба

¹⁰ О анонимизацији агенса у рефлексивним пасивним и обезличеним реченицама писао је Милорад Радовановић (1990). У том раду се овај феномен у ова два типа реченица шире разматра, па се издвајају различити степени анонимизације и уопштавања агенса.

типа пасивних реченица: он није у вези с типом пасивних реченица, већ с типом текстова у којим се те реченице појављују.

Све речено се може свести на следеће. За савремени српски језик карактеристично је да се пасивне реченице често јављају. Под пасивним реченицама се подразумевају реченице код којих пацијенс заузима позицију реченичног субјекта у номинативу, али је обавезно присутан и актант агенс, под чиме се подразумева човјек или његове асоцијације. Овакво схватање агенса има утицаја и на идентификацију пасивних реченица: нису све реченице с трпним придјевом пасивне. Ако се пасивна дијатеза дефинише преко односа агенса и пацијенса у исказивању синтаксичких функција, онда се међу пасивне реченице не могу уврштавати оне које не познају актант агенс, оне илуструју други тип дијатезе, што се у нашој литератури није разликовало. Трансформација активних у пасивне реченице има за последицу да се на синтаксичком плану мијења ранг агенса и пацијенса: пацијенс долази у позицију синтаксичког субјекта и заузима примарно мјесто у реченици. Агенс се, мада је уз пацијенс кључни актант на семантичком плану, у реченици потискује на периферију. Конструкције *од + њенићив* и *од сћране + њенићив* представљају у савременом српском језику регуларно синтаксичко средство за исказивање агенса у пасивним реченицама с трпним придјевом, док рефлексивне пасивне реченице немају могућност исказивања агенса. Кад је у пасивној реченици неки од глагола који значе добијање, слушање, конструкција *од + њенићив* значи аблативност; тада само она друга конструкција долази у функцији агенса. Појава агенса је у реченици мотивисана комуникативним циљем с којим се нека реченица изриче, па је у складу с тим и његова улога у некој реченици. Агентовна синтаксема, мада се ради о периферном реченичном члану, понекад представља незамењив члан реченице: њеним повлачењем нестала би и реченица као синтаксичко-семантичка јединица. У пасивним реченицама с трпним придјевом агенс се у језику медија релативно често исказује, а у другим функционалним стиливима рјеђе се исказује – у складу с комуникативним циљем.

Често се у таквим реченицама агенс не исказује синтаксемом за то резервисаном, а у рефлексивним пасивним никад се не исказује, иако је на семантичком плану обавезан и један од два најбитнија актанта за остваривање пасивне дијатезе. Међутим, у реченицама оба типа агенс се често идентификује више или мање прецизно неким реченичним чланом. Тај начин идентификације агенса је, дакле, заједнички пасивним реченицама оба модела и често се користи у језику медија, у правном, књижевноумјетничком стилу, па и у другим доменама употребе језика. То је опет у складу са комуникативним циљем с којим се образује нека реченица. Тако се у већој или мањој мјери на агенс баца свјетло, а пацијенс остаје у централној синтаксичкој позицији. Увођење генитивне агентивне синтаксеме у реченицу у таквим приликама не би ни имало оправданости: значило би понављање познатог. И треба поменути трећи случај – кад је у пасивним реченицама оба типа агенс потпуно анонимизован, кад се он ни на који начин не открива. Ни такве реченице никако нису информативно непотпуне јер оне служе за изражавање одређеног вида језичке концептуализације стварности. Ту се често ради о представљању радњи и ситуација са високим степеном апстракције, у којим је и агенс врло уопштен и комуникативно је нерелевантно његово именување. И овакве пасивне реченице с потпуно анонимизованим агенсом јављају се у различитим функционалним стиливима, али су посебно карактеристичне за текстове које одликује интелектуализованост и висок степен апстрактности.

Извори

- Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981.
Братић – Радослав Братић, *Три соли*, Народна књига – Алфа, Београд, 2002.
Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семаљ људи*, СКЗ Београд, 2008.
Капор – Момо Капор, *Исјовести*, СКЗ, Београд, 2008.
Ћосић – Добрица Ћосић, *Деобе 1*, Нолит, Београд, 1981.

- Црњански – Милош Црњански, *Сеобе 1 и 3*, Нолит, Београд, 1971.
- ВН – *Вечерње новости*, дневне новине, Београд.
- НИН – *НИН*, недељне новине, Београд.
- П. – *Полиџика*, дневне новине, Београд.
- Закон – *Закон о научноистраживачкој делатности*, Сл. гласник РС, бр.110/2005, Београд.
- Закон 2 – *Закон о безбедности саобраћаја на љушевима*, Сл. Гласник РС, 41/2009), Београд.
- ЈФ – *Јужнословенски филолоџ*, Београд.
- Лучић – Предраг Лучић, Гордана Ђурић, Никола Мићић, *Воћарство 1*, Београд, 1996.
- СА – *Српски архив за целокујно лекарство*, Београд.

МЕЂУОДНОС РЕФЛЕКСИВНЕ ПАСИВНЕ И ОБЕЗЛИЧЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

У овој књизи било је доста говора о безличним реченицама. Описани су неки типови ових реченица, које још увијек нису довољно проучене у савременом српском језику.¹ Ко је мало више обратио пажњу на појавне ликове ових реченица могао је уочити да се једна њихова врста чини сличном једној врсти пасивних реченица – оних које се образују у виду рефлексивне конструкције. Ове двије врсте реченица представљају граматикализоване изразе двије различите семантичке категорије: безличне реченице – категорију персоналности, а пасивне реченице – категорију дијатезе.² У продужетку упоредиће се те двије врсте реченица.

За савремени српски језик, као и за друге словенске језике, карактеристично је постојање два основна модела просте реченице – једночлане и двочлане реченице. На почетку могли бисмо погледати сљедеће двије реченице:³ *Изазивају се сећања на јела и вина из разних крајева Француске и Понајвише се љовори о кухињи.*

Није тешко уочити да се у њима представљају два основна модела простих реченица у српском језику: двочлане и једночлане реченице. Прва има, дакле, предикат и субјекат, друга у своме саставу не може имати субјекат – дакако синтаксички субјекат. Оно што их на неки начин повезује јесте ово СЕ,

¹ Својевремено је М. Стевановић истакао како је у српском језику ограничен број врста ових реченица (СТЕВАНОВИЋ 1991: 88). Ипак је то речено прије него што је стање у језику подробније описано.

² О овим категоријама види више у раду ПИПЕР 2005: 592–636.

³ Оба ова реченична модела предмет су занимања аутора у радовима ИВИЋ 1962–63 и РАДОВАНОВИЋ 1971, у овом другом раду посматра се проблем агенса код њих.

које не припада глаголу и преко кога се оне препознају у својим моделима. Прва је, као што видимо и знамо, рефлексивна пасивна реченица – друга је безлична, и то такозвана обезличена реченица. Као што се из самог наслова назире, ја ћу овдје поредити ове двије врсте реченица, које припадају различитим моделима, с циљем да се утврди имају ли оне икаквих додирних тачака, на основу чега би се могла објаснити и појава њиховог блиског односа, па и сваковрсног преплитања у тексту.

Како знамо, рефлексивна пасивна реченица представља један тип пасивне реченице, поред оне са трпним придјевом у саставу предиката. За њу је карактеристично, као за сваку пасивну реченицу, да у предикату има обавезно прелазни глагол и да, као двочлана реченица, има синтаксички субјекат. Именска ријеч у тој позицији на семантичком плану је објекат радње, или другим ријечима, именском ријечи у позицији субјекта исказује се пацијенс. Именском ријечју у позицији субјекта, дакле, и у овим пасивним реченицама не исказује се агенс директно, мада он у вршењу радње / ситуације означене предикатом обавезно учествује.⁴

Обезличене реченице се у нашој граматичкој литератури издвајају као посебан тип безличних реченица. Тако поступа већ Михаило Стевановић у својој великој граматици, гдје за њих каже да су врло сродне безличним реченицама *безличне конструкције*, у којим се субјекат не употребљава „не зато што се он не може знати, него што је неодређен или се не жели исказати“ (Стевановић 1991, 94). Даље он истиче да ове реченице по свему (мисли на граматички вид њихов) имају одлике безличних реченица (предикат у 3. лицу једнине, немају субјекат). И у актуелној средњошколској граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића ове реченице се издвајају међу безличним у посебну групу. Истиче се да оне према себи

⁴ О пасивној дијатези и начину њеног исказивања у српској синтакси писала је последњих деценија 20. вијека професор Ксенија Милошевић. О исказивању пасива рефлексивним реченицама овом приликом упућујем на њен рад Милошевић 1972. И сâм сам о пасиву у српском језику написао више радова.

увијек имају двочлану реченицу, па се може говорити да оне настају обезличавањем двочланих реченица; оне су „обезличена варијанта субјекатско-предикатских реченица“ – отуд их они називају *обезличене реченице* (стр. 251). Ту се посебно подвлачи да у вршењу радње исказане предикатом обавезно учествује агенс, али се он формално не исказује у реченици (стр. 252). Овај тип једночланих реченица наводи се и у великој граматици Р. Симића и Ј. Јовановић. Већ у првој књизи оне се наводе и уз оно што се о њима зна из Стевановићеве граматике додаје да се због могућности рефлексивизације свих нерелексивних глагола ради о веома продуктивном моделу реченица (Симић и Јовановић 2002, стр. 278). И у синтакси групе аутора Пипер и др. овај модел се наводи, али се посебно не обрађује (Пипер и др. 2005, 64, 604).

После овога што је речено о ова два типа реченица може се поставити питање: кад се ради о реченицама које спадају у два различита модела – пасивна спада у двочлане реченице, које имају синтаксички субјекат, а обезличена у једночлане реченице, које немају синтаксички субјекат – имају ли оне и шта слично што их на неки начин повезује и како се оне слажу у тексту? На ово питање покушао сам да дам одговор наводећи примјере употребе ових реченица, првенствено из језика српских писаца, дакле из два функционална стила.⁵

Што се тиче класа глагола с којим се образују реченице о којим је овдје ријеч, ствари су јасне. Рефлективне пасивне реченице се образују искључиво са прелазним глаголима у позицији предиката.

[1]

1. А кад *се* *пои*легају сва поља у месечини (Црњански, 47).
2. ... у свему *се* *и*ражио жељени знак за преокрет набоље (Андрић, 19).

⁵ О функционалним стилима уопште и карактеристикама српског језика у вези с тим в. Тошовић 2002.

3. ... наредио је да *се њоведе* истрага... (Андрић, 95).
4. И иначе *се* та година *могла назвајти* срећном ... (Андрић, 329).
5. ... али *се* понекад *може ујриличити* дочек неког Јованче ... (НИН, 1. 4. 2010, 39).
6. У каснијим житијима *јомиње се* каменорезац Симплиције (НИН, 16. 4. 2009, 31).
7. Све *се* брзо и лако *заборавља* ... (Ђосић, 20).
8. И цигаре *се њале и њуше* кријући се у шапи (Ђосић, 20).

Ови примјери су довољни да посвједоче све што је напријед речено о рефлексивној пасивној реченици. Овдје је довољно подсјетити само на то да она има синтаксички субјекат, који собом не отјелотворује и агенс.

Слиједи неколико примјера са обезличеним реченицама у којим је предикат исказан непрелазним глаголима.

[2]

1. *Пушје се* без обзира на ризик и стање културе... (НИН, 18. 12. 2008, 46).
2. *Кад се сјане*, ево овде, у мрак, на вратима (Црњански, 47).
3. *Како да се не њосрће* од умора и вртоглаве јурњаве... (Андрић, 273).
4. ... како да *се насјави маршовати* кроз замор... (Андрић, 273).
5. *Ако би се бежало* из села, из својих дворишта, из кућа, признала би се кривица и саучесништво за толику пуцњаву у заранцима на коси (Ђосић, 19).
6. *Ако наиђу партизани, њуца се* у месо (Ђосић, 204).

Наведене безличне реченице имају непрелазне глаголе у позицији предиката, тако да се с тим глаголима и не могу образovati пасивне реченице. Ипак, ова два модела повезу-

је то што на семантичком плану имају актант агенс; у вршењу предикације једних и других он обавезно учествује. На синтаксичком плану заједничко им је то што су деагентизоване: ни код једних ни код других агенс се не исказује посебном синтаксичком јединицом у реченици. Овдје посљедња два примјера свједоче о томе како се у овим реченицама некада агенс изоставља и кад је он конкретан. У првом случају то су сељаци, у другом случају то су војници којим се претпостављени обраћа. Овако се конкретан агенс у некој мјери уопштава, па и радња о којој се саопштава. У разговорном језику честа је оваква појава извјесног удаљавања од конкретности.

Треба подсјетити на већ познату чињеницу да се обезличене реченице јављају и са неким прелазним глаголима. У питању су прије свега такозвани факултативно прелазни глаголи (Станојчић и Поповић 2005, 252). Изостављањем објекта код таквих глагола стварају се услови да се са њима образују и обезличене реченице. Тако је у сљедећим примјерима.

[3]

1. *Градило се*, ко ће да окречи (НИН, 11. 3. 2010, 32).
2. Као што *се очекивало*, одмах се огласио министар економије (НИН, 18. 12. 2008, 30).
3. Уочи празника *се куйовало* као да ће продавнице бити затворене месец дана (Разг.).

Дакле, постоје у српском језику глаголи који су доступни и једном и другом типу реченица о којима је ријеч овом приликом. Други прелазни глаголи подобни су образовању обезличених реченица у мјери у којој је могуће неутралисати прелазност у одговарајућим контекстуалним условима.

Може се код неких прелазних глагола умјесто објекта у акузативу прелазност задовољити и објекатском реченицом,⁶ као што је случај у сљедећим примјерима.

⁶ О овоме види нпр. у раду Ивић 1995.

[4]

1. *Знало се од чеџа је умрла ...* (Црњански, 214).
2. *Чуло се да је цео сребробогати Земун њохрлио да је види на мртвачком одру...* (Црњански, 214).
2. *Жали се шџо нема француској њоврџа* (Андрић, 133).
3. Не може **се** тачно одредити *џде је њо* (НИН, 16. 4. 2009, 31).
4. Једино **се** од Србије *џражи да џризна њуђу државу у својој држави* (НИН, 18. 12. 2008, 49).
5. *Шџа ће се доџодиџи*, видеће **се** кад тад ... (НИН, 18. 12. 2008, 49).
6. Други погођени је НАТО, где **се** жели знати *до које мере је Естџонац био уђућен у унуђрашње сџвари алијансе* (НИН, 1. 1. 2009, 59).
7. ... па **се** не зна коме је заправо писан ... (Вуксановић, 194).

И са овим глаголима би, дакле, у нешто другачијим синтаксичким околностима могла бити образована рефлексивна пасивна реченица – ако би се умјесто објекатске реченице увела именска допуна глаголског значења, која се при режиму пасивне дијатезе исказује именском ријечи у номинативу. А то је на синтаксичком плану субјекат. У примјеру 6 то би изгледало: ...где се жели знати *уђућеност Естџонца...* У примјеру четири: Једино **се** од Србије **тражи џризнање њуђе државе у својој држави**.

Има глагола у српском језику који захтијевају ближи или даљи објекат за допуну. Уколико се појави даљи објекат уз њих, онда нема мјеста за ближи. Тако је у сљедећим примјерима.

[5]

1. О слободи *се сања*.
2. Сат је био закључан у дједов сандук и на њега **се** брзо и *заборавило...* (Ђопић, 33).

3. Некад *се чекало* на ред да се дође до дактилографкиње ... (Капор, 97).
4. *Чуло се* затим и о распри, која се изродила око њене сахране (Црњански, 214).
5. О њима *се само чуло* да чине чуда и покоре ... (Црњански, 107).

Уколико комуникативни циљ захтијева деагентивизацију, онда се са оваквим глаголима образује један или други тип реченице у зависности од тога хоће ли се исказати ближи или даљи објекат – са ближим се образује рефлексивна пасивна реченица, гдје се објекат радње представља номинативом субјекта, са даљим се образује обезличена реченица. Посљедњи примјер свједочи о могућности да се у безличној реченици нађе даљи објекат и да истовремено она отвара позицију за објекатску реченицу, што је карактеристично и за двочлане реченице с прелазним глаголима. Ово само говори о домену простраћености обезличених реченица.

Овдје треба подсјетити на чињеницу да могућност исказивања пацијенса није додијељена искључиво рефлексивној пасивној реченици у овоме пару. Није чест, али је сасвим регуларан случај да се пацијенс исказује у обезличеној реченици. Ево неколико таквих примјера.

[6]

1. Из ове таме ниједном напору *се не види краја* (Андрић, 25)
2. ...путеви се по Европи морају градити и *не може се* ваљда *водити рачуна* о заосталим народима (Андрић, 77).
3. ... јер је бесмислено хтети отклањати злоупотребе и предрасуде, кад *се нема снаге* ни *моућносии* отклонити узроке који су их изазвали и створили (Андрић, 79).
4. Није *се водило рачуна* да је Црна Гора имала крајње стрпљив и одговоран однос... (НИН, 4. 2. 2010, 19).

- [1.] ...из његовог разговора могло се закључити да он не види *краја* ратовању (Андрић, 310)
- [2.] ...госпођа Давил стиче прва искуства ... и свему на-
лази *лека* и *јомоћи* (Андрић, 127)

Како се види, и у обезличеним реченицама се може исказати пацијенс средством којим се исказује и у двочланој реченици при режиму активне дијатезе – у оним случајевима кад се он исказује генитивом без предлога.⁷ Међу овдје наведеним примјерима дата су два у угластим заградама гдје се не ради о рефлексивним конструкцијама, већ су у питању двочлане реченице са ближим објектом у генитиву без предлога. Према њима би се могле образовати обезличене са сачуваним ближим објектом. Могућност експлицитног исказивања агенса у обезличеним реченицама није нешто што битно приближује ове двије рефлексивне конструкције. Прво, таква појава није честа уз обезличене реченице, а код пасивних конструкција то је обавезна појава; друго – битна је разлика у синтаксичком погледу. Код пасивних конструкција се агенс исказује именицом у номинативу у позицији реченичног субјекта, а код обезличених реченица то је генитив без предлога.

Већ је било говора о агенсу у вези са рефлексивним пасивним и обезличеним реченицама. У исказивању радње и код једних и код других агенс је обавезан, међутим, заједничко је то за ова два типа реченица да се он у њима не исказује за то резервисаним граматичким средством.

И не повезује само ова ситуација са агенсом наша два типа реченица. Постоје случајеви кад се о агенсу жели и хоће нешто и конкретније рећи. Како рекох, он се никад директно не исказује, али се на њега може индиректно указивати. О овоме се у извјесним приликама у нашој литератури и говорило кад су посриједи рефлексивне пасивне конструкције. Међутим, на идентичан начин се може указивати на агенс и кад се ради о обезличеним реченицама. Сљедећи примјери

⁷ О оваквим реченицама нешто више види у раду ТАНАСИЋ 2004 и тамо наведену литературу.

илуструју такву ситуацију код обезличених и рефлексивних пасивних реченица:⁸

[7]

1. Иначе *поверова се*, најпосле, у целом полку да не иду на Турке (Црњански, 92).
2. Очекујући да дођу Французи, о којима *се говорило* нарочито међу женским светом, многи потрчаше да виде и ове ... (Црњански, 111).
3. За ту дамију *зна се* у народу да је некад, пре доласка Турака, била црква Свете Катарине (Андрић, 286).
4. А у тениским круговима *је почело да се прича* да је улог много већи... (НИН, 2. 4. 2009, 49).
5. У житијним текстовима *најомиње се* да су пострадали за хришћанску веру (16. 4. 2009, 31).
6. У житију *се наводи* да су страдали у Панонији, на каменолому (НИН, 16. 4. 2009, 31).
7. У каснијим житијима *омиње се* каменорезац Симплиције (НИН, 16. 4. 2009, 31).
8. Чеховљеве драме код нас *се доживљавају* као конзервативни театар... (НИН, 6. 10. 2011, 55).
9. Таква врста размишљања *су (!) се* донедавно *могла чући* и од западних дипломата (НИН, 22. 9. 2011, 16).
10. Све похвале на квалитет и приносе кукуруза *чуле су се* и од гостију ... (НИН, 15. 9. 2011, 75).

Како видимо, и у обезличеним реченицама (1–6), као и кад су посриједи рефлексивне пасивне конструкције (7–10), може се, уколико то захтијева комуникативни циљ, указати на агенс. Уз то, ови примјери свједоче да између рефлексивних пасивних и обезличених реченица нема никакве разлике у

⁸ М. Радовановић наводи локативне конструкције са овом функцијом као у примерима 5–7.

погледу индиректног именовања агенса у оквиру реченице. На исти начин се указује на агенс у њима. (Уп. 1: Иначе, поверова, најпосле, цео полк да не иду на Турке.) Овдје није дат потпун списак тих могућности. Скренуо бих овом приликом пажњу на примјере 5 до 7: они свједоче о томе да се не мора на агенс указивати тако што ће се он неком падежном формом именовати (1–4, 8). Може се именовати и појам који значи неживо, књига, писмо, закон, па се преко тог појма идентификује стварни агенс. У посљедња два примјера су наведене пасивне реченице. Може се учинити да је у њима исказан агенс средством које је данас у српском језику исказано за то, међутим, то је привид. У питању је генитивна конструкција која нема агентивно значење, већ се јавља са другим значењем, којој ту отвара мјесто глагол чути својом семантиком.

Иако ова два типа реченица припадају различитим моделима просте реченице, међу њима има подоста и подударности. Ово има за посљедицу да су ове реченице подобне да заједно учествују у представљању неке јединствене ситуације, тј. да заједно граде такву ситуацију. Оне се појављују у блоковима смјењујући се међусобно. Тако је у сљедећим примјерима.

[8]

1. Смрт госпоже Дафине и њен живот беху у том насељу, при крају лета, свакодневни разговор. *Знало се од чега је умрла и то се сматрало* као казна за Исаковичеве грехе и обести. *Чуло се* да је цео сребробогати Земун похрлио да је види на мртвачком одру, толико је то била лепа госпожа и толико је имала, и мртва, на себи скупочених хаљина и накита. *Плакало се*, тако, у даљину, уздишући што је погреб мртваца тако далеко, да *се не може доћи* до њега. *Знало се* да ће чак из Турске прелазити да виде даћу, у кући Аранђела Исаковича (Црњански, 214).
2. *А кад се њојлега* овако у ноћ? *Кад се сџане*, ево овде, у мрак, на вратима? *Кад се њојлегају* сва поља у месечини? Сва она брда у даљини... град, кровови... тамо

- облаци ... сазвежђа ... то небо пуно светлости? Кад се пред свим тим *ућуџи*? (Црњански, 47).
3. У таквим приликама *рачунало се* у травничкој чаршији и са маленкостима и у свему *се њражио* жељени знак за преокрет набоље (Андрић, 19).
 4. За вечером, разговор тече о свагдашњим стварима и догађајима, у њему учествује и госпођа Давил својим кратким и стварним примедбама. Понајвише *се љовори* о кухињи, *изазивају се* сећања на јела и вина разних крајева Француске, *чине се* поређења са турским начином исхране, *жали се* што нема француског поврћа, француских вина и зачина. Неколико минута после осам сати госпођа Давил зевне кратко и пригушено. То је знак да се трпеза диже и убрзо затим госпођа се повлачи и одлази у собу код деце (Андрић, 133).
 5. Како да *се не љосрће* од умора и вртоглаве јурњаве која траје годинама, а како да *се баци све* и *наџусти* даљи напор и труд? Како да *се види* јасно и разумно машта у општој и непрестаној трци и пометњи, а како да *се насџави маршовати* кроз замор... (Андрић, 273).
 6. Постоји разлог да *се нешто љовори*, да *се не мисли*, да *се нешто ради*, *љредузме*, да *се неком суљроџсџави* (Тосић, 32).
 7. Сама, наследила кривињару и имање, две полице с књигама, неколико котурова трака ТВ емисија које су о њој снимане док је писала песме, ишла по књижевним вечерима, у устајале просторије на којима *се прозори не ошварају*, где *се* једва *дише* од упареног ваздуха ... (Вуксановић, 341).

Наведени примјери лијепо илуструју начине на које се ова два типа реченица појављују у језику. Оне се смјењују било самостално, било у склопу сложене реченице. Тако у четвртом примјеру у једној сложеној реченици, без везника, имамо четири просте, и то двије рефлексивне пасивне и двије обезличене; из ње су и издвојене оне с почетка овог поглавља.

Све што сам навео као заједничко овим типовима реченица чини их погодним да се у тексту јављају наизмјенично у представљању неке сложеније ситуације. Поред елемента СЕ ове двије врсте реченица имају и других заједничких елемената. Посебно треба истаћи сличност у вези са агенсом код ових реченица. Оба типа реченица карактерише појава деагентивизације, агенс се у њима никад не исказује за то резервисаним синтаксичким средством. С друге стране, када за то постоје разлози, на агенс се индиректно указује на идентичан начин код ових типова реченица. Такође, повезује их и чињеница да се и обезличене реченице могу образovati од одређених класа прелазних глагола, али и раздваја будући да се пасивне реченице образују искључиво с прелазним глаголима. У једном случају и у обезличеним реченицама може се синтаксичким средством исказати и пацијенс. Ту се ова два реченична типа разилазе. У обезличеној реченици за то се користи генитив ближег објекта, док пасивне реченице увијек исказују именицом у позицији реченичног субјекта.

Извори

- Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд 1981.
Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семољ људи*, СКЗ, Београд, 2008.
Капор – Момо Капор, *Исјовесци*, Нолит, Београд, 2008.
НИН – *НИН, Недељне информативне новине*, Београд.
Ћосић – Добрица Ћосић, *Деобе 1*, Нолит, Београд, 1981.
Црњански – Милош Црњански, *Сеобе*, прва књига, Нолит, Београд, 1973.

МЕЋУОДНОС РЕФЛЕКСИВНОГ И ПАРТИЦИПСКОГ ПАСИВА

Пасив као врста дијатезе, као маркирани члан опозиције актив / пасив, не престаје да привлачи пажњу науке последњих деценија, тачније: почевши од почетка седамдесетих година прошлог вијека славистика се интензивно бави овим сложеним синтаксичко-семантичким питањем. Ова синтаксичка проблематика постаје занимљивом за нашу науку о језику и зато што се њој није довољно посвећивало пажње у синтаксичким проучавањима српског језика, на једној страни, и због чињенице да је једна од карактеристика савременог српског књижевног језика – раст фреквенције пасивних реченица. Тако Милорад Радовановић у своме раду насловљеном *Српски језик данас: главне теме*, објављеном пре десетак година, међу појавама које карактеришу промјене у савременом српском језику наводи и „раст продуктивности пасивних структура“ Радовановић 20??). Као што је познато, у српском језику пасивна дијатеза се исказује на два начина: реченицама са трпним придјевом у саставу предиката и рефлексивним конструкцијама без глаголског придјева трпног у саставу предиката, гдје елеменат СЕ није глаголски дио, него је показатељ пасивне дијатезе. То ову проблематику додатно чини занимљивом за науку о језику. У раду ћемо се управо занимати међуодносом ових конструкција, тражењем разлога за употребу једне односно друге конструкције и на примјеру из различитих функционалних стилова показати како се тај однос остварује у језичкој пракси.

На почетку је ради увођења у ову проблематику добро да се подсетимо о каквим реченицама је овдје ријеч, тј. да опишемо реченице у којима се исказује пасивна дијатеза мада се оне у овој књизи анализирају и прије овога рада. Наравно, потребно је знати шта се под пасивом као врстом дијатезом може односно мора подразумевати. У нашој стручној лита-

ратури, посебно у граматичкој, пасив је углавном добро у основи препознаван. Међутим, тек седамдесетих година прошлог вијека у славистици је пасив као врста дијатезе добио дефиницију према којој се он може идентификовати у словенским језицима, па и српском. То су дали лењинградски лингвисти седамдесетих година у зборнику *Кашејорија залoга*, са конференције одржане 1970. године, свакако треба поменути међу најзначајнијим именима у том зборнику Холодовича, Храковског, затим Г. Г. Сиљницку¹. Најуопштеније речено, то су реченице којим се исказује пасивна дијатеза, као маркирани члан опозиције актив : пасив. којој се он може идентификовати у словенским језицима, па и српском.

Према овој теорији пасив представља врсту дијатезе и то маркирани члаан опозиције актив пасив. Дијатеза представља однос између елемената семантичког и елемената синтаксичког нивоа, тј. начин на који начин су синтаксички представљени актанти који учествују у ситуацији именованој неким глаголом. Па пасив представља такву врсту дијатезе гдје се у позицији реченичног субјекта налази пацијенс, никад агенс; агенс добија позицију допуне, а предикат карактерише вршење радње у времену о коме реферише предикат. Овај последњи елеменат дефиниције – вршење радње у времену о коме се реферише реченицом увела је Ксенија Милошевић (Милошевић 197?? да би се могао идентификовати српски пасив у једном од два типа реченица у којим се он исказује – у реченицама с трпним придјевом. Још је потребно рећи да је реализација пасива као врсте дијатезе, за разлику од актива, услов да се у реченици прдикат образује од прелазиних глагола. Такође, важно је дефинисат шта се подразумејева под агенсом: то је елеменат семантичког плана, онај актонт који планира, покреће и контролише вршење радње. Данас се на истоку и западу прихвата овакво одређење агенса.

Избор пасива диктира комуникативни циљ с којим се формира реченица. Када се тежиште ставља на пацијенс, он

¹ Пасив као врста дијатезе већ је у овој књизи дефинисан, ипак се то и на почетку овог рада понавља.

долази у први план и тада је пасвна реченица погоднија, агенс се помјера на периферију.

Треба знати да у српском језику два постојећа модела реченица које могу исказивати пасивну дијатезу нису међусобно идентични. Међу њима има крупних разлика. Разликују се и у сличностима. Оне су, тако, сличне по томе што су обје хомонимичне конструкције: не исказују само пасив, а опет разликују се по природи хомонимичности. Ове рефлексивне конструкције су хомонимичне зато што се у реченици не препознаје кад је се глаголско, тј. кад је у предикату неки рефлексивни глагол, па се не исказује пасивна дијатеза, већ нека друга – рефлексивна, медијална, или је ријеч о прелазном глаголу гдје је ово се знак пасива. Уз то, ту је још један проблем: што се према прелазним глаголим врло често јављају неки други глаголи који имају ово се: чешљати – чешљати се, рецимо, или забринути – забринути се. Кад је посредни пасив са трпним придјевом, хомонимија проситиче из природе трпног придјева; он садржи глаголску и придјевску компоненту и зависно од тога која компонента је у реченици дошла до изражаја, а која је потиснута имамо пасивну дијатезу – кад је потиснута придјевска компонента или је посриједи реченица с именским предикатом кад је потиснута глаголска компонента. И још уз то – према прелазним глаголим има много глагола који имају оно се: од њих се по обрасцу трпног придјева формира – увијек прави придјев. Сад је питање како препознати кад је од прелазног глагола трпни придјев, а кад је од неког рефлексивног глагола настао прави придјев: Забринуо си га, забринуо се: он је забринут. Све ово се јавља као фактор дистрибуције једне и друге пасивне реченице. Предмет овог рада и јесте поређење једне и друге пасивне конструкције с циљем да се утврди и шта је заједничко код њих и кад се користе паралелно, кад нека од њих нема могућност употребе, на који начин се у њима идентификује пасивна дијатеза с побзиром да ни једна ни друга конструкција немају само ту функцију².

² Треба рећи да се овим питањем бавила Ксенија Милошевић у једном раду. Међутим, то је био њен први рад посвећен пасиву у српском је-

Има и других разлика. Тако се у српском стандардном језику агенс исказује за то резервисаним синтаксичким средством само у партиципским пасивним реченицама. Кад се говори о агенсу у пасивним реченицама, потребно је, макар у виду подсећања, рећи какве су то пасивне реченице у српском језику. Одговор на то питање би био у најкраћем: пасивне реченице су оне реченице које су образоване у складу с режимом пасивне дијатезе. Ова дијатеза се директно супротставља активној дијатези. Дијатеза је однос између елемената семантичког и синтаксичког плана. За реченице образоване у складу с пасивном дијатезом је карактеристично да се у позицији субјекта налази именица која на семантичком плану представља пацијенс, да се у позицији субјеката никад не може наћи именица која на семантичком плану означава агенс. Уз то, пасивну дијатезу карактерише компонента динамичности. Прва два елемента дефиниције управо се тичу односа елемената семантичког и синтаксичког плана. Трећи елеменат – својство динамичности, који подразумева постојање процеса у ситуацији која се исказује предикатом у времену коме се та ситуација приписује, посебно је значајан кад је посриједи пасивна реченица с трпним придјевом у саставу предиката – због његове семантичк-синтаксичке комплексности – садржи глаголску и придјевску компоненту³. Тај елеменат је важан критеријум за разликовање реченице с пасивном дијатезом од формално исте реченице с именским предикатом и, следствено томе, за бављење питањем агенса у пасивним реченицама. Из свега реченог јасно је да пасивну дијатезу исказују само реченице с прелазним глаголом у предикату; на ту обавезност се овдје скреће пажња само ради подсећања. У српском језику пасивна дијатеза исказује на два начина – реченицама са трпним придјевом у предикату

зику па је у првој полвини њењговој аутор дефинисао пасив као врсту дијатезе, описао једну и другу пасивну конструкцију и тек у другој половини рада бавио се темом најављеном у наслову. Наравно, она је ту дала доста релевантних чињеница, али је ипак говорила више начелно на ограниченом језичком корпусу (Милошевић 1972). Ипак рад је и данас актуелан.

и реченицама без трпног придјева, а са елементом СЕ који је показатељ да се ради о пасивној дијатези. Обје ове конструкције су хомонимичне, њима се не исказује само пасив. Хомонимија се разрешава најчешће у оквиру реченице, понекад и у оквиру ширег контекста. Смисао идентификације пасивне дијатезе састоји се у препознавању оних поменутих елемената из дефиниције пасива као врсте дијатезе. Важно је препознати ону синтаксичку јединицу у реченици којом се именује пацијенс и открити доказе да у ситуацији исказаној предикатом учествује агенс. Наравно, сложени су путеви идентификације пасивне дијатезе у овим, хомонимичним, конструкцијама, у једној и другој, али о томе се овдје неће говорити, будући да је о томе писано у српској литератури о пасиву, а и сам сам о томе писао у више наврата (ТАНАСИЋ 1980; ТАНАСИЋ 2005а; ТАНАСИЋ 2005б).

И сад долази питање агенса у пасивним реченицама. Кад је посриједи пацијенс, у пасивним конструкцијама он је присутан или исказив. Међутим, код препознавања пасива ситуација се додатно компликује чињеницом да се у српском савременом језику агенс не исказује обавезно у реченици. А постојање пацијенса (као и средства или инструмента) указује на постојање агенса или каузатива. С обзиром на чињеницу да се појам агенса код нас још увијек различито схвата, потребно је рећи шта је за нас агенс, шта подразумијевам под тим појмом. Тек тада можемо говорити како се он исказује.

Ако погледамо ове парове реченица

1. Јелена је написала рад на вријеме – Рад је написан на вријеме;

2. Лопта је разбила прозор јуче – Прозор је разбијен јуче – видимо прво да су на првом мјесту у оба пара реченице организоване према закону активне дијатезе, а на другом мјесту су реченице трансформисане према закону пасивне дијатезе. Нећемо описивати ове пасивне реченице како бисмо се у то увјерили, јер то овдје није компликовано. Међутим, ове двије реченице се међусобно разликују у погледу ситуације са агенсом. Наравно, видимо да ни у једној реченици агенс није исказан. Али у другој реченици се он не би могао ни иска-

зати јер га на семантичком плану не видимо као посебан актант у ситуацијама које описују реченице у том пару, активна и пасивна. У првој пасивној реченици агенс није исказан, али је исказив: Рад је написан на вријеме *од (стране) Јелене*. Код нас некако незапажено пролази чињеница да нема у свакој реченици са трпним придјевом агенса, што није само посебност тих реченица: нема га ни одговарајућа акативна реченица. Све ово нам говори да се агенсом не сматра сваки онај појам од кога потиче вршење радње. Агенс је само појам који подразумијева живо, још прецизније – људско, биће. У другом пару у реченици с трпним придјевом се не ради о томе, већ о другачијем покретачу процеса, каузатору. У литератури се дијатеза у оваквим реченицама и не сматрају пасивном, већ посебним типом дијатезе – декаузативом. Ова двије врсте дијатезе су формално потпуно идентичне. Разлика је међу њима у томе што је код пасива покретач радње агенс, док код декаузатива може бити све друго само не агенс: ... лађа Аранђела Исаковича, што беше на путу, преко, к Турцима, *беше захваћена водом* и *йреврнућа* (Црњански 1, 65). Ако би се и у другом пару реченица подразумијевало постојање агенса, онда именица *лојџа* не би била каузатор, него средство, и објема реченицама, активној и с трпним придјевом, била би у форми инструментала: Дјечак је разбио прозор јуче *лојџом* – Прозор је разбијен јуче *лојџом* од стране дјечака. У новије вријеме, од седамдесетих година прошлог вијека, лингвистика се и на Западу поново бави проблемом дефинисања агенса. Тако се по Џорџу Лекофу узима као најбитније својство агенса примарна одговорност за вршење радње (према ИВИЋ 2000: 465), а Д. А. Крусе је сматра битним својством агенса улагање сопствене енергије (према ИВИЋ 2000: 465). С овим је сагласно и мишљење И. Шлезингера, према коме се прототипичност агенса у потпуности досеже ако су дошле до изражаја следеће његове одлике: способност да оствари промјену једног стања у друго, као и да ту промјену узрокује и контролише (према ИВИЋ 2000: 466). Дакле: улогу агенса може имати само човјек и његове асоцијације и институције. Сваки други вршилац радње, па

и овај у наведеном другом пару примјера, не може се сматрати агенсом, што на свој начин у српском језику показује и језичка стварност – ова два изазивача не исказују се никад на исти начин у пасивној реченици.

Све речено нас је довело до питања исказивања агенса у пасивним реченицама у савременом српском језику. На основу онога како се описује језик медија, могло би се уз повећану продуктивност пасивних реченица очекивати и повећано исказивање агенса бар у њима. Анализа која слиједи рећи ће нам да ли је тако, односно како је.

Као што знамо, српски језик је током свог развоја, а давно – негдје крајем 15. вијека, изгубио инструментал у функцији исказивања агенса. Одавно се у српском језику неће рећи и написати: Рад је написан *Јеленом* на вријеме, или Кошуља је извезена *њеном мајком*. Неки случајеви са инструменталом за живо у савременом српском језику навођени су као доказ да се овај падеж још јавља у тој функцији. Међутим, у таквим случајевима ипак није ријеч о агенсу, како се он данас дефинише. Може се рећи да је данас дискусија о томе завршена (в. ТАНАСИЋ 1993). У савременом српском језику у ову позицију долази конструкција *од + њеништив*, или проширена *од стране + њеништив*. Тврдња да се она не јавља често у пасивним конструкцијама стоји, али је дискутабилна оцјена која се може чути да је посриједи књишка конструкција. Ја бих такву њену фреквенцију повезивао са чињеницом да је глаголска валенција за агенс у пасивној реченици слаба. За савремени српски језик се може тврдити да је ова конструкција потпуно преузела функцију исказивања агенса у пасивним конструкцијама и да се проширила и на исказивање агенса уз деврбативне именице: Али *дочек од стране домаћег турског света* није био ни бољи ни гори (Андрић, 96), о чему подробно пише и Ивана Антонић (2005). Уз дервебативне именице се, према мојим увидима, јавља много чешће шира, трочлана конструкција (ТАНАСИЋ 1996).

Дакле, данас синтаксичко средство којим се агенс у пасивним реченицама исказује експлицитно јесте конструкција *од (стране) + њеништив*. Сад ћемо навести неке примјере па-

сивних реченица у којима је агенс у овој форми исказан. Прије тога само напомена да наша норма не дозвољава експлицитно исказивање агенса у рефлексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу (Милошевић 1972; Станојчић и Поповић 2005). Зато се овдје и налазе само примјери реченица са трпним придјевом у предикату.

Као што је речено, агенс се исказује само у партиципским пасивним реченицама средством за то резервисаним у савременом српском језику. Тако је у следећим примјерима.

1. Он наводи да је поштовање закона који регулише рад Агенције *верификовано од независних државних органа* ... (НИН 13. 5. 2010, 20).
2. Проблем у заштити корисника пред похлепом банака први пут је уочен и *ог НБС* на лето 2009 године... (НИН 12. 05. 2011, 11).
3. Вучица је иначе поражена *ог Каџаније* с 2 : 1 (П., 16. 05. 2011, 34).
4. Уписује се у Регистар привредних субјеката да је дана 15. 11. 2007. године *од стране тужилаца ...јоднешта тужба*... (НИН 23. 5. 2005, 23).
5. Први архијерејски сабор СПЦ који је водио патријарх Иринеј *очекиван је од многих* (НИН 13. 15. 2010, 39).
6. Није тајна да ће следећа мера владе бити усмерена на полигамију ... а до сада је била *шолерисана од власти* (НИН 13. 5. 2010, 70).
7. Састав првог као и садашњег Одбора за припрему кандидатуре за овај пројекат *именован је од исије ње Скујшићине* (НИН 12. 05. 2011, 58).
8. Пројекат Београд 2020 *унициран је од ЛДП-а* у Скупштини града Београда ... (НИН 12. 05. 2011, 58)
9. Са друге стране, председник Нове српске демократије Андрија Мандић сматра да су резултати пописа *исфабриковани од стране владајуће коалиције* и да ни у ком случају не представљају реално стање ствари (НИН 21 7 2011, 19).
10. Његов *јлан је био јодржан и од ЕУ* ... (НИН 22 9 2011, 65).

9. У Приштини, Косовари сада виде разговоре као споредни догађај у којем су њихови преговарачи *искоришћени* као статисти од стране Брисела како би се Србија представила у што бољем издању... (НИН 11. 8 2011, 22).
10. Нико да каже ... да је та трибалска престоница *срушена* од римских окупатора и да је на њеним темељима изграђен – Виминацијум (НИН 8. 9. 2011, 80).
11. Америчка епидемија поремећаја је *йокренуџа* не само од стране фармацеутских компанија већ и непрофитних организација иза којих стоје велике финансије фармацеутских кућа (НИН 21 7 2011, 38).
12. Исакович није намеравао да учини посету, која му је била *йонуђена* од стране госпоже Евдокије (Црњански 3: 189).
13. ... шта ће казати свет кад види да се кажњава најтежом казном један угледан првак само зато што је сматран француским пријатељем и што је *лажно ойџужен* од Аустријанаца (Андрић: 209).
14. Излажући се да *буде најаднуџ* од узбуђене светине, фра Иво је допро до лекареве куће... (Андрић: 302).
15. И кад је *йосџављен* од Талерана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка на дужност у Милано *био йримљен* од гернерала, који је желео да му лично даде упутства за његовог посланика ... (Андрић: 64).
16. Илустровао сам ту његову књигу и *био жесџоко најаднуџ* у београдској штампи од оних што су у престоници за време рата највише патили оних недеља када је нестало „кока-коле“ и млека (Капор 373).
17. Сада је све то *срушено* у прах и пепео, и то од оних који за ту љубав нису били ни заслужни (Капор 405).

Њен говор је од стране присутног аудиторијума *йројраћен* бурним аплаузом (П 11. 10.2014 Е)

Али чим је Киршнерова почела да упуђује критике на рачун америчке администрације, а у вези са ратом против

дихадиста на Блиском истоку који су, како је навела, *обучавани од стране* ЦИА у Јордану 2012. са циљем дестабилизације легалне сиријске власти, амерички медији су истог тренутка прекинули пренос њеног говора. (П 11. 10. 2014 Е).

Треба рећи да овакве експлицитне агентивне конструкције нису много честе у српском језику, али се ипак запажа њихово присуство. И као што је констатовано повећавање пасивних реченица у савременом српском језику, мислим да би се, слично, могло констатовати повећавање примјера са експлицитно исказаним агенсом у пасивним реченицама. И друго, Аг се јавља у различитим функционалним стиловима, и у књижевноумјетничком, у одговарајућим ситуацијама. Агенс се овом конструкцијом исказује када комуникативни циљ то захтијева, када је потребно да се он из неког разлога објелодани. Тако је у првом примјеру агенс у реченици исказан директно да би се тачно знало ко између могућих учинилаца је учинио радњу именовану у предикату, у другом случају партикула *и* испред агентивне конструкције служи да се његово учешће истакне, између других, *и НБС* (Народна банка Србије) је нешто учинила. Слична ситуација с агенсом је и у десетом примјеру. У трећем примјеру агентивна допуна је важан елемент реченице – без њега, тако започета, реченица не би била заокружена формално ни мисаоно. У петом примјеру увођење агентивне синтаксеме у реченицу значајно је, служи као модификатор значења. Без њега не бисмо знали колико је оних који су очекивали архијерејски сабор – сви, ријетки, врло ријетки; са исказаним агенсом знамо да су то *многи*. Или у примјеру број осам реченица би лијепо функционисала и без исказаног агенса: пројекат је инициран у скупштини града, дакле од одборника који тамо вијеђају. Међутим, било је потребно да се између њих издвоје они који припадају ЛДП, јер су они покретачи реченог пројекта. Дакле, увијек се жели посебно нешто рећи кад се агенс исказује синтаксемом која је за ту реченичну позицију резервисана.

Кад погледамо ове реченице у којима је експлицитно исказан агенс, уочава се да је позиција агенса најчешће на крају, тј. пацијенс најчешће долази у позицију субјекта и на пр-

во мјесто у реченици. Ипак то није апсолутно правило. Иако је агенс у реченици исказан, за то резервисаним средством, његова демисија је извршена он је и синтаксички и позицијоно помјерен у реченици.

Дакле, потреба да се на овакав начин искаже агенс диктира избор партиципског пасива. То свједочи о чињеници, и тврдњи, да двије конструкције за исказивање пасивне дијатезе нису идентичне.

Научни стил

Наиме, у реченицама у којима је уз транзитивни глагол експлициран и субјекат, директни објекат се може наћи у дистантној позицији према транзитивном глаголу као свом управном члану ..., али су такве конструкције *рејисџироване* тек у приближно сваком петом примјеру (Јужнословенски филолог 68, 19). 1. : СЕ, 2. Аг јасно.

...реченична линеаризација регистрована у старосрпским повељама и писмима из XII и XIII века биће размотрена из перспективе позиционог односа 1) предиката и субјекта, 2) перспективе предиката и директног објекта, 3) предиката и индиректног објекта (ЈФ 68, 12) И овдје Аг јасан и никакав проблем не би био да се искаже у СЕ. Зато није проблем што се на садашњем пану за реф јавља само СЕ.

... што значи да се критеријум дистрибутивности у дијахроно усмереним проучавањима реченичне линеаризације моранадомештати критеријумом фреквентивности (ЈФ 68, 10). АГ ИСТО // СЕ

Према његовој сугестији, у политичком делу требало је да се нагласи „штетност“ живота Југословена у Аустро-Угарској и истовремено немогућности опстанка појединих југословенских покрајина као посебних држава. (Трговчевић, 31)

Он је журио пошто је био *обавешћен* да се у „неким“ дипломатским круговима разматра питање о аутомној Хрватској... (Трговчевић, 31)

Овај материјал, чије је прикупљање започето у Нишу од јесени 194, био је неопходан свима ... (Трговчевић, 32)

Одлука да већина изасланика у посебним мисијама буде из кругова изван постојећих политичких органа земље ... *донета је* из жеље да ове мисије немају званично обележје ... (Трговчевић, 34)

Због тога је пажљиво одабирала истакнутије личности из јавног или научног живота и уз то познате у земљама у које *су били упућени* ... (Трговчевић, 34)

У свим случајевима, савезницима *није био изнесен* прави разлог њиховог доласка него *је навођен* неки други ... (Трговчевић, 34)

У исто време *је њој стављано* и питање припадности Македоније која *је њојмињана* као услочов уласка Бугарске у рат. (Трговчевић, 37)

Израчунаван је осмолални индекс као однос осмолалности урина и осмолалности серума (СА 1988/1 -2, 7)

Сви болесници *су били сврсјани* у групе према неколико параметара. (СА 1988/1 -2, 14)

Пети дан живота детета *изабран је* за билансну студију по Фомону. (СА 1988/1 -2, 9)

Треба рећи да овакве експлиците агентивне конструкције нису честе у пасивним реченицама у савременом српском језику; нешто су чешће у језику штампе, а присутне су, разумљиво, и у реченицама из административног, па и из књижевноумјетничког стила. Овдје је наведено довољно примјера да би се могло говорити о томе кад се агенс исказује у пасивним реченицама, кад се он враћа иза кулиса на сцену. Опште правило је да се реченица организује према правилу пасивне дијатезе кад се жели, кад то захтијева комуникативни циљ, у први план поставити актанта пацијенс, што подразумева помјерање актанта агенс на периферију, често и иза периферије, иза синтаксичке сцене. Кад комуникативни циљ захтијева да се и агенс доведе на сцену, користи се ова конструкција за то. Тако у примјеру два партикула *и* испред агентивне конструкције показује разлог увођења те конструкције у реченицу: потребно је било нагласити да је и институција именована том конструкцијом уочила нешто, други су то већ уочили. У примјеру три с обзиром на то о чему се

говори у реченици изостављање агентивне конструкције практично би реченицу учинило бесмисленом. Слично је и у примјеру пет, гдје генитив агенса практично обезбјеђује смисао датој реченици или га битно модификује: ни сви, ни ријетки појединци, већ су *многи* очекивали тај архијерејски сабор. Приближно тако је је у свим примјерима који се наводе: увијек постоји нешто што у датој прилици захтијева да се агенс потпуно објелодани. А посебно бих скренуо пажњу на једанаести примјер: овако осликавање агенса захтијева његово извођење на сцену; тако он у овој реченици добија већи значај – његовим искључивањем реченица губи смисао.

Овдје је наведено и неколико примјера из књижевно-мјетничког стила; ни њему није сасвим страно именовање агенса у пасивним реченицама – кад за то постоје разлози. И ту нема битне разлике у односу на претходне примјере: комуникативни чин захтијева укључивање агентивне синтаксеме у реченицу. Скренуо бих ту пажњу на шеснаести и седамнаести примјер: ту се за именицу у генитиву агенса везује релативна клауза. Комуникативни циљ је захтијевао да се појам пацијенс уведе у први план у реченици – а агенс је уведен у реченицу да би се могло рећи нешто више о њему, а не само да би се он објелоданио. У тим примјерима агенс је оквалификован увођењем релативне клаузе.

Интересантно је да се и у језику јавља краћа и проширена агентивна конструкција, док је у четири од пет наведених примјера из језика књижевности ужа конструкција. Има у литератури и мишљења да је дужа, трочлана конструкција карактеристична за специјалне функционалне стилове, административно-правни, а да за друге домене језичке употребе није препоручљива (АНТОНИЋ 2005: 134). Ова конструкција се проширује редовно кад је потребно обезбиједити агентивно значење у пасивним реченицама. Постоје, наиме, неки прелазни глаголи добијања, потицања, перцепције (нпр. *добити*, *чути*) који поред допуне у акузативу без предлога захтијевају и аблативну допуну у виду конструкције *од + њени*, при чему то није агенс, на што сам скренуо пажњу и раније (ТАНАСИЋ 1982: 117), а писали су и други (АНТОНИЋ 2005,

АНТОНИЋ 2006). При образовању пасивне реченице и она се може регуларно појавити: Све похвале на квалитет и приносе кукуруза *чуле су се* и од гостију ... (НИН 15. 9. 2011, 75); Таква размишљања *су се* донедавно *могла чути* и од западних дипломата (НИН 22. 9. 2011, 16); Та реч је *преузета од наших северних суседа* Мађара. Проширујући агентивну конструкцију језик покушава да нађе решење за хомонимију. У језику се идентичном конструкцијом не исказују два актанта. Међутим, због велике сличности међу тим конструкцијама у реченици и због тога што се агенс исказује двочланом и трочланом конструкцијом у пасивним реченицама кад нису покриједи овакви глаголи, мала је вјероватноћа да се у оваквим реченицама исказу оба ова актанта: агенс трочланом, аблатив двочланом. А и ово друго, неагентивно значење се погрешно везује и за проширену конструкцију, чак и у активној реченици – уп: ...посвећен је идеји превенције изненадне смрти у региону источне Европе, познатој као „Источна иницијатива“, потеклој управо *од стране лекара ПМЦ КЦС* (НИН 26. 4. 2012, 77). Треба рећи да обје ове генитивне конструкције, двочлана и трочлана, могу имати агентивну функцију, а кад није у питању агенс, већ аблативно значење, ова друга, проширена, нема мјеста.

Кад се погледају ове реченице у којима је експлицитно изказан агенс, уочава се да је позиција агенса најчешће на крају, тј. пацијенс долазећи у позицију субјекта долази и на прво мјесто у реченици, док се за агентивну синтаксему резервише периферија. Ипак то није апсолутно правило, о чему свједочи распоред чланова у реченици у примјеру број четири.

Не исказује се у пасивним конструкцијама с трпним придјевом агенс овим генитивним конструкцијама. Чешће се на агенс у пасивним конструкцијама, овим с трпним придјевом као и оним рефлексивним, указује на други начин. У нашој литератури се најчешће помињу локатив с предлогом у или инструментал с предлогом *међу* као конструкције којим се указује на агенс пасивних конструкција. Међутим, постоје бројни начини да се у реченици скрене пажња у правцу агенса који није за њега предвиђеним обликом генитива.

Постоје и друга крупна разлика у дистрибуцији. Партиципски пасив се не може појавити кад је посриједи актуелна, референцијална садашњост и ту чињеницу још увијек неке граматике и поједини лингвисти не уважавају, мијешајући партиципски пасив и реченице са именским предикатом гдје је у позицији лексичког дијела предиката придјевски употрејебљен трпни придјев или је прави придјев од непрелазног глагола.

У тој функцији само се рефлексивни пасив може исказати кад је посриједи референцијална садашњост.

На примјер.

Тела настрадалих за сада нису идентификована, а узроци несреће *се ушврђују*, речено је у МУП-у. (П 11. 10 2014 Е)

2. А кад *се пољегашу* сва поља у месечини (Црњански, 47)?

3. ... у свему *се изражио* жељени знак за преокрет набоље (Андрић, 19).

4. Већ *се обавља замена* теза и Србија *ојшужује* за спортски и политички инцидент. (ВН 19. 10. 2014 Е)

истражили су до сада потпуно непознату грађу која *се чува* у Војном архиву о томе зашто је смењен Ранковић и да ли је прислушкивао Тита. (ВН 23. 10. 2014)

Кад се ради о неререференцијалној садашњости, партиципски пасив није сасвим искључен; поред рефлексивног пасива, и он се јавља с предикатом компонованим од трпног придјева и помоћн их глагола *бићи/будем* или *бивати*. Тако је у следећим примјерима

То иде дотле да *се обцацују* сви захтеви за извођење пред суд као сведока некадашњих политичких и војних лидера САД, Британије, Немачке итд. (П. 23. 10. 2014 Е)

Средство не прави разлику између СЕ и се Кућа се кречи четком : човек се брије жилетом. Питање – Је ли то апсолутно правило

Андрић Безличне Грађа Велики број примера. Понеки садржи и рефлексивну пасивну конструкцију.

Искористити и примере других радова о пасиву, нпр. Међуднос рефлексивне пасивне и безличне реченице.

3. Према њиховој оцени, неонска расвета још *се неће избацити* из употребе и *биће лако замењена...* (НИН 15. 9. 2011, 47).

Нада се да ће такав спонзор *биће нађен* у кратком периоду ... (П 6 и 7. 1 2015.39) **СЕ Може, нема разлике**

Четири дисциплине кајакашког олимпијског комитета **ће се попунити** на следећи начин ... (П 6 и 7. 1. 2015, 37) : **ТРП Може**

Уколико у томе не успеју мораћемо да интервенишемо и тада *би се формирао* четварац ... (П 6.и 7. 1. 2015, 37) : **ТРП може (За СЕ: Трп: Много даље реченица: То је сасвим довољно да се и женски четварац, ако га формирамо, и свака друга посада добро „увесла“ ...**(П 6 и 7. 1. 2015, 37)

Сви негативи и фотографије, којих има преко шест хиљада, *проглашени су* културним добром и заједно са подацима кад *су снимљени* чине праву илустровану историју Првог светског рата. (П19. 10. 2014 Е)

Интервју је одличан и драго ми је да *је dat* Politici i да коначно и Србија има новине у којима *ће се повремено објављивати* интервјуи велих људи, оних који помажу, а сами имају много проблема силом наметнутих. (П. 19. 10. 2014 (Е)

Nikada nisam podrzao ali nikada Milosevica ili Seselja koji *је створен од Milosevica* kao kredibilna opozicija Komunistа koji је по диктату Komunistичке Partije постао као четник али на крају је грађанин Србије I трагично је да га држава нести (П 19. 10. 2014 Е) Било би повратно стање, чак АГ није подршка очувању пасивне дијатезе, већ оДа би санкције биле скинуте или ублажене за то би морало да гласа свих 29 чланица ЕУ, а у овом тренутку такав консензус не постоји”, рекао је представник једне важне европске земље који је тражио да остане анониман.

Он је подсетио да се поједине балтичке земље не само противе скидању санкција, већ траже да оне *буду шооштрене* због наводних провокација Русије у близини њихових граница. П 19. 10. 2014 Е) Званичне изјаве послате из ЕУ после Путинове посете *биле су љрилично умивене*, али су неформалним дипломатским каналима већ *ћослаће* поруке да би упо-

зорење Брисела могло да поприми и оштрији тон, у виду демарша, у којем ће се *изричито захтевати* да Србија не користи ембарго који су европске земље увеле Русији. **ФУТУР 1 СЕ** Прву опомену Србија је већ добила у августу, када је премијеру Александру Вучићу, у Обреновцу, уручен тзв. ед-мемоар са „инструкцијама“ за извоз у Русију. (ВН 19. 10. 2014 Е)

Осумњичена за убиство Милана Томовића (38) на Милаковцу, јуче је *приведена и саслушана* у Вишем тужилаштву у Београду, где је, како незванично сазнајемо, испричала да се „не сећа“ да је ножем убола и усмртила свог дојучерашњег младића, као ни то зашто је потом, позвала полицију. (ВН 19. 10 2014) Посета премијера Албаније Едија Раме, заказана за 22. октобар, је одложена, сазнаје „Мета, место и време напада су били детаљно испланираниБлиц“. (ВН 19. 10. 2014 Е) Извршен је „меки“ акт тероризма, који није имао намеру да изазове убијање и рањавање, већ узнемирење јавности уз одређене политичке реакције и промене. Напад је *изведен* на међународној спортској приредби, којој је присуствовао и шеф државе Србије. Постигнути су и ефекти „тврдог“ тероризма, а то је промовисање освајачке политичке идеје о такозваној великој Албанији састављеној од Албаније и делова Србије и других балканских држава. Већ се *обавља замена теза* и Србија оптужује за спортски и политички инцидент. (ВН 19. 10. 2014 Е) Довитљиви Мухтар је окупио људе и одлучио да се цума клања у уторак. Омер-паша Латас је *био изненађен што* Которани цуму уместо петком клањају уторком, на шта су му они казали да су мало другачији, а на то им је турски војсковођа узвикнуо: „Башка Турци, башка Которани“. (ВН 19. 10. 2014 Е) *пасив, се: се изненадио што.

Колико су *Срби омаловажавани* у свом делу Которског или селу Трново, *од стране власти* у Добоју, показује и податак да већ десет година у овом месту пропада темељ за цркву ... (И). ?????

Готово истовремено када је у Ослу саопштено да је Кајлаш Сатирати добио овогодишње признање у Немачкој неславно је пропала иницијатива министра за развој Герда Милера – демохришћанина – да тамошња текстилна инду-

стрија добије хуманије „лице”. Министар Милер је, наиме, предложио да у Немачкој буде формиран такозвани „текстилни савез” који би утврдио минимум стандарда за браншу чиме би се онемогућило пљачкање радника у сиромашним државама где се производи одећа и исплаћују бедне наднице, елиминисао рад деце и спречило „прљање” природе. (П 19. 10. 2014 Е)

Чула су се озбиљна обећања П. 19. 10. 2014 Е) *Чувена су Простор Суворора ни после велике победе 1914. *није њредсџављан* као важан за националну историју - каже Тимотијевић. (ВН 19. 10. 2014)

Села испод равнорског платоа *су кажњена*, до њих *се нису ѓрадили ѓушеви, елекѓрична и водоводна мрежа*, па су се становници незауостављиво исељавали. (ВН 19. 102014 е)

а манифестација је убрзо добила вашарске садржаје, са дефилеима појединаца и група који су сећање на равнорце оживљавали костимима из партизанских филмова. а Вељка Булајића у којима *су ови ѓриказани* као примитивци и злочинци (ВН 19. 10 2014)

Управо због његових „заслуга“ у западној Србији 1914. аустроугарска војска га је одликовала, па *је унаѓређиван* од каплара, преко наредника до штапског ордонанса 2. дивизије Шесте аустроугарске армије - каже Тимотијевић. (ВН19. 10. 2014 Е)

Истраживања археолога мр Мирка Бабића показала су да се у овом подручју у римско време ковао новац, експлоатисане су руде, ницале су колоније, грађене су палате и војна утврђења. Скелани су били политички, Сасе привредни, а Факовићи војни центар области. (ВН 19. 10. 2014 Е)

У будућности биће истражен шири појас око велелепне римске грађевине у центру Скелана. Зидови и јединствени мозаик биће наткривени, а античко наслеђе изгледаће као слични, у овом тренутку далеко познатији споменици римске културе широм света.

(ВН 19. 10. 2014 Е)

Римски муниципијум у Скеланима проглашен је за националним културним спомеником Републике Српске. (ВН 19. 10 2014 Е)

Халиловић је учествовао на неким од најпознатијих европских књижевних фестивала, *најрађен је* значајним књижевним наградама, *превођен*, али за себе каже да је писац који није активан на друштвеним мрежама. (ВН 19, 10. 2014 Е)

Данашњи човек гледа кратке вести и дуготрајне забавне емисије и тако *је начињен* зид између човека и човечности. (ВН. 19. 10. 2014 Е) : СЕ

На свим светски медијима се можете информисати о врсти силикона које је уградила нека анонимна цура која је позната по томе што је анонимна, а не може нигде прочитати зашто само пет земаља има право вета у УН, нити колики је укупни износ новца у свим светским банкама - *то се може врло лако израчунајти*. ТРП – дужи/Слобода штампе је врло важна, али у својој крајности она *се њрећворила* у маглу. Себичан појединац у себичном колективитету зида себични систем и устоличава себичност као врхунски идеолошки поступат. У таквом свету забава је дошла на место естетике. Слобода штампе је оковала садашњи безизлаз, јер *је све релативизовано*. (ВН 19. 10. 2014 Е)

Он је подсетио да је само у прошлом веку Београд четири пута *брутално разаран*, а кроз историју више пута *рушен* до темеља и да ниједан град Балкана и Европе нема тако тешку историју. (П 19. 10 2014 Е)

Читав наступ испраћен је овацијама и аплаузима, а публика *је посебно била одушевљена* када су на сцену изашли ратни ветерани, са којима су се руковали министар Стефановић и градоначелник Синиша Мали. (П 19. 10 2014 Е) : *СЕ Пребацивање у СЕ показује да је овдје у питању придев. Ово досад није коришћено као тест за разликовање придјевске од глагске вриједности ТРП.

...када би дошли у банку да потпишу уговор, сазнали би да могу да узму само кредит у „швајцарцима” чиме *би били доведени* пред свршен чин... (П 19. 10. 2014 Е) *СЕ јер прелазе у се.

Почели смо још поткрај 1998. да разматрамо војну опцију против Србије, што значи да је све *одраније било исплани-*

рано. (ВН 19. 10. 2014Е) : СЕ

Те особине су дубоко укорене и код Срба и код Француза. Ту је и јак осећај идентитета који се, у Француској, најалост, у последње време полако губи. Србија би зато требало да буде пример Француској. Сачували сте нацију, културу, традицију, природу, религију. Ми смо *заражени* мондијализмом. (ВН 19. 10. 2014Е) ***СЕ јер је се**

Други погођени је НАТО, где *се* жели знати *до* које мере је *Есџонац* био *ујућен* у *унућрашње ствари* алијансе (НИН 1. 01. 2009, 59). : СЕ

Шешел је, подсећамо, одлуком расправног већа, 12. новембра привремено ослобођен из притвора трибунала. Одлука је образложена хуманитарним разлозима – због његове болести, како би лечење могао да настави у Београду. (П 13. 1. 2015, Е)

Расправно веће се у истој одлуци прогласило ненадлежним за Шешелев захтев да буде кажњен главни тужилац Серж Брамерц – због недозвољеног понашања. . (П 13. 1. 2015, Е)

А мајка је била уплашена. (П. 9. 3. 2014 Е) Коп₂/А (од: *Ујлашићи се* – зато може у простој реченици)

Оно што се превиђа, а о чему такође постоји веродостојни докази, записи, јесте да је кремиран пошто је претходно био сахрањен по православном обичају, па онда ексхумиран! (П. 4. 3. 2014 (Е) **Непријатно СЕ**

С обзиром на Путиново обећање, очекује се да ће молба бити брзо испуњена. (П 4. 3. 2014 Е)

РИА Новости навела је да ће руским функционерима са листе *бићи забрањен* улазак у САД и да ће њихов новац и имовина *бићи блокирани*, као и да је Вашингтон навео да је спреман на проширење санкција уколико ситуација око Украјине *не буде решена*. (ВН 17. 3. 2014 Е) **Ф₁А/Б**

Према овоме, сваки прилог који нам *се пошале* а који *буде био написан* у духу нашег програма, са обрадом која одговара основним принципима савремене науке, наћи ће места у „Јужнословенском филологу“ (Ј. Стојановић и А. Белић, Јужнословенски филолог 1(1913), стр. 3).

Zekstra grupa“ u okviru koje posluju i Veterinarski zavod Zemun i „Novitet“, u vlasništvu je Dragana Đurića, koji je nedavno *bio privođen* upravo u vezi sa privatizacijom Zavoda. (BH 5. 4. 2014 E) Mogaо и КОП₁ – што говори да са КОП₂ имперф. глагола дешавају промјене, дестабилизује се системност, не користи се семантички потенцијал ових имперфективних глагола.

Различите иницијативе *су бивале миниране* од стране либералних активиста који верују да антифашизам и борба против национализма морају да буду полазна тачка сваке левичарске политике у Србији. (П 2. 3. 2014 E)

Делови унутрашњости *су урађени* од злата и драгог камења. Оквирна цена једног авиона је око 150 милиона евра, а до краја следеће године *планирана је* испорука још једног, петог председничког ваздухоплова. // СЕ: претееже имперфективност// Авион *је опремљен* тако да може да повезе не само председника, већ и читаву владу, где ће они имати услове за састанке и рад. (П 11. 10.214E) : СЕ

Како је речено, авион се срушио из још неутврђених разлога у поље кукуруза код аеродрома Бачки Јарак, а у авиону *су иронађена* два тела. На месту догађаја су ватрогасци, хитна помоћ, а полиција ради увиђај. Тела настрадалих за сада *нису идентификована*, а узроци несреће *се утврђују*, речено је у МУП-у. (П 11. 10 2014 E) Такође, наводе да ће председник Русије Владимир Путин 16. октобра посетити Србију на позив српског колеге и да ће током сусрета *бити размоћрена* кључна питања билатералне сарадње, пре свега, у трговинско-економској области. (П 11. 10 2014)

1. А кад *се иолегају* сва поља у месечини (Црњански, 47)?

2. ... у свему *се итражио* жељени знак за преокрет набоље (Андрић, 19).

4. И иначе *се* та година *моила назваи* срећном ... (Андрић, 329). : ТРП

5. ... али *се* понекад *може уириличийи* дочек понеког Јованче ... (НИН 1. 4. 2010, 39) : ТРП

6. У каснијим житијама *помиње се* каменорезац Симплиције (НИН 16. 4. 2009, 31).

Посебну забринутост изазива расистички оквир који се преко тог суда *намеће* идеји одговорности уопште: за све немиле догађаје и злочине настале у ратовима на простору бивше Југославије *окривљују се* искључиво локални актери, а *секу се* све везе које указују на дубоку умешаност великих западних сила. То иде дотле да *се оббацују* сви захтеви за извођење пред суд као сведока некадашњих политичких и војних лидера САД, Британије, Немачке итд. (П. 23. 10. 2014 Е)

Неки генерали су помагали да *се други изруче*, а на крају би и сами тамо завршили. (П 23. 10. 2014 Е)

Свима је јасно да је он заиста *одведен* у Хаг без икаквог озбиљног доказа и да је тамо све време само да не би „сметао” реализацији онакве политике какву језапад овде креирао. (П. 23. 10. 2014 Е) : **СЕ**

... истражили су до сада потпуно непознату грађу која *се чува* у Војном архиву о томе зашто је *смењен* Ранковић и да ли је прислушкивао Тита. (ВН 23. 10. 2014)

Студенти Универзитета у Београду (УБ), буџетски и самофинансирајући, *биће ослобођени* многих такси које су до сада плаћали, осим уписнине и трошкова издавања диплома, одлучено је данас на седници Савета тог универзитета. (VN 29. 10. 2014 Е)

Селаковић је нагласио да *неће бити дозвољено* увођење хаоса и да држава може да се избори са овим проблемом, али да се никоме *неће* дозволити да уцењује. (ВН 29. 10. 2014 Е)

Откад је Закон о јавним набавкама ступио на снагу, приметно је да се фондови библиотека све ређе обнављају. (П 29. 10. 2014 Е) **пре Все**

Ове и друге изјаве и наслови можда најбоље указују да се Украјина у овим мучним преговорима мало питала већ је само било питање како ће своје гасне и финансијске интересе намирити велики – (П 1. 11. 2014 Е)**СЕ јер нема забуне : не пита се ни за шта) Москва је успела да натера** Запад да финансијску помоћ намењену Украјини заправо преусмери у руски буџет који ће са тим милијардама долара *нагомети* губитке настале санкцијама ЕУ...(П . 11. 2014 Е)

Од адмирала Мамуле је наследио трансформисане војне области у војишта, чиме *се йокушало избећи поклапање* републичких територија с ингеренцијама армијских области, односно „републикација, или територијализација” оружаних снага, барем када је ЈНА била у питању. (П 2. 11. 2014 Е) **???? да ли и пропаст, посебно изгибија, судбина ? падеж**

Овај налог *ће*, како кажу у трибуналу, *бићи извршен од стране секретаријата* чим то практично буде могуће. (6. 11. 2014 Е) : **СЕ**

ако неки студенти покушају да прекину блокаду сместа *ће бићи йролашени* за фашисте. (П 6. 11. 2014 Е) : **СЕ**

1990. године *расйуишени* су Варшавски пакт и Савет за узајамну економску помоћ, Немачка *се ујединила*, а крајем 1991. *расйуишен* је Совјетски Савез. (П 7. 11. 2014 Е)

додала да је апсолутно неразумљиво да у тој одлуци није наведено када *ће бићи изречена* пресуда човеку коме је суђење завршено пре четири године. (ВН 7. 11. 2014 Е) : **СЕ**

Три дистрикта у Доњецку била су јуче на мети интензивне паљбе и том приликом погинуле су три особе, а најмање 10 је рањено, навело је министарство.

Неколико зграда у Доњецку тешко је оштећено, а зграда трговинске и индустријске коморе потпуно је уништена у гранатирању, стоји у саопштењу министарства. (ВН 7. 11. 2014 Е)

Алексеј Девотченко, глумац и оштри критичар председника Владимира Путина, *йронађен* је мртав у среду у свом стану у Москви. (ВН 7. 11. 2014 Е) : **СЕ**

Председник УЛУС-а Зоран Чалија и историчари уметности Никола Кусовац и Ђорђе Кадијевић неки су од учесника дебате који су се сложили у оцени да је „Октобарац” као смотра изгубио своју почетну сврху, да је променио идентитет, да је за његову организацију годинама *йрошено* превише новца и да би га требало вратити изворним оквирима и домаћим уметницима. (П 8. 11. 2014 Е) : **СЕ**

Дебата је била лична, а готово свако излагање *било је йраћено* звиждуцима и повицима. Ђорђе Кадијевић вербално је *найаднућ* и након што га је један од уметника из публике опсовао, напустио је скуп. (П 8. 11. 2014 Е) : **СЕ**

Мени је драго *да се сви њусише*. Ако мене питате, он је могао да *буде њушишен* још пре четири године, када су завршили са претресом на суђењу”, рекао је Вулин. (П 8. 11. 2014 Е) : **ТРП**

Објективни разлог за пад цене нафте је свакако успоравање раста светске економије, што је утицало на то да *се смањи* потрошња енергената у низу земаља. Али постоје и други фактори - изјавио је руски председник. (ВН 8. 11. 2014 Е) : **ТРП**

Савремене технологије добијања нафте допринеле су да *се створе* нове количине на регионалним тржиштима. (ВН 8. 11. 2014 Е) : **ТРП**

На том гробљу *су сахрањени* и чланови његове породице: деда, ветеран из Првог светског рата који је постао први чувар тог гробља, као и његов отац који га је наследио. Михајловић намерава ту да ради док не умре, а онда *ће* и он *бићи* сахрањен на том месту. (ВН 8.11 2014 Е)

Радник погребног предузећа посведочио је да *је анђазован од његове супруге* да ексхумира гроб и да га транспортује у Републику Српску (Вн 8. 11.2014 Е)

И Амбасада Србије у Хагу *обавештена је* (1)о одлуци Хашког трибунала да Војислав Шешељ *буде њушишен* (2) на слободу, али информације о његовом повратку још нема. (П 8. 11. 2014 Е) **1 *СЕ 2 : СЕ**

Градски менаџер Горан Весић изјавио је данас да су радови на уређењу Девојачког парка у пуном јеку и да очекује да *буде свечано ошворен* следеће суботе, када ће руски патријарх Кирил, поводом стогодишњице Првог светског рата, освештати споменик цару Николају. (П. 9. 11. 2014 Е) : **СЕ**

Наредне године суграђани могу очекивати реконструкцију већег броја паркова, међу којима ће бити и парк на Теразијском платоу који је сада неуређен, а један део средстава из фонда за екологију *биће издвојен* и за уређење стотинак мањих паркова” рекао је Весић. (П. 9. 11. 2014 Е) : **СЕ**

Према његовим речима, током наредне године *биће одређен* један број зграда које је могуће осликати муралима (П 9. 8. 2014 Е)

„Изграђена је посебна бетонска подконструкција, постављено 1.500 квадрата нове травнате површине, успостављен аутоматски заливни систем, а постављено је 1.000 квадрата гранитних плоча и других материјала”, рекао је Станојевић. ((П 9. 8. 2014 Е) : **СЕ** нема забуне, али не иде **СЕ**

Чини ми се да је левица угушена *од сйране крујној к-пिताла*. (ВН 9. 11. 2014 Е) Пренесено зн.

И тада *су се одлуке доносиле* у уским круговима... (ВН 9. 11. 2014 Е) : **ТРП**

Када *би се ѿодвукла* црта на привредна и приватна улагања Срба и српских фирми код суседа, износи се мере десетинама милијарди. ((ВН 9. 11. 2014 Е) : **ТРП**

Та се снага чинила опасна а највише се откривала у његовом погледу. Кад је Љубица пошла за њега, Милош је био слуга код свога брата а његов је поглед умео да буде не само љубазан него, понекад, чак и смеран. С. В. Јанковић, дорћол, 59, АСК) .

Није морало да буде баш тако, могла је да га задржи и за себе. Али у томе је и била сва зачкољица: С. В. Јанковић, дорћол, 59, АСК) .

А бомбе су падале сваког другог дана, тек да нам не буде досадно док чекамо одрасле да се врате на белим коњима. М Капор, Најбоље године, 8 АСК)

Није могло да буде другачије. . С.В. Јанковић, дорћол, 60, АСК)

Издаја мора да буде кажњена, јер како би се људи иначе призвали својим дужностима према свом роду и племену. (Д. Ненадић, Доротеј, 74, АСК)

7. Карикатуре ће , први пут, бити стављене на увид јавности ...(НИН 13. 5. 2010, 60). **СЕ**

Када једни засметају другима, политички или у пословима, неко *буде уклоњен*, али систем настави да функционише по истом принципу (НИН 22 9 2011, 11) //и за **СЕ – ТРП –** у неким случајевима не **СЕ**, овдје цјелокупна ситуација дозвољава)

Тада по правилу *буде жрѿвован* неко на нижој лествици... (НИН 22 9 2011, 10) . : **СЕ**

РИА Новости навела је да ће руским функционерима са листе *бићи забрањен* улазак у САД и да ће њихов новац и имовина *бићи блокирани*, као и да је Вашингтон навео да је спреман на проширење санкција уколико ситуација око Украјине не *буде решена*. (ВН 17. 3. 2014 Е) : **СЕ**

СЕ Сви су они поуздано знали да је он обична јајара и нитков и да је анђеле измислио само зато да би се решио Димитрија, свог могућег супарника, кад *се буде бирао иуман*. (Ненадић, *Дорошеј*, 113, АСК) ТРП+ **СЕ**

јер баш ти си изабран да *будеш заражен* и преносићеш своју заразу другима; Капор, *Најбоље јодине*, 30, АСК) : **СЕ**

шетао је сеновитим дрворедом покрај смарагдно зелене реке достојанственим и одмереним кораком, попут сопственог споменика који само чека на његову смрт па да *буде изливен* у природној величини. Капор, *Најбоље јодине*, 182, АСК да ће све док *буде жива* пружати отпор злу, никада не пристајући на насиље. Капор, *Најбоље јодине*, 192, АСК

Желео је да *буде сахрањен* у том граду пуном немира у којем је, ко зна зашто, он нашао мир. С.В. Јанковић, *Дорћол*, 46 АСК

Наведени примјери добро илуструју начине на које се ова два типа реченица појављују у језику. Оне се смјењују било самостално, било у склопу сложене реченице. Тако у четвртом примјеру у једној сложеној реченици, без везника, имамо четири просте, и то двије рефлексивне пасивне и двије обезличене; из ње су и издвојене оне с почетка овог рада.

Све што је помињано као заједничко овим типовима реченица чини их погодним да се у тексту јављају наизменично у представљању неке сложеније ситуације. Посебно треба истаћи и извјесне крупне разлике међу рефлексивним и партиципским пасивним реченицама. Ту је на првом мјесту разлика у вези са агенсом код ових реченица: партиципске реченице имају могућност да исказују и агенс посебном синтаксичком јединицом данас резервисаном за то, док ту могућност немају рефлексивне пасивне конструкције. Истина, и у партиципским се она често не исказује.. Оба типа реченица карактерише појава деагентивизације. С друге стране, на

агенс се индиректно указује на идентичан начин код ових типова реченица. На другој страни, постоји и разлика међу овим реченицама у погледу домена употребе. Тако је на плану садашњости доминантна употреба рефлексивних пасивних конструкција; партиципска се употребљава само кад се ради о неререференцијалној садашњости, а и у том случају већа је фреквенција рефлексивних пасивних реченица. И за једне и за друге се показало да многи фактори који се узимају при идентификацији пасивне дијатезе у њима немају апсолутну моћ, него се комбинују с многим другим факторима, где је укупни контекст незамјењив.

Извори

Андрић – Иво Андрић, *Травничка хроника*, Београд

Аск – *Анџологија српске књижевности*, учитељски факултет у Београду, Београд.

ВН – *Вечерње новине*, дневни лист, Београд.

Капор – Момо Капор, *Исјовести*, СКЗ, Београд, 2008.

НИН – *НИН*, недељне информативне новине, Београд.

П – *Полиџика* – дневни лист, Београд.

СА – *Српски архив за целокуyno лекаство*, Београд.

Трговчевић – Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање јуџословенске државе*, Народна књига – СКЗ, Београд, 1986.

БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О РАДОВИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

Пасивне конструиције с трпним придевом у српском језику

Рад је први пут објављен 1982. под насловом *Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku (sintaksičko-semantička analiza)*, Radovi IX, Institut za jezik i književnost u Sarajevu (Sarajevo), 66–124. Овдје се објављује без измена садржаја. Учињене су неке коректорске исправке и техничке измене – навођење литературе усклађено с данашњим начином и назив језика је промијењен у складу с данашњим именованем.

Пасивне конструиције за исказивање референцијалних и нереференцијалних садашњих радњи

Рад је под тим насловом објављен 1991. године у часопису *Књижевни језик* 20/1 (Сарајево), 99–106. Објављује се уз незнатне измене.

Пасивне конструиције за исказивање референцијалних и нереференцијалних прошлих радњи

Рад је први пут објављен под насловом *Pasivne konstrukcije za iskazivanje referencijalne i nerefencijalne prošlosti*, *Književni jezik* 15/3–4 (Сарајево). Овдје се објављује уз незнатне промјене.

Пасивне конструиције за исказивање будућих радњи

Рад се објављује први пут.

Опозиција референцијалности/нереференцијалности и ћасивна дијалеза

Рад је први пут објављен у *Јужнословенском филологу* 57, Београд 1991. Овдје се објављује без промјена.

Глагол између реченице и рјечника

Рад је први пут објављен у *Нашем језику* 31/1–5, Београд, 1996. Рад се објављује са изменама.

Један случај везе између значења глаголске лексеми и њене реченице

Рад је први пут објављен у *Јужнословенском филологу* 64, Београд, 2008. Овдје се објављује са извјесним допунама.

Инструментал за живо у пасивним конструкцијама

Рад је први пут објављен у Нашем језику 29/3–4, Београд, 1993. Овје се објављује без измјена.

Ајенс у пасивним реченицама у савременом српском језику

Рад је први пут објављен у Јужнословенском филологу 68, Београд, 2012. Овдје се објављује без промјена.

Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице

Рад је први пут објављен у Радовима филозофског факултета Пале 12/1, Пале, 2010. Овдје се објављује са значајнијим промјенама.

Однос између јарџицијске и рефлексивне пасивне реченице

Рад представља измијењену верзију реферата припремљеног за научни скуп на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу октобра 2014. Овдје се први пут објављује.

ЛИТЕРАТУРА

а) *циџирана*

- АНТОНИЋ 2005: Ивана Антонић, „Субјекатски генитив у стандардном српском језику“, *Јужнословенски филолоџ* LXI, Београд, 125–143.
- АНТОНИЋ 2006: Ивана Антонић, „Предлог *од* у стандардном српском језику“, *Научни састџанак славистџа у Вукове дане* 35/1, Београд, 129–144.
- БАТИСТИЋ 1972: Татјана Батистић, *Локаџив у савременом срџскохрватском језику*, Београд.
- БЕЛИЋ 1933: Александар Белић, „П. Торђић, О старословенским трпним придевима“, *Јужнословенски филолоџ* XII, Београд, 1933.
- БЕЛИЋ 1933: Александар Белић, *Грамаџика срџскохрватскоџ језика за џређи разред средњих сџручних школа*, Београд, 1933.
- БЕЛИЋ 1965: Александар Белић, *Исџорија срџскохрватскоџ језика*, књ. II, св. 2, Речи са конјугацијом, Београд, 1965.
- БЕЛИЋ 2000: Александар Белић, *Грамаџика срџскохрватскоџ језика за џређи разред средњих и сџручних школа*, *Изабрана дела Александра Белића*, дванаести том, Граматике о граматикама, Завод за уџбенике, Београд.
- БРАБЕЦ и др. 1968: Иван Брабец, Мате Храсте, Сретен Живковић, *Грамаџика хрватско-срџскоџ језика*, Загреб, 1968.
- ВАСИЉЕВ 1971: Л. М. Васиљев: „Семантичке класе глаголов чувства, мисли и речи“, у књизи: *Очерки џо семантике рускоџ џлаџола*, Уфа, 1971.
- ВУКОВИЋ 1938/39: Јован Вуковић: „Говор Пиве и Дробњака“, *Јужнословенски филолоџ* XVII, Београд, 1938/39, стр. 1–113.
- ВУКОВИЋ 1967: Јован Вуковић: „Систем српскохрватских временских глаголских облика у временским и функционалним међуодносима“, у књизи: *Синџака џлаџола*, Сарајево, 1967, стр. 354–408.
- ГРИЦКАТ 1954: Ирена Грицкат, *О џерфекџу без џомођноџ џлаџола у срџскохрватском језику и сродним џојавама*, Београд, 1954.
- ГРИЦКАТ 1957/58: Ирена Грицкат, „О неким видским особеностима српскохрватског глагола“, *Јужнословенски филолоџ* XXII/1–4, Београд,

- 1957/58, стр. 65–130.
- ДИВКОВИЋ 1908: Мирко Дивковић, *Облици и синтакса хрватској језика*, Загреб, 1908.
- ЂОРЂИЋ 1932: Петар Ђорђевић, „О старословенским трпним придевима“, *Јужнословенски филолог* XI, Београд, 1932.
- ИВИЋ 1951/52: Милка Ивић, „О предлогу *йо* у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог* XIX, Београд, 173–212.
- ИВИЋ 1958: Милка Ивић, „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад*, 1958, стр. 139–149.
- ИВИЋ 1961/62: Милка Ивић, „Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом“, *Јужнословенски филолог* XXV, Београд, 1961/62, стр. 137–151.
- ИВИЋ 1962/63: Милка Ивић, *Кашејорија „Man-Sätze“ у словенским језицима*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду VII, Нови Сад*, 93–98.
- ИВИЋ 1983: Милка Ивић, *Начини на које словенски глагол овременује понављању радњу*, Милка Ивић, *Лингвистички ојдеи*, Београд, 37–55.
- ИВИЋ 1995: Милка Ивић, „Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском језику“, у књизи: Милка Ивић, *Лингвистички ојдеи*, Београд, 113–136.
- ИВИЋ 2000: Милка Ивић, „О модификатору ‘улоге’ АГЕНС“, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 463–467.
- ИВИЋ 2005: Милка Ивић, *Значења и развој српскохрватској инструментала* (1954), Београд.
- ЛАЛЕВИЋ 1938: Миодраг С. Лалевић, *Грамајика српскохрватској језика за Презред средњих и стјручних школа*, Београд, 1938.
- МАРЕТИЋ 1899: Томо Маретић, *Грамајика и стилстјика хрватској или српској књижевној језика*, Загреб, 1899.
- МАРКОВИЋ 1970: Др Светозар Марковић, *Предавања из фонетике и морфологије*, Морфологија, Сарајево, 1970.
- МИЛОШЕВИЋ 1971: Ксенија Милошевић, *Један случај асиметрије између израза и садржине у грамајичком систему савременој српскохрватској језика. Временско значење конструкције будем + јартицији пасивни*, Радови АНУБиХ ХLI, Одјелјење друштвених наука, књ. 14, Сарајево, 181–203.
- МИЛОШЕВИЋ 1972: Ксенија Милошевић, „Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом језику“, *Књижевни језик*, год. I, св. 3–4, Сарајево, 1972, стр. 63–86.

- МИЛОШЕВИЋ 1973: Ксенија Милошевић, „Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Сор* (praes., perf.) + part. pass. у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог* XXX/1–2, Београд, 1973.
- МИЛОШЕВИЋ 1973а: Ксенија Милошевић, „Интранзитивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза“, *Књижевни језик*, год. II, св. 1–2, Сарајево, 1973.
- МИЛОШЕВИЋ 1974: Ксенија Милошевић, „Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката“, *Зборник за филологију и лингвистику* XVII/1, Нови Сад, 1974, стр. 139–171.
- МИЛОШЕВИЋ 1978: Ксенија Милошевић, „Форма предиката и семантички тип реченице“, *Књижевни језик*, год. VII, св. 4, Сарајево, 1978, стр. 3–17.
- МИЛОШЕВИЋ 1982: Ксенија Милошевић, *Обиљежавање будућности у српскохрватском језику*, књижевни језик 11. Св. 1, Сарајево, 1–12.
- НОВАКОВИЋ 1882: Стојан Новаковић, *Српска граматика за ниже гимназије и реалке*, Трећи део, Наука о облицима, Београд, 1882.
- ПАДУЧЕВА 1974: Е. В. Падучева, *О семантике синтаксиса*, Москва, 1974.
- ПАДУЧЕВА 2004: Е. В. Падучева, *Динамическе модели в семантике синтаксиса*, Москва, 2004, 608.
- ПАДУЧЕВА 2004а: Е. В. Падучева, *Динамическе модели в семантике лексики*, Москва.
- ПИПЕР 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: његова реченица*, у редакције Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд.
- ПИПЕР 2005а: Предраг Пипер, *Семантичке категорије у његовој реченици: синтаксичка семантика*, у Пипер и др., 575–982.
- РАДОВАНОВИЋ 1971: Milorad Radovanović, *Rečenice s anonimnim agensom u jeziku Ljubomira Nedića*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XIV/1, Нови Сад, 181–190.
- РАДОВАНОВИЋ 1977: Милорад Радовановић, „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)“, *Јужнословенски филолог* XXXIII, Београд, 1977, стр. 53–80.
- РАДОВАНОВИЋ 1990: Милорад Радовановић, „О ’безличной реченици‘“, *Сјиси из семантике и синтаксе*, Сремски Карловци – Нови Сад, 209–219.
- РАДОВАНОВИЋ 2007: Милорад Радовановић, *Сјари и нови сјиси*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- СИМИЋ 1916: Никола Симић, *Граматика српско-хрватског језика за сред-*

- ње школе, Сарајево, 1916.
- СИМИЋ–ЈОВАНОВИЋ 2002: Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Српска синџакса I. –II*. Београд.
- СКВАРСКА 2011: Karolina Skwarska, „Семантичке диатезе в чешском језыке“, *Грамајшка и лексика у словенским језицима* (ур. Срето Танасић), Матица српска и Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд, 225–239.
- СТАНОЈЧИЋ 1988: Живојин С. Станојчић, „Грамајичке структуре за означавање непознатог (неноминативног и номинативног) агенса у језику П. П. Његоша и Ива Андрића“, *Научни сасџанак слависта у Вукове дане* 18/2, Београд, 449–559.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2005: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамајшка савременој српској језика*, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ 1956: Михаило Стевановић, „Глаголски облици пасива“, *Наш језик – нова серија*, књ. VII, св. 4, Београд, 1956.
- СТЕВАНОВИЋ 1970: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I, Увод, Фонетика, Морфологија*, друго издање, научна књига, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синџакса*, пето издање, Научна књига, Београд.
- ТАНАСИЋ 1982: Срето Танасић, *Пасивне констџрукције у савременом српскохрватском језику*, Радови Института за језик и књижевност IX, Сарајево, 66–124.
- ТАНАСИЋ 1993: Срето Танасић, „Инструментал за живо у пасивним констџуцијама“, *Наш језик* XXIX/3–4, Београд, 173–181.
- ТАНАСИЋ 1996: Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- ТАНАСИЋ 1996а: Срето Танасић, „Исказивање агенса уз девербативне именице“, *Јужнословенски филолој* LII (Београд), 79–87.
- ТАНАСИЋ 1996б: Срето Танасић, *Глагол између рјечника и синџаксе*, *Наш језик* XXXI/1–5, Београд, 24–34.
- ТАНАСИЋ 2001: Срето Танасић, *Опозиција референцијалности / неререференцијалности и пасивна дијатеза*, *Јужнословенски филолој* 57, 33–40.
- ТАНАСИЋ 2004: Срето Танасић, *Безличне реченице с уојшћеним ајенсом*, *Јужнословенски филолој* LX, Београд, 41–55.
- ТАНАСИЋ 2005: Срето Танасић, *Синџакса глагола*, Пипер 2005, 345–476.
- ТАНАСИЋ 2005а: Срето Танасић, „Опозиција референцијалности/неререференцијалности и пасивна дијатеза“, *Синџаксичке теме*, Београдска књига, Београд, 95–101.

- ТАНАСИЋ 2005б: Срето Танасић, „Глагол између реченице и рјечника“, *Синтаксичке шеме*, Београд, 110–127.
- ТАНАСИЋ 2009: Срето Танасић, *Синтаксичке шеме*, Београдска књига, Београд.
- ТОПОЛИЊСКА 1982, Зузана Тополињска: „Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама“, *Јужнословенски филолог XXXVIII*, Београд, 1982.
- ТОШОВИЋ 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилкови*, Београдска књига, Београд.
- ХРАКОВСКИ 2000: В. С. Храковский, „Диатези и залози (тридцать лет спустя)“, Слово в тексте, *Сборник статей к семидесятию академика Ю. Д. Айрсеяна*, Москва, 466–474.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Др Срето Танасић је завршио студије српскохрватског језика и историје југословенске књижевности у Сарајеву, где је и магистрирао и докторирао из области савременог српског језика. Радио је у Институту за језик у Сарајеву, прво као асистент, а потом као научни сарадник. Једну школску годину у својству лектора држао је наставу српског језика на Московском државном универзитету „Ломоносов“.

После започињања грађанског рата у Босни и Херцеговини с породицом је прешао у Београд. У Институту за српски језик САНУ биран је 1994. године у звање научни сарадник и примљен у стални радни однос. Године 1998. биран је у звање виши научни сарадник, а 2005. у звање научни саветник. На Филозофском факултету у Нишу биран је 1993. године у звање доцент за савремени српски језик (синтакса), 2000. год. изабран је у звање ванредни професор, а 2008. у звање редовни професор за исти предмет. Др Срето Танасић је више година био гостујући професор за предмете из савременог српског језика на Филозофском факултету у Бањој Луци. У октобру 2008. године по позиву је држао предавања на Филолошком факултету МГУ „Ломоносов“ у Москви.

Основно подручје занимања др Срете Танасића јесу синтакса савременог српског језика, питања савременог српског стандардног језика, те синтакса српских ијекавских говора. Из тих области објавио је близу две стотине научних и стручних радова. Члан је редакција часописа: *Јужнословенски филолоџ*, *Наш језик*, *Славистиџика* и *Загужбина*. Поред научног и наставног рада преводи са руског језика. Потпредседник је Одбора за стандардизацију српског језика и члан његове Комисије за синтаксу.

Од 2006. године налази се на месту директора Института за српски језик САНУ.

САДРЖАЈ

I. ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ТРПНИМ ПРИДЈЕВОМ

Симболи који се употребљавају у раду	9
Увод	11
I. Ко _{п1} конструкције	20
Ко _{п1} конструкције перфективних глагола	20
Трансформативни глаголи	22
Креативни глаголи	30
Деструктивни глаголи	31
Глаголи кретања	34
Глаголи опажања, интелектуалних радњи и говорења	37
Глаголи опажања	38
Глаголи интелектуалних радњи	42
Глаголи говорења	45
Глаголи интерперсоналних односа	50
Ко _{п1} конструкције са декомпонованим предикатом	53
Ко _{п1} конструкције без помоћног глагола	60
Ко _{п1} конструкције имперфективних глагола	67
Ко _{п1} конструкције двовидских глагола	81
II. Агенс у пасивним конструкцијама	87
III. Закључак	92
Списак ексцерпираних листова	98

II.

Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи	101
Пасивне конструкције за исказивање референцијалне и неререференцијалне прошлости	111
Пасивне конструкције за исказивање будућности	119
Опозиција референцијалност/неререференцијалност и пасивна дијатеза	137
Глаголи између реченице и рјечника	145
Један случај везе између значења глаголске лексеми и типа реченице	166
Инструментал за живо у пасивним конструкцијама	177
Агенс у пасивним реченицама у савременом српском језику	188
Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице	208
Међуоднос рефлексивног и партиципског пасива	220
Библиографски подаци о радовима у овој књизи	247
Литература	250
Белешка о аутору	255

Срето З. Танасић
Синтакса пасива у савременом српском језику

Издавачи
Београдска књижа
Институт за српски језик САНУ

За издаваче
Милан Тасић
Срејто Танасић

Уредник
Милош Јевђић

Коректор
Марија Селаковић

Технички уредник
Пера Сћанисављевић Бур

Штампа
Јавно предузеће *Службени власник*

Тираж
500 примерака

ISBN

Београд, 2014